

Gedonder in de sociale

Peter Bak

Vijftig jaar sociaal-culturele wetenschappen aan de Vrije Universiteit 1963-2013

Gedonder in de sociale

Historische Reeks VU deel 14

Redactieraad: Historische Commissie Vrije Universiteit

Drs. A. C. Flipse
Prof. dr. G. Harinck
Prof. dr. D. Th. Kuiper
Prof. dr. F. A. van Lieburg (vz.)
Drs. D. M. Schut
Prof. dr. I. H. Stamhuis

Onder redactie van:

Prof. dr. F. A. van Lieburg

Productie en uitgave van dit boek zijn mogelijk gemaakt door financiële steun van de Faculteit der Sociale Wetenschappen, de Van Coeverden Adriani Stichting en het Dr. Abraham Kuyperfonds.

Gedonder in de sociale

Vijftig jaar sociaal-culturele wetenschappen aan de Vrije Universiteit 1963-2013

Peter Bak

Uitgeverij Meinema · Zoetermeer

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council (FSC) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

© 2013 Uitgeverij Meinema, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Boekverzorging: Steven van der Gaauw
Illustratie omslag: HDC

ISBN 978 90 211 4345 3
NUR 680; 741

www.uitgeverijmeinema.nl

Inhoud

INLEIDING 9

[1] DE WORDING VAN EEN SUBFACULTEIT 1900-1964 13
Is sociologie salonfähig? 14
'Prolegomena der sociologie' 16
In de maalstroom 19
Stratificatie en scheppingsorde 21
Mens en medemens 23
Positief en principieel 26
Van drie letters en drie heren 29
'Dat ben jij' 32
Op de bovenste traptrede 34
Kuypers komt toch 37
Niet-westerse sociologie krijgt vorm 39
Naar een koepelfaculteit? 42
'Een gevoel van effectiviteit en saamhorigheid' 44
Brainstormen op de Bilderberg 46

[2] 'NORMATIEF STAAN IN DE EIGEN TIJD' 1964-1970 49
Wetenschap waarmee je wat kan 50
Sociologie van 'groepen onder druk' 52
Dauerreflexion 56
Kafka in het Nederlandse bestuursapparaat 58
De VU en de verre naaste 60
Protestantisme en progressiviteit 62
Waar in de politiek de 'rottigheid' zit 65
Gisting in de studentenwereld 67
'Rood van boven, wit van onder' 70
All in the game 73
Subfaculteit in vliegende galop 76
Opstandige kinderen van kleine luyden 78

Alles of niets? 81
Medezeggenschap of medebeslissingsrecht? 83
Heibel over het 'h-woord' 85
One man one vote? 88
'Doek. Einde' 90
Bezetting van Koningslaan 22 94
'Een beetje chaos' 95

[3] HARD TEGEN HARD 1970-1976 99
Leve het leeronderzoek! 100
De 'honderdurenbezetting' 104
Fortuyn for lector? 108
Een grote broek aantrekken 111
Grote sprong voorwaarts? 114
Worstelen met de WUB 117
'Coup' van hoogleraren 121
De Waarheid aan de VU 125
Communistische infiltratie? 129
Eind goed...? 133

[4] SAMEN STERK? 1976-1982 137
Herprogrammering 139
Nieuwe vrijgestelden 141
'Stoute jongen' 144
Zelfonderzoek bij Mundus 148
'Nie gewens nie' 150
Breed front tegen Pais 152
Onderzoek naar opbouwwerk 154
Beleid en doelmiddeltheorie 157
Tegen fascisme en racisme 158
Op zoek naar eenzaamheid 160
'Ontwikkelingshulp of collaboratie?' 163
'Wat wel en wat niet deugt' 164
Samenwerking en taakverdeling 167
Taakverdeling en concentratie 168
'Op deze voet gaan wij niet verder' 171

[5] IN EEN KEURSLIJF GEREGEN 1983-1990 175
'Dit is van de gekke' 176
Op zoek naar zwaartepunten 180
Subfaculteit sociologie op de schop 183
Beleid, bestuur en implementatie 186
Politieke communicatie en informatie 189
Operationaliseren, waarnemen en meten 192
Religieuze symbolische systemen en religieuze regimes 195
'Power and prayer' 197
Staat, stad en platteland in de Derde Wereld 200
Selectieve krimp en groei 202
Politicologie in de problemen 205
'Het is hard werken, dames en heren!' 207

[6] TERUG NAAR DE FACULTEIT? 1990-2000 211
'De verwonderde blik van de antropoloog' 212
Noblesse oblige? 215
Fukuyama en fröbelschool 219
'Word nuchter en waakzaam' 221
'Schoenmaker, blijf bij je leest' 223
Sterk of zwak? 225
'Flexibilisering' is de boodschap 229
Mondiale cultuur en lokale identiteiten 232
Interbestuurlijke verhoudingen 235
Verkiezingsonderzoek en vrouwenstudies 238
Onderzoek onder ouderen en werklozen 241
'Zeg niet: ik kan mijzelf wel voorzien' 243
Onderzoekers en gelovigen 245
WUB wordt MUB 247
Wel groot, niet gelukkig 249

[7] 'FOSTERING EXCELLENCE' 2000-2013 253
Op zoek naar draagvlak 254
'Sanders als Mozes' 256
De middelmaat te boven 258
Hooglerarenplan 262
Naar het 'Metropolitan' 264
Stratificatie en mobiliteit 266

Verandering en conflict 269
'Multi-layered governance' 271
'Nobody is immune' 274
Veiligheid en integriteit 276
COM en CUCON 280
Media, mores en macht 283
Evaluatie van het onderzoek 285
De broekriem aanhalen 288
Faculteit in spagaat 291
MIT aan de Amstel? 293
'Een walm van managementdiscours' 295
'Hoe het anders en beter kan worden' 297

[8] OM DE BETEKENIS VAN DE SOCIALE WETENSCHAPPEN 1963-2013 299
De horizon kleurt rood 300
Drie strijdpunten, zes jaar 'gedonder' 301
Wie betaalt, die bepaalt 302
TVC, SKG en VF 304
Nieuw versus oud 305
'Gewoon bijzonder' 307

BIBLIOGRAFIE 311
NOTEN 335
BRONNEN 385
PERSONENREGISTER 387
LIJST VAN AFKORTINGEN 395

Inleiding

Dit boek vertelt een verhaal. Het geeft een beeld, een impressie van de (sub)faculteit sociaal-culturele wetenschappen van de Vrije Universiteit. Wie een poging tot volledigheid verwacht heeft het verkeerde boek in handen, evenzo degene die een diepgravende analyse verwacht van onderzoeksprogramma's en onderwijscurricula. Liefhebbers van methodologische exercities zullen aan dit boek evenmin hun hart ophalen. Wie wetenschapsgeschiedenis verwacht moet ik ook teleurstellen. Ik heb geprobeerd een 'menselijke' geschiedenis te schrijven: van de interfaculteit politiek-sociale wetenschappen (1955-1964), de subfaculteit sociale studierichtingen (1964-1967), de subfaculteit sociaal-culturele wetenschappen (1967-1987), de faculteit sociaal-culturele wetenschappen (1987-2003) en de faculteit sociale wetenschappen (2003-2013). Vijf namen voor één organisatie waarin meer dan een halve eeuw lang sociologie, politicologie, culturele antropologie en niet-westerse sociologie is beoefend. Vier studierichtingen, die zich in september 1964 verenigden tot subfaculteit, onder het dak van de faculteit sociale wetenschappen dat ook de subfaculteiten psychologie en pedagogiek omspande.

Ja, september 1964. Voor de initiatiefnemers tot dit boek was dit nogal een verrassing. Zij, en eigenlijk iedereen, waren in de veronderstelling (was in 2008 niet het negende lustrum gevierd?) dat de subfaculteit een jaar eerder was ontstaan, uitgaande van de betreffende wetgeving die oprichting per 1 september 1963 mogelijk maakte. De geschiedschrijver kwam algauw met andere informatie: het academisch jaar 1963-1964 had in het teken van de voorbereidingen van de oprichting gestaan. Die hadden in juni 1964 hun voltooiing gekregen op een tweedaagse conferentie in Oosterbeek waar – als het ware – de laatste steen van de subfaculteit werd gelegd. Drie maanden later, bij de aanvang van het academisch jaar 1964-1965, werden de deuren geopend.

'We rekenen ook het voorbereidingsjaar tot de geschiedenis van de subfaculteit,' reageerde emeritus-hoogleraar sociologie Dick Kui-

per, voorzitter van de redactiecommissie van dit boek, pragmatisch op mijn bevindingen. Anders gezegd: de laatste steen werd in juni 1964 gelegd, de eerste in september 1963. Het fundament lag er trouwens al langer, sinds 1955 toen de leerstoelen sociologie en politicologie werden ondergebracht in een interfaculteit, die een samenwerkingsverband was van de faculteiten rechten, economie en letteren & wijsbegeerte. Genoemde leerstoelen echter waren van nog eerdere datum: sociologie van 1949, politicologie van 1953. De beoefening van sociale wetenschappen aan de Vrije Universiteit is – kortom – ouder dan de subfaculteit. Men leze het eerste hoofdstuk van dit boek. De andere zeven hoofdstukken worden uiteraard ook van harte aanbevolen, mits verhalend proza op prijs wordt gesteld.

De acht hoofdstukken zijn becommentarieerd door eerdergenoemde redactiecommissie die, naast voorzitter Kuiper, bestond uit Harry van den Berg, George Harinck, Frans Kamsteeg, Bert Klandermans, Jan Kleinnijenhuis, Dick Kooiman, Wim Noomen, Pim Schoorl en Geert de Vries. Hun commentaar was van grote waarde, vooral omdat de auteur zowel van buiten de faculteit als de sociale wetenschappen kwam, op een stiefjaar na dan. In 1993 werkte ik als promovendus bij de sectie communicatiewetenschap van de vakgroep politicologie en bestuurskunde. Toen al waren discussies over mijn verhalende aanpak niet van de lucht. 'Is dat eigenlijk wel wetenschap?' vroeg mijn kamergenoot bezorgd. De politicoloog en de historicus konden overigens prima met elkaar overweg.

Ook in de redactiecommissie, die tussen september 2008 en juni 2013 tien keer bijeenkwam, is de sfeer altijd goed geweest. Acht van de tien leden kwamen, als representanten van de verschillende (sub) facultaire geledingen door de jaren heen, met zeer gevarieerde kritiek 'vanuit de organisatie'. Historicus Harinck bezag de teksten als buitenstaander, met geoefend oog voor de levensbeschouwelijke omgeving van de (sub)faculteit. Sociaal-psycholoog Klandermans was, voordat hij in 2001 decaan werd, bijna dertig jaar werkzaam geweest in de aanpalende subfaculteit psychologie; hij becommentarieerde het manuscript, op het laatste hoofdstuk na, als *outsider* met zekere kennis van binnen.

Ook buiten de kring van de redactiecommissie ben ik bij het schrijven van dit boek bijgestaan. George Harinck ben ik erkentelijk voor de verleende gastvrijheid op het Historisch documentatiecentrum voor

het Nederlands protestantisme (1800-heden) van de Vrije Universiteit. Graag richt ik ook een woord van dank aan de (voormalige) medewerkers van de (sub)faculteit die ik heb mogen interviewen of van wie ik schriftelijke informatie heb ontvangen. Hun namen worden elders in dit boek vermeld. Hugo van Kinschot, archivaris bij post- en archiefzaken van de VU, was zo goed mij onbeperkt toegang te verlenen tot het faculteitsarchief dat de ruggengraat van dit boek vormt. Peter de Bast, huismeester van het 'Metropolitan', sinds 2004 het onderkomen van de faculteit, wees me de weg naar verloren gewaand archiefmateriaal, opgeborgen in een kast in het wis- en natuurkundegebouw van de VU. Wat archivalia betreft moet zeker ook de naam van emeritus-hoogleraar sociologie Gerrit Kuiper met ere worden genoemd. In de jaren tachtig van de vorige eeuw vertrouwde Kuiper zijn omvangrijke archief aan de afdeling post- en archiefzaken van de VU toe, die het vervolgens in bewaring gaf bij eerdergenoemd Historisch documentatiecentrum. Kuipers archief is voor dit boek een *Fundgrube* gebleken.

Oud-studenten Maarten Hoogerwerf en Jaap Meindersma bezorgden me afleveringen uit de jaren negentig van *Mundusbulletin*. Oud-student en oud-medewerker Daan Schut stelde me notulen en aantekeningen uit de jaren zeventig ter beschikking. Ook het privéarchief van Harry van den Berg was van grote waarde, vooral wat het reilen en zeilen van studentenvereniging Mundus betrof. Brenda Wiefferink, bestuurssecretaresse bij de faculteit sociale wetenschappen, hielp me aan veel vergaderstukken uit de periode 2005-2012. Financiele bijdragen van de faculteit sociale wetenschappen, de Van Coeverden Adriani Stichting en de stichting Stichting dr Abraham Kuyperfonds maakten het mogelijk dat mijn verhaal uiteindelijk tot een boek werd.

Maar uiteindelijk is geschiedschrijving een eenmanszaak. In juli 2008 werd ik door Bert Klandermans en Dick Kuiper benaderd om de faculteitshistorie op papier te zetten. Twee maanden later legde ik de redactiecommissie een verkennende notitie voor, eind 2008 ging ik daadwerkelijk (in deeltijd) aan de slag. Nu, na vierenhalf jaar, zet ik een punt achter mijn verhaal en geef ik het over aan de jubilerende faculteit.

Peter Bak
Sint-Pancras, 1 juli 2013.

[1] De wording van een subfaculteit 1900-1964

'Wat betekent het dat we sociale wetenschappen beoefenen aan de Vrije Universiteit?'

Deze vraag werd op 1 juni 1964 gesteld door Herman Bianchi die als hoogleraar criminologie aan de interfaculteit sociale wetenschappen was verbonden. De interfaculteit, die sinds 1955 bestond, was een samenwerkingsverband van de faculteiten rechten, economie en letteren & wijsbegeerte. De drie faculteiten voerden het patronaat over het onderwijs en onderzoek in de sociale en – ook – politieke wetenschappen, in afwachting van de vorming van een eigen faculteit. Hiertoe had de wet op het wetenschappelijk onderwijs, die in 1960 het parlement was gepasseerd, de mogelijkheid geschapen, maar vooralsnog niet meer dan dat. Het wachten was namelijk op wijziging van het academisch statuut, waarin de universitaire curricula waren vastgelegd. Pas in september 1963 was het nieuwe statuut een feit en konden de sociale en politieke wetenschappen daadwerkelijk op eigen benen gaan staan.

Verzelfstandiging dwong tot bezinning, meende Bianchi. De beoefening van de sociale wetenschappen aan een bijzondere universiteit als de Vrije dwong tot ernstig nadenken, 'regelmatig en bij herhaling'. De criminoloog trok een parallel met een vereniging die een aantal psychiatrische inrichtingen op christelijke grondslag beheerde. De organisatie noemde zich: vereniging voor christelijke verzorging van zenuw- en zielszieken. Het adjectief 'christelijk' had volgens Bianchi niet beter kunnen worden geplaatst. 'Christelijke vereniging' gaf immers blijk van bedenkelijke hoogmoed, 'christelijke verzorging' getuigde daarentegen van lovenswaardige betrokkenheid. Want christendom moest in de praktijk blijken, vond Bianchi, anders bleef het maar een loze kreet. 'Wetenschapsbeoefening is, om zo te zeggen, een vorm van "geloven op maandag".'[1]

Bianchi sprak zijn woorden in het Oosterbeekse conferentieoord De Bilderberg waar vrijwel alle hoogleraren en stafleden van de subfacul-

teit *in statu nascendi* twee dagen bijeen waren, ten einde zich op hun nieuwe start voor te bereiden. Bianchi zat de conferentie voor, gesecondeerd door Henk Brasz, juist benoemd tot hoogleraar bestuurswetenschappen, en Gerrit Kuiper, hoogleraar sociologie en in VU-kringen doorgaans aangeduid als Kuiper Hzn, ter onderscheiding van de neerlandicus Gerrit Kuiper. Gedrieën hadden Bianchi, Brasz en Kuiper de bezinningsbijeenkomst voorbereid, wat volgens de voorzitter een
14 lastig karwei was geweest. Alleen de formulering van het gespreksonderwerp had al de nodige hoofdbrekens gegeven. Het trio had uiteindelijk ('dat laat nog alles open,' aldus Bianchi) voor een zo neutraal mogelijke titel gekozen: 'Beoefening van de sociale wetenschappen aan de Vrije Universiteit'.[2]

Dat Bianchi, een flamboyante jurist met dwarse opvattingen die het gereformeerde geloof jaren eerder al had verlaten ten faveure van een algemeen-christelijke levensovertuiging,[3] de conferentie voorzat is minder opvallend dan het eerste gezicht doet voorkomen. Als perifeer figuur, ook wetenschappelijk, want Bianchi's leeropdracht behoorde niet tot de *corebusiness* van de subfaculteit, bezat hij de distantie en onafhankelijkheid om de tweedaagse conferentie in goede banen te leiden. In de gedachtewisseling diende, meenden zowel Bianchi als Brasz en Kuiper, de verhouding tussen feiten en normen centraal te staan. De drie wezen het positivisme af en ze twijfelden er niet aan dat de andere aanwezigen dit evenzeer deden. Wetenschapsbeoefening aan een bijzondere universiteit als de Vrije vereiste méér dan alleen waarneming en vastlegging van feiten en gedragingen. Die moesten ook worden geïnterpreteerd en geduid – maar hoe? Wat kon tegenover hol positivisme worden gesteld?[4]

IS SOCIOLOGIE SALONFÄHIG?

Deze vraag had zes decennia eerder al een 28-jarige gereformeerde advocaat beziggehouden, wiens bespiegelingen waren uitgemond in een honderdvijftig pagina's tellend boekje, getiteld *De grondslagen der sociologie*. De auteur van het geschrift was Anne Anema, een vertrouweling van Abraham Kuyper, de even vereerde als verguisde theoloog en predikant die gereformeerd Nederland in nog geen vijftien jaar tijd organisatorisch op de kaart had gezet. Kuyper was oprichter en leidsman

van het antirevolutionaire dagblad *De Standaard* (1872), de Antirevolutionaire Partij (1879), de Vrije Universiteit (1880) en de Gereformeerde Kerken in Nederland (1892). Het calvinisme, dat het Nederlandse volk drie eeuwen tevoren, in de strijd tegen de koning van Spanje, volgens Kuyper tot in de diepste vezels was binnengedrongen, moest in kerk, staat en samenleving weer toonaangevend worden. In dit offensief positioneerde Kuyper de Vrije Universiteit uitdrukkelijk in de eerste linie, ter wetenschappelijke staving van de geloofsstrijd en ter emancipatie van de schare der kleine luyden die geschoold kader nodig had. Anders gezegd: het hoger onderwijs op gereformeerde grondslag diende zowel denkers als doeners voort te brengen.[5]

In zijn boekje *De grondslagen der sociologie*, dat in 1900 verscheen, plaatste Anema de positivistische sociologie, rond 1830 gesystematiseerd en geformuleerd door de Franse filosoof Auguste Comte, onder streng calvinistisch oordeel. In *Cours de philosophie positive* had Comte de nieuwe wetenschap op eng-rationalistische leest geschoeid. Wetenschap was slechts 'waar' als ze was gebaseerd op empirische, 'positieve' feiten. Alleen de menselijke ervaring was de bron van alle kennis. In deze opvatting, die Comte had ontleend aan sociaal-theoreticus en utopist Henri de Saint-Simon, wiens privésecretaris hij was geweest, klonk de opkomst van de natuurwetenschappen krachtig door. Sociologisch onderzoek viel of stond volgens Comte met eenduidigheid en herhaalbaarheid. Verschijnselen moesten rationeel worden verklaard; positivistische wetenschap richtte zich op waarneembare samenhangen en wetmatigheden, zónder metafysische duiding.

Anema wees dit als een bedenkelijk staaltje van menselijke hoogmoed van de hand, zijnde de zoveelste episode van de Verlichtingsmythe rond de autonome mens die in 1789 op het schild was geheven, God en Zijn scheppingsorde terzijde schuivend. Niet de natuurwetenschappen dienden de sociologie tot spiegel te zijn; als haar grote voorbeeld ter navolging wees Anema de rechtswetenschap aan, die immers handelde over 'de objecten en levensverhoudingen welke zich voordoen bij de samenleving van mensch en mensch.' Aldus conformeerde Anema zich aan Kuypers magnum opus *Encyclopaedie der heilige godgeleerdheid* waarin de grote gereformeerde organisator de sociologie onder het chapiter van de rechtsgeleerdheid had gerangschikt, zij het uitdrukkelijk als 'hulpwetenschap'.[6]

Dit laatste was Anema, 'met allen eerbied voor den schrijver,' echter

Anne Anema (1872-1966), auteur van De grondslagen der sociologie *dat in 1900 verscheen. Anema was van 1904 tot 1945 hoogleraar burgerlijk recht aan de Vrije Universiteit. Namens de* ARP *was hij van 1921 tot 1960 lid van de Eerste Kamer.* (FOTO HDC)

te min. Sociologie hoorde in de salon van de rechtswetenschap thuis en moest zich gaan bezighouden met het kernvraagstuk van de anti-revolutionaire staatsleer, te weten de afbakening en interpretatie van de bevoegdheidssferen van staat en maatschappij. Dit was anno 1900 een klemmend vraagstuk. De vroeg-industriële samenleving had een onderklasse gebaard die gebukt ging onder mensonterende levensomstandigheden. Dit deed de principiële vraag rijzen in hoeverre de staat mocht – móést – ingrijpen. De sociale kwestie had de organisatie van de maatschappij 'op onontwijkbare wijze aan de orde gesteld,' aldus Anema, 'en de sociologie als wetenschap tot eisch des tijds gemaakt.'[7]

'PROLEGOMENA DER SOCIOLOGIE'

Anema's beschouwingen riepen de toorn op van de man die als de grondlegger van de Nederlandse sociologie wordt beschouwd: Sebald

Rudolf Steinmetz. Anema was een dilettant, hopeloos verdwaald op onbekend terrein, sprak Steinmetz een paar maanden later toen hij als privaatdocent sociologie in Leiden aantrad. Wat had de jonge bloem der sociologie te verwachten van de rechtswetenschap, die oude en stramme heer? De sociologie mocht zich, betoogde Steinmetz, überhaupt niet laten verlagen tot slippendrager van welke wetenschap of levensbeschouwing dan ook. Haar heilige plicht was de bestudering van de werkelijkheid, 'zonder abstractie, zonder verbloeming.' Hiertoe moest de sociologie zich volgens Steinmetz onverkort op de natuurwetenschappen oriënteren, haar kracht zoekend in wetenschappelijke afstandelijkheid. Alleen de feiten moesten spreken.[8]

Deze exclusief-positivistische positiebepaling had de instemming van Frederik Carel Gerretson, evenals Anema een calvinistische *youngster*, zij het van hervormde en christelijk-historische huize. Na academische omzwervingen, die hem tot in de Verenigde Staten en Mexico hadden gevoerd, was Gerretson in 1909 – op aanraden van Steinmetz – zijn geluk in Brussel gaan beproeven. Hij slaagde er voor het universitair toelatingsexamen en behaalde binnen twee jaar het doctoraalexamen sociale wetenschappen. Dit heuglijke feit luisterde Gerretson op met de publicatie van een boekje. Uit de titel sprak bescheidenheid: 'prolegomena der sociologie', inleidende opmerkingen dus, wat niet betekende dat Gerretson zoekende was. 'Het is de sociologie die als wetenschappelijke politiek de staatsmanskunst moet vervangen,' schreef hij onomwonden. Immers, als de gezondheidszorg werd toevertrouwd aan de medicus, dan was het toch onbestaanbaar dat de genezing van maatschappelijke kwalen werd overgelaten aan de welbespraakten onder den volke?[9]

Het was nu volgens Gerretson eerst zaak die kwalen op te sporen en te omschrijven, een fase waarin de socioloog de rol van 'sociaal diagnostikus' vervulde. Daarna moest hij ze, als 'sociaal ingenieur' of 'sociaal inventor', verhelpen dan wel verzachten. Theoretische sociologie ging dus aan praktische sociologie vooraf. Eérst de feiten: die verzamelen, schiften, interpreteren, combineren en rangschikken onder de noemer van algemeen geldende regels – 'wetten'; vervolgens: toepassing van de wetten in de praktijk van alledag. Aan dit tweede stadium was de sociologie echter nog niet lang toe, meende Gerretson. Wat als sociale wetten werd voorgesteld was doorgaans niet veel meer dan een onsamenhangende verzameling van algemene verschijnselen. 'Het is

oneindig beter,' schreef Gerretson, 'dit openlijk te erkennen dan ons door het pronken met voorgewende sociale wetten de gerechtvaardigde minachting van de beoefenaars der natuurwetenschappen op den hals te halen.'[10]

Gerretson kende Steinmetz de eer toe dit breed onder de aandacht te hebben gebracht: sociologie was een wetenschap in wording waarvoor de fase van deductie nog te hoog was gegrepen.[11] Of zoals Steinmetz het zelf formuleerde: 'De sociologie is de wetenschap der feiten van het menselijk samenleven als zodanig, dus van zijn vormen, leven, ontwikkeling en verval.'[12] Feiten – géén wetten of theorieën, maar beschrijvende wetenschap: 'sociographie', als opstap naar de theorievormende arbeid van de sociologie, een opvatting waarmee Steinmetz tussen de beide wereldoorlogen school maakte, overigens niet als leerstoelhouder in de sociologie. Weliswaar werd het vak in 1921, vooral dankzij Steinmetz' ijveren, in het academisch statuut opgenomen zodat men er in kon afstuderen en promoveren, maar de leeropdracht die hij sinds 1907 aan de Amsterdamse Gemeente Universiteit vervulde bleef tot aan zijn emeritaat in 1933 ongewijzigd: 'politische aardrijkskunde, volkenkunde en land- en volkenkunde van de Oost-Indische Archipel'.

Henri ter Veen, Steinmetz' leerling en opvolger, in 1925 gepromoveerd op *De Haarlemmermeer als kolonisatiegebied*, probeerde het positivistische sciëntisme te doorbreken. De studeerkamer moest volgens Ter Veen open, beleidsgericht onderzoek was zijn motto. Als Delftse ingenieurs polders leegmaalden, dorpen bouwden en wegen aanlegden, waarom zouden Amsterdamse sociografen ('sociaal ingenieurs', met Gerretson gesproken) zich dan niet mogen bemoeien met de immateriële infrastructuur: de bevolkingssamenstelling, de samenlevingsvormen, de sociaal-culturele voorzieningen? Al in 1927, toen Ter Veen aan de Gemeente Universiteit lector in de landbeschrijving en de sociale en economische aardrijkskunde werd, had hij tijdens zijn openbare les een lans gebroken voor praktische toepassing van sociografische expertise. Ter Veen voegde er echter onmiddellijk aan toe dat daartoe nog wel de nodige universitaire geesten rijp moesten worden gemaakt.[13]

Drie jaar later, in 1930, publiceerde Ter Veen zijn studie *Op nieuw land een nieuwe maatschappij* waarin hij een ambitieus sociaal sturingsprogramma ontvouwde voor de aan te leggen polders in de Zuiderzee.

Hiertoe richtte hij in 1936 een stichting voor bevolkingsonderzoek op, de eerste particuliere instelling voor empirisch sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Ook gaf Ter Veen de stoot tot de Sociografische Werkgemeenschap waarin studenten zich in veldwerk konden bekwamen. Voorts stond Ter Veen in 1940 aan de wieg van het Instituut voor het Sociaal Onderzoek van het Nederlandse Volk (ISONEVO) waarvan hij de eerste voorzitter werd.[14]

IN DE MAALSTROOM

In oktober 1941 zag Ter Veen een gereformeerde jongeman, opgevoed in een niet-intellectueel middenstandsmilieu, zijn collegebanken binnenschuiven. De naam van de eerstejaarsstudent was Gerrit Kuiper, geboren in Amsterdam, opgegroeid in Heemstede en Bloemendaal, vervolgens via Enschede, waar hij de christelijke ulo bezocht, weer teruggekeerd naar de hoofdstad. Kuiper behaalde er in 1941 zijn diploma hbs-a en begon daarna een studie sociale aardrijkskunde aan de Gemeente Universiteit. Levensbeschouwelijk gezien had een gang naar de Vrije Universiteit voor de hand gelegen, maar het hoger onderwijs op gereformeerde grondslag voorzag nog niet in sociale wetenschappen. Dus werd de hoofdstedelijke openbare universiteit Kuipers leerschool, Ter Veen zijn leermeester.[15]

Toen Kuiper zijn – door de bezetting onderbroken – studie in 1948 afrondde waren ook de sociale wetenschappen in de maalstroom van herstel en vernieuwing terechtgekomen. De gedachte had postgevat, zelfs ter linkerzijde van het politieke spectrum, dat de vijf oorlogsjaren een 'straf' waren geweest voor het falende politiek-maatschappelijke bestel van de jaren dertig dat niet in staat was gebleken de diepe economische crisis de baas te worden. Na mei 1940 was het establishment te meer tekortgeschoten. Gewogen in de weegschaal van goed en fout werden nogal wat leidende figuren te licht bevonden. Een jongere generatie moest het roer overnemen, een nieuw politiek en maatschappelijk kader vormend, geschoold aan universiteiten die midden in de samenleving stonden, met krachtige opleidingen in de politieke en sociale wetenschappen.[16]

Dit was grosso modo ook de strekking van het rapport dat een staatscommissie tot reorganisatie van het hoger onderwijs in 1949 uit-

bracht. Lang was gediscussieerd over de vraag of de politieke en sociale wetenschappen in een afzonderlijke faculteit moesten worden ondergebracht. Was dit niet eens te meer verlies van de 'eenheid der wetenschappen'? Had de vooroorlogse vakspecialisatie het academische blikveld niet dusdanig vernauwd dat veel wetenschappers met de rug naar de samenleving hadden gestaan, de gevaren van fascisme en nationaal-socialisme negerend? Hieraan had de minister bij de installatie van de staatscommissie, in april 1946, uitdrukkelijk gerefereerd, sprekend van 'de onverantwoorde onwetendheid bij vele studenten omtrent de maatschappelijke krachten die onze tijd beheersen.'[17] Fascisme en nationaal-socialisme waren weliswaar overwonnen, maar in de gedaante van het communisme was het gevaar van het totalitarisme onverminderd groot. Luttele weken voor de installatie van de staatscommissie had de Britse oorlogspremier Winston Churchill van een 'IJzeren Gordijn' gesproken, reikend van Stettin aan de Oostzee tot Triëst aan de Adriatische Zee. Europa was in tweeën gesneden: totalitaire tirannie aan gene zijde, democratische vrijheid aan deze zijde.

Inmiddels had de Gemeente Universiteit de politieke en sociale wetenschappen naar Anglo-Amerikaans voorbeeld in een aparte, 'zevende' faculteit ondergebracht, krachtens een betrekkelijk eenvoudige wijziging van de gemeentelijke verordening. In Groningen huisde sociologie echter in een interfaculteit van rechten en economie, in Leiden in de juridische faculteit. Aan de Vrije Universiteit kwam de leerstoel sociologie in 1949, hetzelfde jaar dat de staatscommissie rapport uitbracht, in de economische faculteit te staan.

Geconfronteerd met deze uiteenlopende ontwikkelingen besloot de staatscommissie de vraag of de politiek- en sociaal-wetenschappelijke leerstoelen in een afzonderlijke faculteit moesten worden ondergebracht uiteindelijk maar open te houden. De keuze werd aan de universiteiten gelaten. Over de inhoudelijke invulling van het nieuwe academische domein kwam de commissie evenmin tot een eensluidend oordeel. In de Amsterdamse faculteit stonden de politieke wetenschappen centraal, terwijl binnen de commissie een meerderheid tendeerde naar een zo nauw mogelijke band met de sociale wetenschappen. Een minderheid benadrukte de samenhang van de politieke wetenschappen met rechten en economie. Kortom: veel was onduidelijk, met als gevolg dat hoogleraren al pionierend hun weg moesten zien te vinden.[18]

STRATIFICATIE EN SCHEPPINGSORDE

Ter Veens leerling Kuiper ging na zijn afstuderen, in 1948, als deeltijd-docent aan de slag bij het Instituut voor Sociale Wetenschappen in Den Haag. De gereformeerde kerken had hij ondertussen verlaten, uit afkeer van de 'Vrijmaking', de scheuring die zich in augustus 1944 had voltrokken. Kuiper was lidmaat geworden van de hervormde kerk, waartoe zijn verloofde trouwens ook behoorde. Als sociografisch medewerker van het Economisch Technologisch Instituut voor Overijssel maakte Kuiper in 1949 een begin met zijn dissertatieonderzoek naar de mobiliteit in de sociale- en beroepshiërarchie in Zwolle, waar het instituut was gevestigd. Kuiper spiegelde zich hierbij aan het onderzoek dat de Leidse socioloog F. H. van Heek, eveneens afkomstig uit de school van Steinmetz en gepromoveerd bij Ter Veen, had uitgevoerd in Enschede, de plaats waar Kuiper drie jaar lang de christelijke ulo had bezocht. Van Heeks onderzoek was kort na de bevrijding geboekstaafd in *Stijging en daling op de maatschappelijke ladder* waarin hij sociale stratificatie langs de lijnen van beroepsgroepen indeelde,

Gerrit Kuiper Hzn (1923): van 1954 tot 1958 lector sociografie, van 1958 tot 1962 hoogleraar sociografie, van 1962 tot 1984 hoogleraar sociologie. (FOTO HDC)

zijnde karakteristiek voor de modern-industriële samenleving. Meer dan afkomst of milieu werd de plaats op de sociale ladder volgens Van Heek, een uitgesproken sociaal-democraat, bepaald door opleiding, kennis en vaardigheden.[19]

Kuiper zette zijn mobiliteitsonderzoek in 1952 voort op het ISONEVO, onder de paraplu van het project 'Stijging en daling in Nederland' waarvan de begeleidingscommissie door Van Heek werd voorgezeten. Twee jaar later was Kuipers onderzoek gereed en promoveerde hij aan de Utrechtse rijksuniversiteit bij Sj. Groenman die ook uit Ter Veens school afkomstig was. In zijn proefschrift, *Mobiliteit in de sociale en beroepshiërarchie*, kantte Kuiper zich tegen Van Heeks beroepsgroepenstratificatie. Beroepshiërarchie en sociale hiërarchie waren naar Kuipers mening verschillende dimensies, de ene economisch, de andere sociaal-cultureel bepaald. Een academicus afkomstig uit een arbeidersmilieu, bijvoorbeeld, kende zelden of nooit hetzelfde sociale prestige als een collega wiens vader de universiteit ook had bezocht, ondanks dat hij kon bogen op een identieke opleiding, titel en financiële beloning. Evenmin gelukkig was Kuiper met de door Van Heek en andere sociologen gebruikte, economisch bepaalde stratificatietermen 'stand' en 'klasse'. Die konden maar beter voorbehouden blijven aan bepaalde periodes uit de geschiedenis, respectievelijk de middeleeuwen en de vroeg-kapitalistische era van de tweede helft van de negentiende eeuw. Van álle tijden waren daarentegen 'rangverschillen', te kwalificeren in termen van sociaal aanzien en prestige, tot uiting komend in de menselijke omgang en interactie. 'Zij zijn een uiting (niet de enige!) van de differentiatie in de samenleving waarin God in zijn wijsheid de mensen verschillende talenten gegeven heeft,' aldus Kuiper. 'De ongelijkheid der mensen heeft zich geuit en uit zich in verschil in gaven, bezit en aantrekkingskracht tot elkaar.'[20]

In deze zinnen weerklonk de calvinistische wijsbegeerte die twee decennia eerder door VU-filosoof Herman Dooyeweerd was vastgelegd in drie even kloeke als voor velen onnavolgbare delen. Centraal daarin stond de opvatting dat God de oorsprong of schepper van de werkelijkheid was. Deze opvatting impliceerde de erkenning van Gods soevereiniteit over de werkelijkheid die zich manifesteerde in een onuitputtelijke verscheidenheid. Kennis hiervan kon volgens Dooyeweerd alleen door middel van empirisch onderzoek worden verkregen. Omdat hij uitging van de erkenning dat God een geordende werkelijkheid

had geschapen, werkte Dooyeweerd de gedachte uit dat in de empirische werkelijkheid een scheppingsorde aanwezig moest zijn. Alle levensterreinen waren uitdrukkingen van Gods wil. Ze vormden onafhankelijke sferen, staande onder Zijn soevereiniteit: juridisch, religieus, zedelijk, maatschappelijk, economisch, wetenschappelijk, kunstzinnig. De sferen bestonden uit diverse kringen die een grensoverstijgend karakter konden hebben. Zo was het huisgezin een kring die zowel juridische als zedelijke en economische facetten kende. In één opzicht waren alle kringen evenwel uniform: ze waren vrucht van Gods idee, expressie van Zijn ordinantiën.[21]

Volgens Kuiper berustten ook rangverschillen in Gods scheppingsorde. 'Stellen wij het zo dat de verschillen in karakter en aanleg in de scheppingsorde gegeven zijn,' schreef hij in zijn dissertatie, 'dan zal het niemand verwonderen dat er overal en altijd hiërarchische verhoudingen zijn geweest en geenszins bijvoorbeeld alleen in een standenmaatschappij zoals de middeleeuwen hebben gekend.' Ergo: dat binnen een bedrijf een ongelijke verhouding bestond tussen patroon en arbeider had niets met klassenmaatschappij te maken, evenmin met – dixit Van Heek – 'beroepsgroepenstratificatie'. De verhouding lag simpelweg besloten in de scheppingsorde waarin eenieder zijn eigen plaats had. Dit grondbeginsel moest men aanvaarden, zo niet, dan ging men tegen Gods wil in. Menselijke uitwassen moesten echter worden bestreden, benadrukte Kuiper. Rangverschillen die de mobiliteit belemmerden en de toets van gerechtigheid of naastenliefde niet konden doorstaan (racisme, discriminatie) waren niet overeenkomstig de scheppingsorde en moesten uit de weg worden geruimd.[22]

MENS EN MEDEMENS

In oktober 1954, ruim een halfjaar na zijn promotie, werd Kuiper lector sociografie in de economische faculteit van de Vrije Universiteit. In de faculteit stond al vijf jaar een leerstoel sociologie, bezet door Roel van Dijk, een gemoedelijke Drent van bescheiden, gereformeerde afkomst die al een loopbaan als bestuursambtenaar in Nederlands-Indië achter de rug had. Van Dijk, die in Assen de hbs had doorlopen en in Leiden indologie had gestudeerd, was na zijn Indische periode teruggekeerd naar de Leidse rijksuniversiteit waar hij was benoemd

tot lector voor de inleiding in het Indisch staatsrecht. In 1948 verdedigde Van Dijk, aan dezelfde universiteit, zijn dissertatie *Samenleving en adatrechtvorming* waarin hij blijk gaf van grote affiniteit met Dooyeweerds wijsbegeerte der wetsidee. 'De scheppingsorde,' schreef Van Dijk in het hoofdstuk over de structuur van de Indonesische samenleving, 'is niet slechts kosmische orde, maar tevens Goddelijke norm voor leven en werken, en deze orde is tevens de basis, het vóórondersteld voor het denken.'[23]

Ook in de oratie waarmee Van Dijk in 1949 zijn leerstoel aan de Vrije Universiteit aanvaardde, liet hij zich als volgeling van de dooyeweerdiaanse filosofie kennen. 'Juist op deze grondslag,' sprak Van Dijk, 'kan, wil en moet onze wetenschapsbeoefening plaatsvinden en de band vasthouden met de moderne, wereldwijde denkgemeenschap.'[24] Toch was het niet alles wijsbegeerte der wetsidee dat bij Van Dijk de klok sloeg. Collega Kuiper karakteriseerde hem als een filosofisch geïnteresseerde wetenschapper, die evenwel met beide benen stevig in de maatschappelijke realiteit stond.[25] Dit leek Van Dijk in zijn inaugurele rede zelf eveneens te hebben willen aangeven. Katheder en boekentafel waren onmisbaar, richtte hij zich tot zijn studenten, maar samen zouden ze zich ook met 'de realiteit van het zo rijke samenleven der mensen' gaan bezighouden.[26]

De realiteit lijkt het bij Van Dijk uiteindelijk van de wijsbegeerte te hebben gewonnen. In publicaties als *Mens en medemens*, dat in 1953 verscheen, en *Vrijheid en gebondenheid van de mens in de samenleving*, van drie jaar later, boorde de sociologiehoogleraar niet erg diep. De boeken introduceerden het vak sociologie in brede gereformeerde kring en boden geen nieuwe inzichten. Van Dijk waarde rond in Dooyeweerds filosofische bouwwerk, maar tot een kritische inspectie van de dragende delen kwam hij niet, laat staan van de fundamenten.[27] Twijfels bleven onderhuids. Van Dijk maakte zijn assistent Gerard Dekker, de latere hoogleraar godsdienstsociologie, eens deelgenoot van zijn bedenkingen tegen de wijsbegeerte der wetsidee. Hij leek er echter, de bescheidenheid zelve, voor terug te schrikken ze publiekelijk te ventileren.[28]

Hoe het ook zij – Van Dijks talenten kwamen vooral in de praktijk tot gelding. Als directeur van het Gereformeerd Sociologisch Instituut, als adviseur van deputaatschappen van de gereformeerde kerken en tevens als voorzitter van de Raad voor Gereformeerde Sociale

Roel van Dijk (1906-1962), hoogleraar sociologie van 1949 tot 1962. (FOTO HDC)

Arbeid gaf hij de stoot tot empirisch onderzoek. Dit bleef niet beperkt tot de eigen 'zuil'. In een door de gemeente Amsterdam geëntameerd onderzoek naar de leefsituatie van de bewoners van de verpauperde Oostelijke Eilanden trok Van Dijk samen op met sociologen van de Gemeente Universiteit. De onderzoekers stonden letterlijk met beide benen op de arbeidersvloer. Dekker woonde een halfjaar lang op Kattenburg waar de armoede groot was, en de wc nog geen gemeengoed. Ook het bejaardenprobleem lag Van Dijk na aan het hart; hij had grote onderzoeksplannen, met als beginpunt een door woningstichting Patrimonium te bouwen bejaardentehuis in Slotervaart. Maatschappelijk was Van Dijk eveneens op gerontologisch terrein actief, als bestuurslid van de Nationale Federatie voor de Bejaardenzorg.[29] De sociologiehoogleraar stond met één been in de wetenschap, met het andere in de samenleving.

POSITIEF EN PRINCIPIEEL

In de openbare les waarmee Kuiper in oktober 1954 zijn lectoraat in de sociografie aanvaardde benadrukte hij de lotsverbondenheid met Van Dijks leerstoel. 'Geen wijsgerige sociologie zonder positieve sociologie,' formuleerde Kuiper het in zijn openbare les, 'en geen positieve sociologie zonder sociografie.' *Positieve* sociologie, geen *positivistische* sociologie. Die steunde immers op de premisse dat de feiten objectief moesten worden waargenomen, zonder met normen of beginselen rekening te houden: sociologie moest uitmaken hoe het in werkelijkheid was. Positieve sociologie had daarentegen als uitgangspunt hoe het behóórde te zijn; ze bezag de feiten in hun maatschappelijke notie en was sociaal-filosofisch gefundeerd. 'Zij is de wet,' sprak Kuiper, 'die de betrekkingen tussen de mens en zijn medemens, de individuele structurele bepaaldheid van de samenlevingsvormen en hun onderlinge vervlochtenheid bestudeert.' Over de oorsprong van de wet liet Kuiper geen twijfel bestaan. Die lag verankerd 'in de calvinistische wijsbegeerte die de scheppingsorde als uitgangspunt heeft.'[30]

In hetzelfde jaar, 1954, liet collega Van Dijk in de bundel *Eenheid in veelheid*, waarin een overzicht werd gegeven van wetenschappen die aan de VU werden onderwezen, een even krachtig principieel geluid horen. In een samenleving waarin individualisme en collectivisme, wrange vruchten van levensbeschouwingen die God en Zijn openbaring loochenden, om de suprematie streden, had de calvinistische socioloog tot taak de bijbelse visie op mens en samenleving over het voetlicht te brengen. 'Moge het daarom zó zijn,' besloot Van Dijk zijn bijdrage aan de bundel, 'dat ook de jonge, maar in belangrijkheid snel toenemende wetenschap der sociologie aan onze Vrije Universiteit een ruime en eervolle plaats blijve vinden, tot eer van onze God en tot heil van ons volk.'[31]

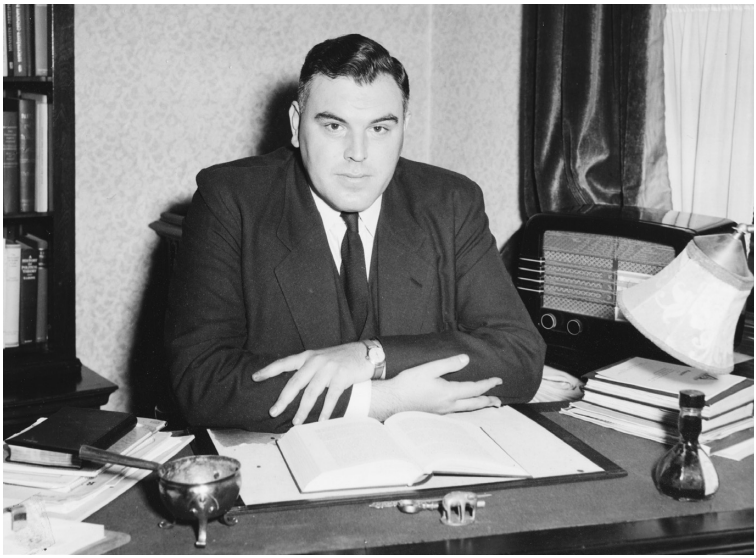
In de bundel ontbrak – opvallend genoeg – een bijdrage over de 'wetenschap der politiek'. Het vak werd sinds een jaar gedoceerd door Jelle Jan de Jong die hiertoe was benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de juridische faculteit. De Jong had aanvankelijk arts willen worden. Tijdens de Duitse bezetting, waarin hij betrokken was geraakt bij het verzet, was zijn studie medicijnen echter gestrand. Na de bevrijding liet De Jong, wiens vader hoogleraar veeteeltwetenschap was aan de Wageningse Landbouwhogeschool, de geneeskunst voor wat

zij was. Hij begon een studie rechten die hij 1951, dertig jaar oud, bekroonde met de doctorstitel. De Jongs dissertatie, *Politieke organisatie in West-Europa na 1800*, was een veelomvattende en comparatieve studie die voor De Jongs verdere carrière alle goeds leek te beloven. De promotie vond plaats aan de rijksuniversiteit van Utrecht waar De Jong twee jaar lang assistent was van hoogleraar staatsrecht W. J. A. Kernkamp, van 1952 tot 1956 minister van overzeese rijksdelen. De Jong had het politiek bestel trouwens ook vanuit niet-wetenschappelijke invalshoek beschouwd, namelijk als parlementair redacteur van de Regionale Dagbladpers. Voorts maakte hij deel uit van de zogenaamde reorganisatiecommissie van de Antirevolutionaire Partij (ARP) die de partij moest toerusten voor de veranderende naoorlogse samenleving.[32]

De wetenschap van de politiek, waarvoor De Jong de benaming 'politicologie' introduceerde, analoog aan sociologie[33], was een eeuw eerder in Duitsland ('Staatswissenschaft') en de Verenigde Staten ('Political science') ontstaan. Wegbereidende disciplines als politieke filosofie en politieke geschiedenis hadden veel oudere papieren. Die voerden van Montesquieus *De l'esprit des lois* via de werken van denkers als Hobbes, Machiavelli en Augustinus terug naar Plato's *Politeia* en Aristoteles' *Politika*. De na 1945 in Nederland opkomende politicologiebeoefening was vooral van Amerikaanse origine, niet weinig gestimuleerd door *Contemporary political science*, de ruim zevenhonderd pagina's tellende staalkaart die in 1950 werd gepubliceerd door de UNESCO, de 'United Nations Educational, Scientific en Cultural Organization'. In de Amerikaanse 'political science' stonden menselijke gedragingen centraal; kwantitatieve onderzoeksmethoden moesten patronen en regelmatigheden aan het licht brengen; waardeoordelen waren niet aan de orde. Belangrijke representant van deze benadering was de Canadees-Amerikaanse politicoloog David Easton. In zijn begin jaren vijftig gepubliceerde *The political system* betoogde Easton dat er methodisch geen wezenlijk verschil bestond tussen sociale wetenschappen en natuurwetenschappen. Ook hier te lande deed Eastons wetenschapsopvatting opgeld, zij het van de scherpste kanten ontdaan. De Amsterdamse Gemeente Universiteit, waar aan de faculteit politiek-sociale wetenschappen verbeelding en vernieuwing toonzettend waren, ging hierin voorop. Verzamelen en tellen waren heel het wetenschappelijke leven niet; uitleggen en verklaren hoorden eveneens bij het academische metier.[34]

In zijn inaugurele oratie sloot De Jong zich bij deze benadering aan. Feitenkennis was de basis van de politicologie, zeker gezien de grote achterstand die de wetenschap in Nederland had. Maar het positivisme moest niet te dicht aan de borst worden gedrukt. Ook bij feitelijk onderzoek moest de eigen levens- en wereldbeschouwing zeggingskracht hebben, omdat het een fundamenteel verschil uitmaakte 'hoe men de mens, hoe de staat, hoe de andere samenlevingsverbanden ziet.'[35] Nadere beschouwingen had De Jong niet te bieden, bekende hij ruiterlijk. Als jonge beoefenaar van een prille academische discipline paste bescheidenheid, een eigenschap die mensen in zijn directe omgeving hem overigens niet onmiddellijk zouden toedichten. De Jong, een reus van een man, stond bekend als een veelweter die overtuigd was van eigen kennen en kunnen, maar in zijn oratie was hier weinig van te merken. Over zijn leerstoel had hij zijn toehoorders niet meer te bieden dan voorlopige opmerkingen, onder meer dat hij voornemens was zich te gaan toeleggen op het 'intern-statelijk politiek proces'. De studie van internationale betrekkingen, het 'tussen-statelijk proces', beschouwde De Jong als een afzonderlijke discipline, wat overigens niet betekende dat gescheiden moest worden opgetrokken. Vooral de supranationale ontwikkelingen in Europa, in de vorm van de gemeenschappelijke markt voor kolen en staal, noopten tot zorgvuldige onderlinge afstemming.[36]

Wat de bestudering van het binnenlandse politiek proces aanging bepleitte De Jong een multidisciplinaire aanpak; de politicoloog moest te rade gaan bij de sociologie, geografie en (sociale) psychologie, alsmede bij de economische en historische wetenschappen, en niet te vergeten het staatsrecht. Ook perswetenschap moest volgens De Jong in ogenschouw worden genomen, omdat de parlementaire journalistiek, zo wist hij uit eigen ervaring, een steeds grotere rol in het politiek bestel speelde. In dit rijk geschakeerde academische proces, zo besloot De Jong zijn oratie, was de instandhouding en versterking van de parlementaire democratie boven alle wetenschappelijke twijfel verheven. 'Hier past geen stilzwijgen of vage ontwijking,' hield De Jong zijn gehoor voor, 'geen valse "neutraliteit" of "objectiviteit", maar een principiële positiekeuze!'[37]

Jelle Jan de Jong (1922-1965), (buitengewoon) hoogleraar politicologie van 1953 tot 1960. De Jong was vervolgens perschef op het departement van defensie en hoogleraar aan de Kingston University Jamaica. (FOTO W.J. VAN WAVEREN DE JONG)

VAN DRIE LETTERS EN DRIE HEREN

Dat Van Dijk en Kuiper hun leerstoel in de economische faculteit hadden, terwijl De Jong aan de rechtenfaculteit was verbonden, was niet naar de zin van Jan Schouten, president-directeur van de VU en leider van de ARP. Waarom werd het voorbeeld van de Gemeente Universiteit niet gevolgd, die voor sociale en politieke wetenschappen een zelfstandige faculteit kende? Kwam een verenigde opleiding niet ten goede aan de vorming van academisch kader, voor de ARP, het Christelijk-Nationaal Vakverbond (CNV) en andere maatschappelijke organisaties van antirevolutionaire dan wel gereformeerde denominatie?[38]

Schoutens vraag leidde begin 1955 tot de vorming van een senaatscommissie die de levensvatbaarheid moest onderzoeken van 'een afzonderlijke sociologische en politiek-sociale studierichting'. De commissie kwam tot de slotsom dat aan een zelfstandige studierichting 'duidelijke behoefte' bestond. Naar sociologen was niet alleen grote

vraag vanuit de overheidssector; ze raakten steeds meer in zwang bij het bedrijfsleven of aanverwante organisaties, wat voor de commissie reden was het belang van gedegen kennis van de economische theorie en het economisch leven te benadrukken. Politicologen vonden hun bestemming vooral in politieke en maatschappelijke organisaties, maar hun opleiding moest naar het oordeel van de commissie ook zijn gericht op banen in de diplomatie of de journalistiek.[39]

Na het positieve oordeel van de senaatscommissie liet men er geen gras over groeien. Meteen in oktober 1955 ging de nieuwe opleiding van start, onder het patronaat van de verenigde faculteiten van rechten, economie en letteren & wijsbegeerte. De officiële naam van de opleiding ging luiden: verenigde faculteiten voor de studie in de politieke en sociale wetenschappen. De roepnaam werd politiek-sociale interfaculteit, afgekort: PSI. Drie letters waarachter drie heren schuilgingen: Van Dijk voor sociologie, Kuiper voor sociografie, De Jong voor politicologie: zij vormden de kern van de interfaculteit.[40] Ze werden vanuit de rechtenfaculteit ondersteund door de hoogleraren A. M. Donner en H. D. van Wijk die het college 'Inleiding rechtswetenschappen' verzorgden. T. P. van der Kooy, verbonden aan de economische faculteit, doceerde staathuishoudkunde. De colleges economisch-sociale en nieuwste geschiedenis kwamen respectievelijk voor rekening van W. J. Wieringa en H. Smitskamp die hun leeropdracht in de faculteit letteren en wijsbegeerte hadden. Hetzelfde gold voor S. U. Zuidema en H. R. Wijngaarden die respectievelijk de inleidingen in de wijsbegeerte en de algemene psychologie onderwezen. Statistiek werd gegeven door G. Goudswaard, buitengewoon hoogleraar in de economische faculteit; wiskunde door M. Eilander, als docent aan dezelfde faculteit verbonden.[41]

Binnen de sectie politicologie was volgens de senaatscommissie nog behoefte aan een docent in de 'voorlichting, inclusief perswezen'. Hiervoor was Gijs Kuypers in beeld, een 34-jarige alumnus van de rechtenfaculteit die in 1954 was gepromoveerd op *De Russische problematiek in het Sovjet-staatsbeeld*, een erudiet proefschrift met briljante trekken. Promotor was eerdergenoemde Donner met wie Kuypers een verleden bij het verzetsblad *Trouw* gemeen had. Kuypers had in Amsterdam de luisterpost van *Trouw* bemand; uitzendingen van Radio Oranje en de BBC legde hij vast met een 'cosmograaf' waarna hij de berichten uittikte en bij de redactie liet bezorgen. Na de bevrijding was

Kuypers voor *Trouw* blijven werken, als redacteur buitenland. In 1954, het jaar van zijn promotie, was hij medewerker geworden van het pas opgerichte, in Leiden gevestigde Documentatiebureau voor Oost-Europees recht. Ook verbond de jurist zich aan de Hollandsche Sociëteit van Levensverzekeringen die haar domicilie aan de Amsterdamse Herengracht had.[42]

De juridische faculteit wilde Kuypers graag voor de perswetenschap in haar midden opnemen; aan de andere kant: was hij eigenlijk niet geschikter voor een docentschap in de internationale betrekkingen? Besloten werd, 'na ampele discussie,' aldus notulen van 6 maart 1956, Kuypers niet voor te dragen voor perswetenschap maar hem, zo gauw de mogelijkheid zich aandiende, voor internationale betrekkingen te benaderen.[43] Van beide studierichtingen liet de personele invulling echter op zich wachten, omdat eerst een voorziening voor etnologie werd getroffen. Deze studierichting was eind 1953, onder de nieuwe, uit de Verenigde Staten afkomstige naam culturele antropologie, in het academisch statuut opgenomen. Tot ergernis van de politiek-sociale interfaculteit en alle zusterfaculteiten in den lande was culturele antropologie niet verplicht gesteld. Terwijl kennis van de structuur en de situatie van 'primitieve' samenlevingen onmisbaar was bij de analyse van de eigen westerse samenleving, zo schreef Van Dijk in februari 1956 aan collega-decaan Zuidema van de letterenfaculteit waarin de leerstoel culturele antropologie moest worden geïnstalleerd.[44]

Er was nog een tweede reden waarom een leerstoel in de culturele antropologie volgens de interfaculteit dringend was gewenst. Sinds drie jaar voorzag het academisch statuut tevens in een niet-westerse sociale studierichting, ter vervanging van de indologieopleidingen die eind 1949, toen Nederland afstand had moeten doen van Indië, overbodig waren geworden. Geïnspireerd door het mondiale ontwikkelingsprogramma dat de Amerikaanse president Harry Truman tezelfdertijd ontvouwde, werden ze omgevormd tot opleidingen die zich moesten gaan bezighouden met 'de bestudering der zogenaamde acculturatieprocessen in landen die een versnelde ontwikkeling doormaken.'[45]

'DAT BEN JIJ'

Ook de VU, zo voorzag Van Dijk, zou binnen afzienbare tijd een zelfstandige niet-westerse sociologische opleiding kennen, in ieder geval een doctorale studierichting. Dit viel of stond met een leeropdracht in de etnologie, zijnde een verplicht vak voor niet-westerse sociologie. Nu was voor de leeropdracht een uitstekende kandidaat beschikbaar, 'een docent die,' schreef Van Dijk in eerdergenoemde brief aan Zuidema, 'de gereformeerde principia van harte en welgefundeerd is toegedaan en die tegelijk beschikt over ruime ervaring in het werk te velde, naast en verbonden aan theoretische vakkennis.'[46] De decaan doelde op Louis Onvlee, een linguïst die bekendheid genoot als bijbelvertaler. Onvlee was in 1914, als 21-jarige VU-student in de theologie, naar Nederlands-Indië vertrokken waar hij op het eiland Soemba als 'afgevaardigde ter bijbelvertaling' ging werken, in dienst van het Nederlands Bijbelgenootschap. Na een jaar repatrieerde Onvlee en behaalde aan de VU zijn kandidaats theologie, om daarna in Leiden Indonesische talen te gaan studeren en daar in 1925 te promoveren op een proefschrift over het Soembanees. Vervolgens keerde Onvlee terug naar Soemba waar hij, met een onderbreking van vier jaar, tot 1955 zou blijven. In 1949 publiceerde hij een Soembanese vertaling van het Lucasevangelie, een jaar later van de Handelingen der apostelen.[47]

Voor wie deze credentialen redenen waren te denken dat Onvlee, die de zestig al was gepasseerd, het nieuwe vak culturele antropologie in een traditioneel jasje zou steken, moet zijn verrast door de inaugurele rede die hij in oktober 1956 uitsprak. Onvlees oratie was geen volkenkundig vertoog over primitieve culturen, over zeden en gewoonten die westerlingen eerder met dierlijke dan menselijke samenlevingsvormen associeerden, meer met instinct dan verstand. Nee, Onvlee nam zijn toehoorders mee naar het Stedelijk Museum waar eerder dat jaar de fototentoonstelling *Wij mensen* voor een enorme toeloop had gezorgd. De tentoonstelling was begin 1955 geopend in het New Yorkse Museum of Modern Art, onder de titel *The family of man*. De samensteller van de collectie, de vermaarde Amerikaanse fotograaf Edward Steichen, wilde de bezoeker een caleidoscopische blik op de mensheid bieden, gerangschikt rond thema's als geboorte, huwelijk, spel, werk en dood.[48]

'Op iedere foto staat een mens voor ons,' sprak Onvlee tijdens zijn

Louis Onvlee (1893-1986), hoogleraar culturele antropologie van 1956 tot 1966. (FOTO HDC)

intreerede, 'en iedere foto zegt: dat ben jij.' De cultureel antropoloog was eigenlijk ook een fotograaf; hij observeerde de mens als drager van de cultuur, bezag de cultuur als zijn specifieke bestaanswijze. Omdat dit onderzoeksveld enorme afmetingen had bood het volgens Onvlee eveneens plaats aan sociologen, politicologen en psychologen, voorts historici, taalkundigen en biologen. Onvlee grensde het terrein in twee opzichten af, allereerst door de cultuur, die hij definieerde als 'het systeem van niet-overerfelijke levensuitingen'. Positivistische theorieën over 'learned behavior' en 'social heredity' wees Onvlee van de hand, omdat ze te weinig rekening hielden met de dynamiek die de menselijke samenleving eigen was. De andere grens die Onvlee trok was een bijbelse, namelijk zijn overtuiging dat de mens beelddrager Gods was. De mens was originair 'tweede persoon', zijnde de door God aangesprokene.[49]

Een van de laatste foto's van Steichens tentoonstelling liet, wandbreed en *full-colour*, de ontploffing van een atoombom zien. Ook dit was de mens: zijn duivelse drang tot zelfvernietiging. Het beeld werd eind ok-

tober 1956, twee weken na Onvlees inauguratie, angstwekkend realistisch toen de Hongaarse opstand en de Suezcrisis eens te meer duidelijk maakten dat de wereld maar één vingerdruk van de ondergang was verwijderd. De internationale crises waren voor hoogleraar politicologie De Jong, wiens leerstoel inmiddels in een gewoon ordinariaat was omgezet, reden op de benoeming van een docent internationale betrekkingen aan te dringen, mede gezien 'de achterstand welke het protestants-christelijke volksdeel nu al op dit terrein heeft.' Kuypers was nog steeds de aangewezen persoon, niet in het minst vanwege zijn kennis van de Sovjetunie.[50] Opnieuw bleef zijn benoeming echter uit. Een jaar later, in 1958, werd het vak internationale betrekkingen opgedragen aan G. H. J. van der Molen, als hoogleraar volkenrecht verbonden aan de juridische faculteit. Ook voor de doctoraalvakken bedrijfseconomie en arbeidsrecht werden interne regelingen getroffen. F. L. van Muiswinkel en H. Thierry, hoogleraren in de economische faculteit, gingen bedrijfseconomie doceren; W. F. de Gaay Fortman, wiens leerstoel bij rechten stond, verzorgde colleges arbeidsrecht.

OP DE BOVENSTE TRAPTREDE

In een interfaculteit, die onder meer als kaderschool voor de gereformeerde gezindte moest dienen, mocht de leer van het openbaar bestuur uiteraard niet ontbreken. Bestuurskunde was in Nederland nog een betrekkelijk jonge academische discipline, voorzichtig van de grond gekomen in 1928 met de benoeming van G. A. van Poelje tot buitengewoon hoogleraar administratief recht aan de Rotterdamse Handelshogeschool. Diens opvattingen waren grotendeels afkomstig uit de Verenigde Staten waar het artikel 'The study of administration', in 1887 door de jurist en latere president Woodrow Wilson gepubliceerd in *Political Science Quarterly*, als een vuurkolom boven het bestuurskundige landschap stond. Wilson wenste het bestuur strikt te scheiden van de politiek, als reactie op de wijdverbreide corruptie en de daarmee samenhangende intensieve bemoeienis van politici met het bestuursapparaat. Politici moesten beslissingen nemen, die bestuurders moesten uitvoeren, zonder dat de politiek zich er verder mee bemoeide. 'There is no Republican way to build a road,' luidde Wilsons adagium. Besturen was techniek gebaseerd op deskundig-

heid, géén partijpolitiek. Voorts bezag Wilson het bestuursapparaat door een bedrijfsmatige bril: de overheid moest worden geleid als een onderneming, doelmatig en efficiënt.[51]

Na de tweede wereldoorlog werd op de wilsoniaanse visie de aanval geopend, onder meer door de Amerikaanse politicoloog Dwight Waldo. Door publiek bestuur als waardevrij 'scientific management' op te vatten werden ambtenaren tot robots gedegradeerd, betoogde Waldo in zijn studie *The administrative state*. Het boek verscheen in 1948, als handelseditie van zijn zes jaar eerder voltooide dissertatie. Bestuur was volgens Waldo, die het overnemen door de sociale wetenschappen van natuurwetenschappelijke methodes als een heilloze weg bezag, onlosmakelijk verbonden met waarden en normen, met geestelijke en zedelijke ontwikkeling. Besturen was beschaven. Ambtenaren droegen een grote verantwoordelijkheid, maatschappelijk en ook politiek. Niet amorfe instituties droegen de democratie, maar mensen van vlees en bloed die voortdurend keuzes moesten maken.[52]

Intussen vond de bestuurskunde in Nederland moeizaam ingang. Aan de universiteiten leefde de vooroorlogse opinie voort dat bestuurskunde vooral een praktijkvak was. Werd het ingewikkeld, dan wendde men zich wel tot de rechtswetenschap. Niet dat juristen op onderzoek uitgingen – ze grepen naar handboeken. Van empirische waarneming was eigenlijk geen sprake. Hierin bracht de oprichting in 1947 van de politiek-sociale faculteit aan de Gemeente Universiteit weinig verandering, vermoedelijk omdat bestuurskunde voor de geëngageerde geleerden te weinig maatschappijvernieuwende aanknopingspunten had. Het Haagse Institute of Social Studies maakte met de opleiding van bestuurders voorzichtig een begin, maar voor de vaderlandse universiteiten was dit nauwelijks een voorbeeld ter navolging.[53]

Bestuurskundigen dienden hun kennis in de praktijk op te doen, onder wie Henk Brasz, een – naar eigen zeggen – 'uit de Overijsselse klei getrokken gereformeerde jongeman' die in 1939 een schriftelijke opleiding voor gemeenteadministratie ging volgen. Praktijkervaring deed Brasz op als volontair op de gemeentesecretarie van Nieuwleusen, wat het begin was van een ambtelijke carrière die hem via de gemeentesecretarie van het Utrechtse Leersum naar de provinciale griffie van Zuid-Holland voerde. In 1948 werd Brasz werkzaam op het Instituut voor Bestuurswetenschappen van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten. De studie werd ondertussen allerminst verwaar-

loosd. Brasz behaalde de MO-diploma's staatsinrichting en economie, passeerde het hoger vakexamen in de gemeenteadministratie en slaagde in 1956, in Leiden, bij Van Heek, voor het doctoraalexamen sociologie.[54]

Brasz trok de aandacht van Jan Donner, de president van het curatorium van de Vrije Universiteit, het college dat de verantwoording droeg voor alles wat het onderwijs aanging. Brasz bezocht in Den

Haag dezelfde gereformeerde kerk als Donner, die geporteerd bleek voor de introductie van de studierichting bestuurskunde aan de VU, met het oog op – memoreerde Brasz later – 'de door hem voorziene behoefte aan een moderne opleiding voor christelijke bestuurders en politici van de toekomst.'[55] Donners wil geschiedde doorgaans aan de VU, zo ook wat de bestuurskunde aanging. Brasz werd in februari 1959 tot wetenschappelijk hoofdambtenaar voor het onderwijs in de bestuurskunde benoemd, in de politiek-sociale interfaculteit waar hij tevens bestuursrecht, inleiding in het staatsrecht en algemene staatsleer ging doceren.

'Colleges geven en wegwezen,' typeerde Brasz zijn beginperiode aan de VU naderhand. De politiek-sociale interfaculteit, die onderdak had in de economische faculteit, was krap behuisd. In het gebouw aan Koningslaan 31-33 was voor Brasz geen werkruimte beschikbaar. Dus toog hij na afloop van zijn colleges naar de huiselijke studeerkamer, ten einde 'zo goed mogelijk de doctorstitel te verwerven.' Aan de academische vergadertafel bleek voor de kersverse docent bestuurskunde evenmin plaats. Kort na zijn aanstelling kwam Brasz een uitnodiging voor een vergadering van de interfaculteit onder ogen. Op de bewuste dag begaf hij zich naar de zaal van samenkomst waar algehele verrassing en verbazing zijn deel waren. Lectoren, hoofdambtenaren en wetenschappelijk ambtenaren werden niet geacht de vergadering bij te wonen, zo zette decaan De Jong de bestuurlijke mores van de interfaculteit aan de nieuweling uiteen. Bezoek was enkel en alleen voorbehouden aan de hoogleraren. 'In een ommezien stond ik buiten de deur van de vergaderlokaliteit,' vertelde Brasz later. Mocht men hem nodig hebben, dan zou hij wel worden geroepen. Op de gang trof Brasz gelukkig een lotgenoot in Evert Diemer, buitengewoon lector perswetenschap. Ook Diemer, hoofdredacteur van de Kwartetbladen, vier in Zuid-Holland verschijnende regionale dagbladen van orthodox-protestantse signatuur, moest geduldig op zijn beurt wachten.

'Samen,' aldus Brasz, 'zaten we op de bovenste trede van een trap die uitkwam op de gang.'[56]

KUYPERS KOMT TOCH

Met zijn leeropdracht in de bestuurskunde kwam Brasz onder supervisie te staan van De Jong, aan wiens sectie politicologie Diemer sinds 1958 ook was verbonden. Een jaar eerder had De Jong, die grote ambities had, Corstiaan Bos aangetrokken, een aan de VU opgeleide jurist die assistent-griffier van de Tweede Kamer was geweest. Bos moest in de politicologiesectie het vakgebied Europese integratie gestalte gaan geven. Zelf wilde De Jong zich concentreren op de theoretische politicologie en het onderzoek naar 'interne politieke processen'. Voor internationale betrekkingen, het vijfde vakgebied, had hij nog steeds Kuypers op het oog. De Jong wilde de vakgebieden onderbrengen in een politicologisch instituut, tegenhanger van een op te richten sociologisch instituut waarvoor vier afdelingen waren voorzien, te weten een afdeling fundamenteel sociografisch onderzoek onder leiding van Kuiper, planologie en demografie inbegrepen; een afdeling fundamenteel sociologisch onderzoek waarover Van Dijk de scepter moest gaan zwaaien; voorts een afdeling culturele antropologie, met Onvlee aan het hoofd, en een afdeling criminologie en sociale pathologie waarvoor men Bianchi, in 1958 tot lector benoemd, als eerste man op het oog had.[57]

Beide instituten dienden zorg te dragen voor de broodnodige coördinatie van het te verrichten onderzoek – *fundamenteel* onderzoek, zo werd benadrukt in een lijvige nota over 'de consolidatie en toekomstige voorzieningen in de PSI'. Toegepast onderzoek werd al genoeg verricht: de wetenschapper als 'sociaal ingenieur', vaak in dienst van een zuilgebonden instituut, wat de betrekking een beheersmatig aspect gaf. Een betrekking met een hoog zedelijk gehalte bovendien, uitdrukking van de naoorlogse wederopbouwgeest van tucht en ascese. Maatschappijwetenschappers waren dienstbaar, niet uitgezonderd die van de VU. De Jong verleende hand- en spandiensten aan de ARP, Van Dijk runde het Gereformeerd Sociologisch Instituut, Kuiper het Sociologisch Instituut van het Convent van Christelijk-Sociale Organisaties. Maar steeds harder klonk een tegengeluid, ten gehore gebracht

door een groep sociologen die zich had verzameld rond het in 1953 opgerichte tijdschrift *Sociologische gids* waarvan J. A. A. van Doorn en C. J. Lammers de voortrekkers waren. Er werd op 'verwetenschappelijking' aangedrongen; toetsbaarheid, controleerbaarheid en verificatie moesten regel worden. Het was de nieuwlichters om zo 'hard' mogelijke gegevens te doen, waarbij ze vooral hun toevlucht dachten te nemen tot enquêteonderzoek, naar Amerikaans voorbeeld. Tegelijkertijd werd gerede afstand gehouden tot het aan gene zijde van de Atlantische Oceaan beoefende structureel-functionalisme, gegrondvest door Harvardsocioloog Talcott Parsons. De minder abstracte en meer dynamische 'theories of the middle range' van diens landgenoot Robert Merton vonden hier te lande meer ingang, zonder dat ze werden gecanoniseerd.[58]

Ook de interfaculteit wilde, blijkens haar nota omtrent een sociologisch en een politicologisch instituut, aan de wetenschappelijke ontwikkeling van de politiek-sociale wetenschappen een bijdrage leveren. Het VU-curatorium nam de plannen in welwillende overweging, zonder concrete toezeggingen te doen, en daarbij bleef het voorlopig. De interfaculteit liet de nota eveneens rusten: problemen vroegen de aandacht. In januari 1960, een paar maanden nadat de nota bij curatoren was ingediend, vertrok De Jong van de ene op de andere dag. De politicologiehoogleraar was verstrikt geraakt in een web van overmatige ambities en privéproblemen dat zijn ambtsuitoefening steeds verder in het gedrang had gebracht.[59]

Eind maart 1960, drie maanden na De Jongs vertrek, droeg de rechtenfaculteit een opvolger voor: Gijs Kuypers. Geen perswetenschap of internationale betrekkingen dus, maar een professoraat in de politicologie, een leeropdracht waarvoor Kuypers nauwelijks was geëquipeerd. Niettemin hield Kuypers een halfjaar later, in oktober 1960, zijn inaugurele rede die hij aan de sluipende bureaucratische revolutie wijdde. 'Der Bürokratisierung gehört die Zukunft,' citeerde Kuypers Weber. Als gevolg van de steeds complexer wordende samenleving delegeerde de wetgevende macht zoveel taken aan het ambtenarenapparaat dat bijkans van 'abdicatie van wetgevende macht' kon worden gesproken. Niet dat Kuypers het ambtenarenapparaat wantrouwde. Het was zijn ervaring en overtuiging dat Nederland, alle gemopper en borreltafelpraat over doorgedraaide papierwinkels en trage ambtelijke molens ten spijt, kon bogen op 'een overheidsapparaat dat voortreffe-

lijk genoemd moet worden.' Dit mocht voor de wetgever echter geen reden zijn stelselmatig taken over te dragen. De wetgevende macht moest voorschrijven, niet machtigen. 'Gelijk de rechter zijn stoel niet aan de deskundige mag afstaan, mag ook de wetgever zijn werk niet aan de deskundige overdragen,' meende Kuypers.[60]

Het bracht hem tot twee hoofdvragen die de politicoloog zouden moeten bezighouden, ten eerste die naar de verhouding tussen 'de administratie', zijnde de ministeriële departementen, en de politieke leiders. 'Hij wil de rol kennen welke de administratie speelt in het politieke proces, haar gewicht en haar gedragingen,' zette Kuypers uiteen, 'haar directe en indirecte invloed op het gedrag der geadministreerden, zomede haar invloed op het gedrag der politieke leiders, alles in zijn wisselwerking.' Ten tweede: toonde de toegenomen delegatie van taken niet aan dat de wetgevende macht te veel wilde? Was de samenleving niet dermate gecompliceerd geworden dat politici zich onmogelijk met alles en nog wat tot in detail konden bemoeien? Werd het niet hoog tijd dat ze zich tot essentialia beperkten: kernpunten en doeleinden formuleren en vervolgens aan de orde stellen? De wetenschap der politiek kon daarbij volgens Kuypers behulpzaam zijn. Als politiek bedrijven navigeren was, dan kwam politiek studeren overeen met het doorlopen van een zeevaartschool. Maar de opleiding moest méér inhouden dan alleen het afleveren van matrozen, meende Kuypers. 'Van de wetenschap der politiek mag ook verwacht worden dat zij de gezagvoerders zal gaan helpen aan steeds betere zeekaarten en aan de nieuwste navigatiemiddelen.'[61]

NIET-WESTERSE SOCIOLOGIE KRIJGT VORM

De Jongs plotselinge vertrek en de omstandigheid dat opvolger Kuypers vanaf het nulpunt moest beginnen, drongen de plannen tot vorming van een politicologisch instituut en een sociologisch instituut naar de achtergrond. Een derde reden dat de betreffende nota in de spreekwoordelijke onderste lade verdween was dat de interfaculteit organisatorisch haar langste tijd leek te hebben gehad. Per 1 januari 1961 trad een nieuwe Wet op het Wetenschappelijk Onderwijs in werking die onder meer de mogelijkheid schiep de sociale wetenschappen in een zelfstandige faculteit onder te brengen. Omdat hiertoe het

academisch statuut moest worden gewijzigd, diende nog wel enig geduld te worden geoefend. Dit zou een schone zaak blijken want het nieuwe statuut zou pas in september 1963 van kracht worden.[62]

Ondertussen werd gestadig gewerkt aan de voorbereiding van een niet-westerse sociologische studierichting. Hiertoe was een commissie gevormd onder leiding van Onvlee die begin november 1961 rapport uitbracht. Daarin werd de leiding van de nieuwe studierichting toebedacht aan Pim Schoorl, een promovendus van de Leidse cultureel-antropoloog en socioloog G.W. Locher. Schoorl was in 1946 in Leiden indologie gaan studeren, met het doctoraal-keuzevak culturele antropologie op hoofdvakniveau. In mei 1951 slaagde Schoorl voor zijn doctoraalexamen, een klein jaar later werd hij bestuursambtenaar in Nieuw-Guinea. In opdracht van gouverneur Van Baal ging Schoorl antropologisch onderzoek doen in het Vogelkopgebied waar Papoea's, werkend voor de Nederlandse Nieuw Guinea Petroleum Maatschappij, nederzettingen hadden gesticht. Het onderzoek moest uitwijzen of de nederzettingen konden worden vermeerderd dan wel uitgebreid ten einde het arbeidersreservoir van de petroleummaatschappij te vergroten en de inlandse bevolking met de westerse beschaving in aanraking te brengen. Hiertoe had Van Baal zijn oog laten vallen op de Moejoe die in het zuiden van Nieuw-Guinea leefden. Schoorls onderzoek wees evenwel uit dat deze bevolkingsgroep weinig voor transmigratie voelde: de afstand naar het Vogelkopgebied was te groot, de reis te duur.[63]

Schoorl ging daarom, begin 1955, de ontwikkelingsmogelijkheden in het Moejoegebied zelf onderzoeken. Zeven maanden veldwerk resulteerde eerst in een rapport, vervolgens in een proefschrift, *Cultuur en cultuurverandering in het Moejoegebied*. Na zijn promotie, in 1957, keerde Schoorl terug naar Nieuw-Guinea en ging hij meewerken aan de voorbereiding van de expeditie naar het Sterrengebergte, de laatste witte vlek op de Nieuw-Guinese landkaart. Ziekte in zijn gezin verhinderde echter dat Schoorl de expeditie kon meemaken. Eind 1959 werd hij in Hollandia werkzaam op het hoofdkantoor van de dienst Binnenlandse Zaken. Toen de commissie-Onvlee hem twee jaar later voor de op te richten studierichting niet-westerse sociologie in het vizier kreeg, stond Schoorl op de nominatie om hoofd te worden van het kantoor Bevolkingszaken. De commissie talmde niet en stelde voor Schoorl zo snel mogelijk tot hoogleraar te benoemen.[64]

Pim Schoorl (1927), hoogleraar niet-westerse sociologie van 1962 tot 1988. (FOTO AVC VRIJE UNIVERSITEIT)

De door Onvlee geleide commissie had nog een tweede noot op haar zang. Ook voor het in de sectie niet-westerse sociologie te doceren vak 'overzicht van de godsdienst of godsdiensten' zag ze gaarne een leerstoel ingesteld. Voor de bezetting ervan had de commissie twee kandidaten op het oog: Han Blauw, secretaris van de Nederlandse Zendingsraad, en Jo Verkuyl, hoogleraar aan de Theologische Hogeschool in Djakarta. De voordracht van Verkuyl was opvallend. Zijn herhaaldelijke pleidooien dat Nederland de soevereiniteit over Nieuw-Guinea aan Soekarno's Indonesië moest overdragen hadden hem in brede gereformeerde kringen tot persona non grata gemaakt.[65] Verkuyls kandidatuur was te meer precair omdat op het moment dat de commissie-Onvlee haar rapport uitbracht de Nieuw-Guineakwestie vele gemoederen bezighield. De antirevolutionaire leider Bruins Slot, die Verkuyl in deze kwestie te vuur en te zwaard had bestreden, was twee maanden eerder tot de slotsom gekomen dat onverkort vasthouden aan het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's niet langer houdbaar was. Pek en veren waren Bruins Slots deel, maar hij kreeg steun vanuit de politiek-sociale interfaculteit van de Vrije Universiteit. Op

een convent van de ARP, in april 1962, noemde Van Dijk het nieuwe geluid een verademing en hij twijfelde er niet aan dat duizenden zwijgende partijleden zijn mening deelden. Vijf maanden later, in het partijorgaan *Nederlandse gedachten*, verwelkomde collega Kuiper de koerswijziging als reveil van een nieuwe partijgarde die wilde wegbreken uit de wettische kaders en de ARP van een socialer profiel wilde voorzien, zich daarbij herbezinnend op de boodschap van het evangelie.[66]

Binnen de commissie-Onvlee lijkt de Nieuw-Guineakwestie geen rol te hebben gespeeld. Blauw, die aan de VU theologie had gestudeerd en geruime tijd predikant was geweest, genoot op wetenschappelijke gronden de voorkeur. Meer dan Verkuyl had hij zich op het terrein van de religieuze antropologie bewogen, onder andere in zijn dissertatie over de plaats en de betekenis van heidenen in de bijbel. Voorts wees de commissie op *Main lines of a biblical theology of missions*, de studie die Blauw uitvoerde in opdracht van de Wereldraad van Kerken en de Internationale Missionaire Raad. De commissie drong ook voor de aanstelling van Blauw op voortvarendheid aan. Er waren meer kapers op de kust.[67]

NAAR EEN KOEPELFACULTEIT?

Inmiddels had de weg naar verzelfstandiging van de sociale wetenschappen een verrassende wending genomen. Het ontwerp van een nieuw academisch statuut dat de minister, de KVP'er Jo Cals, begin 1962 presenteerde voorzag in een faculteit die niet alleen onderdak bood aan sociologie, politicologie, niet-westerse sociologie en culturele antropologie. Psychologie en pedagogiek moesten in de faculteit eveneens een plaats krijgen. Rumoer was het gevolg, ook aan de VU waar hoogleraar algemene psychologie Wijngaarden en zijn leermeester Waterink, sinds 1926 hoogleraar pedagogiek, in de senaat betoogden dat hun disciplines allerminst als sociale wetenschappen konden worden aangemerkt. Ze bepleitten, in navolging van collega's aan andere universiteiten, de oprichting van een afzonderlijke faculteit voor psychologie en pedagogiek.[68]

Kuiper, decaan van wat – anticiperend op de verzelfstandiging – al was gaan heten 'interfaculteit der sociale wetenschappen', kon zich wel vinden in de bezwaren van Wijngaarden en Waterink. Weliswaar

kende de interfaculteit de vakken kinder- en gezinspsychologie en bedrijfs- en sociale psychologie, maar dit rechtvaardigde toch nauwelijks het ministeriële voornemen de studierichtingen psychologie en pedagogiek bij sociale wetenschappen onder te brengen. De geringe cohesie van de beoogde koepelfaculteit bleek volgens Kuiper al zonneklaar uit de organisatorische constructie die de minister voor ogen stond. Eén faculteit, bestaande uit drie subfaculteiten: voor psychologie, voor pedagogiek én voor sociologie, niet-westerse sociologie en culturele antropologie. Kuiper voorzag een faculteit als een verdeeld huis en was daarom niet afkerig van het idee dat psychologie en pedagogiek een eigen faculteit zouden gaan vormen. Mocht de minister, richtte Kuiper zich tot Wijngaarden en Waterink, toch vasthouden aan algehele samenvoeging, dan zouden psychologie en pedagogiek vanzelfsprekend op gelijke hoogte met de sociale wetenschappen komen te staan.[69]

Veel viel te veronderstellen, te plannen, te bedenken – de dood niet. Op 17 juni 1962 werd de interfaculteit opgeschrikt door het stervensbericht van Roel van Dijk, haar hoogleraar sociologie die was omgekomen bij een auto-ongeluk. 'Hij behoorde tot de stillen in den lande,' sprak Kuiper tijdens zijn herdenkingsrede. De stille kracht van de interfaculteit, een beminnelijk mens van ontwapenende eenvoud. Geen theoreticus, maar een socioloog die open stond voor de problemen waarmee de industrialiserende maatschappij talrijke gezinnen dag in dag uit confronteerde. Die hardop durfde te zeggen dat de gereformeerde kerken onvoldoende waren toegerust om deze problemen het hoofd te bieden. Geen studeerkamertype, aldus Kuiper, maar een gedreven geleerde die 'met zijn gaven de samenleving ook rechtstreeks wilde dienen en in het bijzonder de mens in nood.'[70]

Een zoektocht naar een opvolger verliep moeizaam. Bekwame sociologen, geschikt voor hoger onderwijs en onderzoek op gereformeerde grondslag, waren dun gezaaid. Begin oktober 1962 werd het speuren gestaakt en besloten dat Kuiper voorlopig de taken van Van Dijk ging waarnemen. Hiertoe werd het onderscheid tussen de sociografie, Kuipers eigenlijke leeropdracht, en de sociologie opgeheven, wat aan andere universiteiten overigens al langer het geval was. Wel ging de interfaculteit, ten einde Kuiper te ontlasten, op zoek naar personele ondersteuning.[71] In de loop van 1963 nam Kees Boekestijn, als lector, de leeropdracht sociale psychologie van Kuiper over. Henk van Zu-

them, een promovendus van Kuiper die werkzaam was bij de Algemene Kunstzijde Unie, ging economische sociologie en bedrijfssociologie doceren, als buitengewoon hoogleraar.

Intussen hadden ook Schoorl en Blauw hun opwachting gemaakt in het professorencorps. Schoorl, wiens leerstoel in de economische faculteit stond, was in oktober 1962 aangetreden met een oratie over de oecumene, in haar oorspronkelijke betekenis welteverstaan: die van de bewoonde mensenwereld. Vijf eeuwen westerse expansie had de wereld tot één aaneengesloten historisch kader gemaakt. Hamvraag van de oecumene was volgens Schoorl of westerse landen bereid waren hun welvaart te delen met onderontwikkelde niet-westerse landen. Aan de VU had deze vraag in januari 1962 geleid tot de oprichting van het Actiecomité Hulp Ontwikkelingslanden, een initiatief dat Schoorl in zijn slotwoorden van harte verwelkomde. Het evangeliewoord 'je naaste lief te hebben als jezelf' verplichtte juist de VU tot het doordenken van problemen van armoede en onderontwikkeling. 'In dit opzicht kan niemand meer vrijblijvend toeschouwer zijn,' sprak Schoorl, 'en heeft eenieder met deze problematiek te maken.'[72]

Blauw, die een maand na Schoorl inaugureerde en zijn leeropdracht in de letterenfaculteit had, bewoog zich in zijn oratie op aanpalend terrein. De westerse expansie had immers geleid tot een confrontatie van geloofsvoorstellingen en wereldbeschouwingen die de kern van zijn leeropdracht vormde. Het proces stond bekend als 'interreligie', was wederkerig van karakter en onontkoombaar. Oost en west, had Goethe anderhalve eeuw eerder al gezegd, waren niet meer te scheiden. Waar het proces de wereld heen zou leiden was ongewis. Voor angst of vrees was evenwel geen enkele reden. De christenheid had volgens Blauw niets te verliezen, álles te winnen. Was het geen machtige uitdaging te zijn aangekomen op 'een wel bijzonder onoverzichtelijk en riskant kruispunt op de weg der geschiedenis'?[73]

'een gevoel van effectiviteit en saamhorigheid'

Het nieuwe academische statuut, begin 1962 geopenbaard, verscheen in september 1963 in het *Staatsblad*. Wat de verzelfstandigde sociale wetenschappen betrof had Cals voet bij stuk gehouden: sociologie, politicologie, niet-westerse sociologie en culturele antropologie

moesten, als subfaculteit, cohabiteren met de subfaculteit psychologie en de subfaculteit pedagogiek, in één koepelfaculteit sociale wetenschappen. Aan de VU was de ruimtelijke behuizing echter nog een groot vraagteken. 'Wat wij nodig hebben is een gebouw,' luidde de noodkreet waarmee Kuiper en Kuypers, voorzitter en secretaris van de subfaculteit 'sociale studierichtingen' in oprichting, zich in februari 1964 tot het curatorium richtten. In de betonkolos die aan de De Boelelaan moest verrijzen zou de subfaculteit op de negende en tiende verdieping over 45 kamers en een collegezaal voor 200 personen gaan beschikken, maar meer dan vluchtige toekomstmuziek was dit anno 1963 niet. In beloften kun je niet wonen. De realiteit was dat het gebouw van de economische faculteit aan de Koningslaan was overbevolkt en dat de vier kamers die de subfaculteit in oprichting aan de Prins Hendriklaan in gebruik had de status van noodoplossing niet overstegen. Voor de opbouw van de subfaculteit was deze situatie funest, meenden Kuiper en Kuypers, en ook haar uitstraling leed er onder. 'Puur representatief gezien is de VU op het gebied van de sociale wetenschappen de assepoester onder haar zusterinstellingen,' schreven ze. 'Zij heeft eenvoudigweg geen "adres" tot hetwelk deze zich kunnen richten.'[74]

De situatie klemde te meer omdat huisvesting nodig was voor een op te richten Sociaal-Wetenschappelijk Instituut (SWI). '4 grote kamers, 15 middelgrote en 6 kleine kamers,' somden Kuiper en Kuypers op, 'varianten zijn uiteraard denkbaar.' De eerder beoogde instituten voor sociologie en politicologie waren definitief van de baan: er moest één instituut komen. 'Met deze opzet,' legden Kuiper en Kuypers uit, 'wordt beoogd: een maximum aan interdisciplinaire communicatie; een optimaal gebruik van arbeidskracht en materiaal; een nuttige "pooling" van ervaringen; een hoogst gewenste correctie op het gevaar der doorspecialisering; een zo groot mogelijke besparing van kosten; een gevoel van effectiviteit en saamhorigheid.' Ook moest het SWI voorzien in de behoefte van de studenten aan een centrum waar ze met vragen terecht konden en stage konden lopen. 'Nu is de situatie zo,' aldus Kuiper en Kuypers, 'dat ze wordt gedoceerd hoe onmisbaar sociaal-wetenschappelijk onderzoek is, maar de eigen universiteit kan het slechts geïmproviseerd of geheel niet verrichten.' Dit kwam de beeldvorming evenmin ten goede. 'Men hoort wel eens zeggen,' mopperde het duo onverdroten verder, 'dat sociaal onderzoek slechts be-

vestigt wat iedereen al wist. Voorzover dat juist is moet het worden toegeschreven aan de primitieve staat van het fundamenteel onderzoek ten onzent.'[75]

BRAINSTORMEN OP DE BILDERBERG

46 Hoe verhield dat onderzoek zich nu tot de gereformeerde grondslag van de universiteit? 'Wat betekent het,' heette vier maanden later, in juni 1964, het thema van de tweedaagse Bilderbergbijeenkomst waarmee dit hoofdstuk opende, 'dat we sociale wetenschappen beoefenen aan de Vrije Universiteit?' Waarneming en vastlegging van feiten alleen – positivisme – was niet genoeg. Duiding was evenzeer nodig, maar hoe? Met behulp van de wijsbegeerte der wetsidee? 'Er is veel wijsgerig denken waaruit ons enerzijds stimulerende tendensen bereiken,' sprak conferentievoorzitter Bianchi, 'maar waarvan men zich tegelijk kan afvragen of er niet ook een belemmering uit resulteert voor de beoefening van de sociale wetenschappen.' Anders gezegd: was de wijsbegeerte der wetsidee passé? Moest er niet vérder worden gekeken dan de door Dooyeweerd getrokken levensbeschouwelijke grenzen? 'We mogen ons niet isoleren op straffe van communicatiestoornis en eigendunk,' vond Bianchi.

Brasz wees op de stand van zaken binnen de bestuurskunde waar Waldo voor een inspirerende herwaardering van normen en waarden had gezorgd. Nu was het aan de VU een pre dat normatief denken min of meer was geïnstitutionaliseerd, 'maar tegelijk een beetje benauwend.' Het beginseldenken vertoonde volgens Brasz te weinig ontwikkeling en was niet meer voldoende richtinggevend. Er heerste onzekerheid, verwarring, inertie, wat ook zijn weerslag had op de toepasbaarheid van de wetenschap. 'Het komt erop aan,' aldus Brasz, 'dat we niet met één been in de normatieve modder moeten staan en met het andere in de operationele modder.'

Hoe verhielden normativiteit en operationaliteit zich dan precies? gaf Bianchi de vergadering in overweging. Wat hield operationeel denken eigenlijk in? Zelf zou hij het willen omschrijven als 'een vorm van wetenschappelijk denken waarbij het erom gaat langs efficiënt methodische weg, ter voorbereiding van andere vormen van benadering, kennis en inzicht te verwerven in een bepaald geheel van feiten.'

Te wollig, reageerde historicus Wieringa die anderhalve maand eerder tot buitengewoon hoogleraar economische en sociale geschiedenis was benoemd. Operationeel denken betekende 'dat je er iets mee kunt doen.' Wieringa werd bijgevallen door Kuiper en econoom Van der Kooy: operationaliseren betekende hanteerbaar maken.

Dus was operationaliseren niet meer dan stipuleren? wierp Bianchi op. Dat ging Van Zuthem te ver, alsof operationaliseren waardevrij was, terwijl er altijd wel een element van waardering om de hoek kwam kijken. Van der Kooy beaamde dit. Normatief denken en operationeel denken lagen in elkaars verlengde. Operationele begrippen vereisten voortdurend aanpassing waarbij de levensbeschouwing van de onderzoeker niet was weg te denken. Dit was een moeilijk te doorgronden proces, meende Van der Kooy, een proces van 'vage noties' en secundaire normen. 'Normatief heeft iets te maken met een chaos van vitale begrippen waarover de beoefenaar van wetenschap beschikt.' In die chaos moest orde worden geschapen, uitgaande van vierderlei roepingsbesef: 'jegens God, jegens zichzelf, jegens zijn naaste en jegens de dingen.'

Erg concreet was dat allemaal nog niet. Was in deze 'amorfe problematiek' niet meer klaarheid te brengen? vroeg Bianchi zich aan het begin van de tweede conferentiedag af. De benjamin van het gezelschap, de 24-jarige wetenschappelijk ambtenaar Hans van der Zouwen, deed een ferme poging. Een verleden moest worden afgeschreven, vond hij. Bianchi's vraag van de vorige dag of de wijsbegeerte der wetsidee passé was, beantwoordde Van der Zouwen met een volmondig 'ja'. De koers die Van Dijk na 1949 had uitgezet, navigerend op de dooyeweerdiaanse filosofie, moest worden verlaten. Kuiper, bij wie Van der Zouwen een jaar eerder was afgestudeerd, was het hiermee eens. Omziend naar de jaren vijftig kwam Kuiper tot de slotsom 'de irreële benadering door de wijsbegeerte der wetsidee beklemmend te achten voor wat betreft de beoefening van de sociologie.' Was wat Van Dijk had voorgestaan niet meer theologie dan sociologie? Van der Kooy vond dit te boud gesteld en waarschuwde voor het creëren van tegenstellingen. 'Ieder doet het naar zijn eigen aard,' benadrukte hij, 'Abraham Kuyper is anders dan Gerrit Kuiper.' Boekestijn onderschreef dit, sterker nog: Van Dijks opvattingen waren nog steeds actueel, in de zin dat het autonome vakwetenschappelijke denken zijn grenzen had. 'Je kunt niet alles vragen aan de werkelijkheid,' meende Boekestijn, 'zij

heeft niet het laatste woord.' Tussen dat wat is en wat de zin der dingen is, gaapte een wereld van verschil waarin de Vrije Universiteit een eigen geluid ten gehore moest brengen.

Maar bestond christelijke wetenschapsbeoefening eigenlijk nog wel, vroeg Van der Zouwen, die werkte aan een empirisch onderzoek naar de relatie tussen de VU en haar achterban. 'Of is het zo dat het volk nog wordt voorgelicht over het bestaan van een wetenschap oude stijl, terwijl er in feite wordt beoefend wetenschap nieuwe stijl?' Moest geen signaal worden afgegeven dat er normatief een en ander aan het veranderen was? Hield men het gereformeerde volk eigenlijk niet een beetje voor de gek? Bianchi dacht van niet – 'het volk veranderde zelf immers ook.' Van der Kooy voorzag evenmin problemen. 'Het misverstand is niet zo groot.'

Conclusies, vroeg Bianchi – welke conclusies konden nu uit de discussie worden getrokken? Van der Kooy wilde er niet van horen, 'juist vanuit een vrije universiteit.' Wetenschap moest ongebonden zijn. Kuypers wilde toch een poging wagen de tweedaagse retraite met een soort resolutie te besluiten. 'Wij moeten steeds trachten,' las hij voor, 'ons concreet voor te stellen wat voor regels of normen wij bedoelen wanneer wij een bepaalde wetenschap, alle wetenschap of christelijke wetenschap "normatief" noemen, want ze kunnen het in de ene zin wel en in de andere zin niet zijn.' Niemand had bezwaar dat de regels in het verslag werden opgenomen, waarna Onvlee de zitting besloot met een dankgebed.[76] Want dat betekende wetenschapsbeoefening aan de Vrije Universiteit tenslotte ook: ora et labora.

[2] 'Normatief staan in de eigen tijd' 1964-1970

De bedding van het onbestemde debat op de Bilderberg was breder dan de academie. In de gereformeerde wereld anno 1964 was veel in beweging; de in Oosterbeek vergaderde hoogleraren, lectoren en wetenschappelijk ambtenaren van de subfaculteit sociale studierichtingen stonden in hun zoektocht naar een nieuw levensbeschouwelijk archimedisch punt niet alleen. De queeste had haar politieke pendant in de eerdergenoemde ommezwaai die de antirevolutionaire fractieleider Bruins Slot drie jaar eerder in de Nieuw-Guinea-kwestie had gemaakt. Eng-bijbelse, apodictische argumenten over gezag en vrijheid ('Niet ter discussie!') hadden plaatsgemaakt voor een even eigentijdse als evangelisch-apostolische koers, waarvan 'gerechtigheid', 'bewustmaking', 'vrede' en 'openheid' voorname eindbestemmingen waren. Ongeveer álles stond opeens ter discussie, zowel bij Bruins Slot als bij ARP-voorzitter Wiert Berghuis die na Bruins Slots vertrek uit de politiek, in 1963, de voortrekker van het partijpolitieke vernieuwingsproces was geworden. De ARP verplaatste haar vizier van de Hollandse polder naar de wijde wereld en was voortaan 'in het sociale radicaal'.[1]

De *volte face* had haar wortels in de jaren vijftig toen de ARP en verwante organisaties als de NCRV, *Trouw* en de gereformeerde kerken een verlies aan levensbeschouwelijke spankracht aan de dag legden. Een reorganisatiecommissie van de ARP, met in haar midden politicologiehoogleraar De Jong, was in 1954 tot het oordeel gekomen dat de partij in zichzelf was gekeerd, krampachtig vasthield aan aloude beginselen en haar achterban nauwelijks meer bezielde. De synode van de gereformeerde kerken boog zich een jaar later over de vraag of prediking en pastoraat nog wel op de modern-industriële samenleving aansloten. Een synodale commissie, die wetenschappelijk werd bijgestaan door hoogleraar sociologie Van Dijk, in zijn hoedanigheid van directeur van het Gereformeerd Sociologisch Instituut, kwam in 1959 tot een ontkennend antwoord. De prediking was vaak 'tijdloos' of hield niet het juiste midden tussen engagement en bijbelvastheid, met

respectievelijk oppervlakkigheid en 'wetticisme' als resultaten. Dezelfde teneur had in 1960 het rapport van een onderzoek dat het Nederlands Instituut voor Motivation Research in opdracht van de ARP had uitgevoerd. De partij was 'niet meer van deze tijd', haar spreekbuis *Trouw* evenmin. Partij en krant grossierden in dogma's en beginselen, terwijl veel gereformeerden en antirevolutionairen met smarte zaten te wachten op een wenkend perspectief dat hen richting gaf in de
 complexe werkelijkheid van alledag.[2]

WETENSCHAP WAARMEE JE WAT KAN

Twee maanden nadat Motivation Research rapport had uitgebracht, was Bruins Slot de bakens gaan verzetten. 'Wie in de eigen tijd wil staan,' schreef hij in september 1960 in *Trouw*, 'moet om te beginnen die eigen tijd in zijn geheel kunnen zien en dan die tijd aandurven.' Partij, krant, kerk, omroep, universiteit en wat voor organisaties de gereformeerde gezindte al niet meer rijk was, moesten de maatschappij tegemoet treden met een door het evangelie geïnspireerde kritische instelling. Waar het volgens de antirevolutionaire leider vóór alles om ging was 'normatief staan in de eigen tijd'. Beginselen waren daarbij belangrijk, maar niet alleenzaligmakend. 'Men wil concreet voor zich zien wat een partij wil,' schreef Bruins Slot een jaar later, in 1961, naar aanleiding van het gewijzigde ARP-beginselprogram. 'Men beoordeelt daarnaar haar christelijk gehalte. Niet uit de theorie, maar uit de praktijk.'[3]

Om dit alles was het de sociaal-wetenschappers van de Vrije Universiteit, in juni 1964 op de Bilderberg in constituerende vergadering verenigd, grosso modo óók te doen: om eigentijdse, normatieve wetenschap die tevens toepasbaar was: wetenschap waarmee je wat kón. Hiervan moest het Sociaal-Wetenschappelijk Instituut, waarvoor met name Kuiper en Kuypers zich sterk hadden gemaakt, het brandpunt worden. Het instituut kreeg zes afdelingen: sociologie, politicologie, bestuurskunde, niet-westerse gebieden, planologie en internationale betrekkingen. De planologie, de leer van de ruimtelijke ordening, had zich pas na enige schermutselingen onder het SWI-dak begeven, zij het met één been. Het andere stond in het Geografisch Instituut dat onderdeel was van de interfaculteit aardrijkskunde en prehistorie.

Kuiper en Kuypers hadden verwoede pogingen gedaan de planologie bij de sociale studierichtingen te voegen. 'Het gaat bij de planologie,' betoogden ze bij curatoren, 'niet om de ruimte als zodanig, maar om de mens in de samenleving.' De interfaculteit aardrijkskunde en prehistorie, saillant genoeg gepresideerd door Onvlee wiens leerstoel culturele antropologie in de subfaculteit sociale studierichtingen stond, zag het anders. Planologie betrof de theorie van de bestemming en het gebruik van de ruimte, ofwel 'de systematisering van de grondslagen van de ruimtelijke ordening'. Naar Onvlees inzicht waren mens en maatschappij daarbij minder in het geding dan Kuiper en Kuypers dachten.[4]

Het grensgevecht werd beslecht met een compromis: planologie werd zowel een afdeling van het Geografisch Instituut als het Sociaal-Wetenschappelijk Instituut. Beide afdelingen kwamen onder leiding te staan van Leen Bak, die zich ten behoeve van de huisvesting van het SW1 aan Koningslaan 22-24 onmiddellijk waarmaakte met een fraai staaltje van microplanologie. Baks nauwgezette pas- en meetwerk echter kon de SW1-afdeling niet-westerse gebieden, waarin niet-westerse sociologie en culturele antropologie voor hun onderzoek samenwerkten, niet naar de Koningslaan lokken. Schoorl, Onvlee en de hunnen hielden, tot ontstemming van Kuypers, vast aan hun onderkomen aan de De Lairessestraat, omwille van de samenwerking met de sociaal-geografen met wie een bibliotheek werd gedeeld.[5]

Het ene been waarmee planologie in het SW1 stond bleek alras van leem. Bak bleef zijn onderzoek in het Geografisch Instituut uitvoeren; samenwerking met de sociaal-wetenschappers aan de Koningslaan kwam niet tot stand. Ook de afdeling internationale betrekkingen bleef een dode letter, vooral vanwege het ontbreken van een overeenkomstige leerstoel. Betrokkenen zouden het in 1964 niet voor mogelijk hebben gehouden dat de leerstoel, essentieel voor een subfaculteit die midden in de modern-industriële wereld wilde staan, nog veertig jaar op zich zou laten wachten. Ook de opbouw van de vier andere afdelingen, sociologie, politicologie, bestuurskunde en niet-westerse gebieden, verliep moeizaam. Eerst in het najaar van 1966 kwamen ze, met conceptbijdragen tot het ontwikkelingsplan van de VU voor de jaren 1969-1972, tot formulering van hun onderzoeksprogramma's, summier en weinig concreet.

De Lairessestraat 142, tot 1970 onderkomen van de cultureel antropologen en de niet-westers sociologen. (FOTO HDC)

SOCIOLOGIE VAN 'GROEPEN ONDER DRUK'

De SWI-afdeling sociologie stond in 1966 met twee onderzoeksthema's in het VU-ontwikkelingsplan (concept) vermeld, te weten de problematiek van 'groepen onder druk', in de breedste betekenis van het woord, en de maatschappelijke en organisatorische positionering van de protestantse bevolkingsgroep in de snel veranderende Nederlandse samenleving. Het eerstgenoemde thema was een erfenis van Van Dijk bij wie mens en medemens immer in het middelpunt stonden, gedreven door het evangeliewoord 'je naaste lief te hebben als jezelf'. Van Dijks geestelijke nalatenschap was in vertrouwde handen bij leerling Henk van den Berg, wiens weg tot de wetenschap was begonnen op de christelijke hbs in Rotterdam-Zuid, zijn geboortegrond. De weg had via het staatsexamen gymnasium naar de economische faculteit van de VU geleid waaraan Van den Berg in 1950 sociologie was gaan studeren. Als student-assistent van Van Dijk verrichtte hij halverwege de jaren vijftig gerontologisch onderzoek in de Amsterdamse Water-

graafsmeer. In zijn bevindingen kantte Van den Berg zich, in de geest van zijn leermeester, tegen het 'welverzorgd opbergen' van bejaarden, zijnde een weeffout in een samenleving die de waarde van de mens louter afmat aan zijn productiekracht. 'De wetenschap beoefenen,' verwoordde Van den Berg het normatief-geëngageerde standpunt van Van Dijk en hemzelf naderhand, 'zonder je te laten gelden in enigerlei maatschappelijke strijd, was – voor zover het de sociologie betreft – onbekend op de subfaculteit.'[6]

Vijf jaar lang, van 1958 tot 1963, was Van den Berg staflid van de Gereformeerde Academie voor Sociale Arbeid 'De Nijenburgh' in Baarn waar hij zijn wetenschappelijke expertise kon toetsen aan de praktijk van het maatschappelijk werk. Het kreeg zijn neerslag in het proefschrift *Sociologie van de hulpverlening*, 'een even ongewoon als boeiend boek', in Van Doorns woorden, waarin Van den Berg 'hulp' als spiegelbeeld van 'macht' definieerde. Macht beperkte gedragsalternatieven, hulp verruimde ze; macht betrof het doel van ego, hulp het doel van alter. Eén aspect was hetzelfde: bij zowel macht als hulp was sprake van een ongelijke verhouding. 'Beiden, de machthebber én de hulpverlener,' aldus Van den Berg, die in 1963 bij Kuiper Hzn promoveerde, 'bezitten een voorsprong, doordat zij toegang hebben tot voor anderen minder toegankelijke waarden.' Hulp was in zekere zin ook machtsuitoefening, maar niet per se altijd door de helper. Hulpbehoevenden hadden namelijk de neiging meer en meer op de helper te leunen en steeds hogere eisen te stellen. 'Terwijl dus,' constateerde Van den Berg, 'in de machtsverhouding ego tendeert zijn prerogatieven te vergroten, zien wij dit in de hulpverhouding bij alter.'[7]

Het raakvlak tussen normatieve wetenschap en maatschappelijke strijd werd nog nadrukkelijker gezocht door bedrijfssocioloog Henk van Zuthem, een in Kampen geboren dertiger die in 1949, na de mulo en de Hogere School voor Tropische Landbouw te hebben doorlopen, sociologie was gaan studeren aan de VU. Na in 1952 zijn kandidaats te hebben behaald werd Van Zuthem werkzaam op het Landbouw Economisch Instituut in Den Haag. Vier jaar later slaagde Van Zuthem voor zijn doctoraalexamen en verbond hij zich aan de Algemene Kunstzijde Unie (AKU). Hij werd er chef van de afdeling sociale research die onderzoek deed naar personeelsverloop en arbeidsverzuim. In 1961 bekroonde Van Zuthem zijn academische opleiding met promotie (bij Kuiper Hzn) op het proefschrift *De integratie van de*

onderneming als sociologisch vraagstuk. Een van de stellingen liet weinig misverstand bestaan over Van Zuthems evangelisch geïnspireerde engagement. 'Bij een messiaanse benadering van de sociale verschijnselen,' luidde de betreffende stelling, 'kunnen de sociale wetenschappen een bijdrage leveren aan de openbaring van het Rijk Gods.'[8]

De 'groep onder druk' die Van Zuthem wetenschappelijk over het voetlicht wilde brengen waren fabrieksarbeiders. Voor dit studieonderwerp, dat hem was aangereikt door zijn leermeester, hoogleraar arbeidsrecht De Gaay Fortman, wendde Van Zuthem zich tot het antirevolutionaire erfgoed. Hij greep terug op het eerste Sociaal Congres van 1891, en eigenlijk nog verder, op het Reveil, de protestantse opwekkingsbeweging die rond 1830 vanuit Zwitserland naar Nederland was overgewaaid. De beweging predikte en praktiseerde erbarmen en gerechtigheid, bijbelse grondmotieven die zes decennia later, toen de vroeg-industriële slagschaduw van schrijnende armoede en erbarmelijke woon- en werkomstandigheden ook over Nederland was gevallen, werden gedynamiseerd door Abraham Kuyper. Diens op het Sociaal Congres uiteengezette 'architectonische' maatschappijkritiek behelsde een samenleving waarin alle mensen zich vrijelijk konden ontplooien, in dienst aan en verantwoordelijkheid voor elkaar. Dit gold volgens Kuyper evenzeer voor de bedrijfsvloer: werkgevers en werknemers dienden als broeders samen te werken, wat echter niet inhield dat ze 'gelijken' waren. De arbeider was en bleef ondergeschikt, benadrukte Kuyper, omdat de ondernemer het bezit van zijn bedrijf van Godswege was toevertrouwd, een verantwoordelijkheid die één en ondeelbaar was.[9]

Dit onderscheid, tussen 'het denkende hoofd' van de ondernemer en 'de werkende handen' van de arbeider, werd door Van Zuthem, sinds 1963 buitengewoon hoogleraar economische sociologie en bedrijfssociologie, verworpen. Wáre solidariteit en gerechtigheid vielen of stonden met een wederkerige verhouding tussen ondernemer en arbeider – met 'industriële democratie', waarvan Van Zuthem in 1965 indrukken en ideeën opdeed in Tito's Joegoslavië, het Oostblokland met het tot veler verbeelding sprekende arbeiderszelfbestuur. Fris van de lever spuide Van Zuthem zijn opvattingen dienaangaande op spreekbeurten in den lande, tot groeiende ergernis van Jo Meynen, president-directeur van de AKU, Van Zuthems hoofdwerkgever. Meynen, een behoudende antirevolutionair die na de bevrijding minister

van oorlog was geweest en als curator eveneens een nevenfunctie aan de VU had, moest niets van inspraak en medezeggenschap van arbeiders hebben. Gezag was gezag.[10]

Dit was ook de strekking van de maatregel die Meynen in maart 1966, als werkgever, aan Van Zuthem kenbaar maakte. Hij verbood hem zich buiten de collegezaal te uiten over aangelegenheden die de AKU raakten, zowel in woord als geschrift. Van Zuthem legde het dictum eerst aan leermeester De Gaay Fortman voor, die klare taal sprak: 'Onacceptabel!' Zo luidde tevens het oordeel van het subfaculteitsbestuur waarvan decaan Kuiper, samen met president-curator Donner, diverse gesprekken met Meynen voerde die uiteindelijk tot een 'compromis' bereid was. Van Zuthem mocht blijven publiceren over controversiële zaken, mits hij zich beperkte tot wetenschappelijke bladen en zich uitsluitend van 'vaktermen' bediende. Verbale uitingen waren Van Zuthem alleen in besloten gezelschappen toegestaan, en voorts moest hij alle contacten met het CNV verbreken. Weer weigerden Van Zuthem en het subfaculteitsbestuur te buigen. De dubbelfunctie werd onhoudbaar. Het bestuur besloot Van Zuthem daarom voor een gewoon hoogleraarschap voor te dragen zodat hij zijn dienstverband met de AKU kon beëindigen. Hiertoe bood de begroting van 1966 noch die van 1967 echter ruimte. Als tussenoplossing werd Van Zuthems bestaande leeropdracht zodanig uitgebreid dat de hem toegeschoven colleges het verlies van zijn AKU-inkomsten goeddeels compenseerden. Van Zuthems ordinariaat zou ten slotte in 1968 worden gerealiseerd.[11]

Niet minder weerbarstig was de praktijk van de arbeidersmedezeggenschap. Dit bleek hetzelfde jaar uit de studie *Verantwoordelijkheid in het werk*, een verslag van een experiment in zes Nederlandse bedrijven dat Van Zuthems medewerker Joop Ramondt publiceerde. Onwil, onzekerheid en desinteresse, zowel van leidinggevenden als arbeiders, had de proefneming met werkoverleggen en stuurgroepen in vier van de zes bedrijven doen mislukken. In de overige twee bedrijven had het experiment een jaar of langer standgehouden, zonder substantieel positief effect op het vertrouwen van de arbeiders in de bedrijfsleiding. Ook de ervaringen die Ramondt in Joegoslavië opdeed, samen met Marius Broekmeyer, namens het Oost-Europa-instituut van de Gemeente Universiteit, stemden niet positief. Het duo deed in 1968 onderzoek in een papierfabriek in het Bosnische Maglaj waar, wanneer puntje bij paaltje kwam, de arbeidersraad en de vier besturende arbei-

Henk van Zuthem (1929), van 1963 tot 1974 (buitengewoon) hoogleraar economische sociologie en bedrijfssociologie. (FOTO NATIONAAL ARCHIEF)

derscomités het aflegden tegen het gezag van de vakbond en de communistische partij.[12] De macht verdrukte de verbeelding.

DAUERREFLEXION

Op het tweede sociologische onderzoeksterrein, de maatschappelijke en organisatorische positionering van de protestantse bevolkingsgroep in de snel veranderende samenleving, was Helmut Schelsky's 'Dauerreflexion'-theorie richtinggevend. Met zijn theorie beoogde Schelsky, een aan de universiteit van Münster verbonden Duitse socioloog, fundamentele en voortdurende bezinning op geloofswaarheden en -zekerheden, tegen de achtergrond van het snel voortschrijdende secularisatieproces. Onder leiding van Jenny de Jong-Gierveld, een alumnus van de subfaculteit, en Wim Saris, die in Utrecht sociologie had gestudeerd, ging in 1967 een tweejarig 'Dauerreflexion'-onderzoek van start. Na een *pilotstudy* in Harderwijk, Haarlem en Amsterdam-Oost werden ruim negenhonderd personen geïnterviewd in

de gereformeerde kerken van Nijverdal, Alphen aan den Rijn en Amsterdam. Analyse van de – door studenten vergaarde – data leerde dat in de onderzochte geloofspopulatie nauwelijks sprake was van wezenlijke bezinning op geloofswaarheden. Veeleer leek het erop dat oude 'vanzelfsprekendheden' soepel en vlot voor nieuwe werden ingeruild, met de kanttekening dat er meer kritische reflectie was naarmate het cultuurpatroon moderner was. Amsterdammers bleken het meest kritisch, Nijverdallers het minst. Van de hoofdstedelijke kritische zin moest overigens geen al te grote voorstelling worden gemaakt: nog geen kwart van de ondervraagden gaf er blijk van regelmatig over geloofsvragen na te denken.[13]

Nauw verwant met het 'Dauerreflexion'-onderzoek was het door Van der Zouwen geleide onderzoek naar de opvattingen van leden van de gereformeerde kerken over normen en taken van de kerk. Ook dit onderzoek, dat plaatsvond van 1968 tot 1970, was empirisch van aard; kandidaatsstudenten waren, in het kader van een leeronderzoek, als enquêteurs actief, onder begeleiding van doctoraalstudenten die de onderzoeksresultaten in scripties neerlegden. De scripties vormden de basis van het in 1972 verschenen boek *De veranderingen in de gereformeerde kerk*. De conclusie van het boek, verwoord door godsdienstsocioloog Gerard Dekker, een leerling van Van Dijk, luidde dat binnen de gereformeerde kerken veel in beweging was, zonder duidelijke richting. Bijna de helft van de respondenten schiep geen voldoening meer in de kerkdiensten, tweederde had bezwaar tegen letterlijke uitleg van de bijbel. Dit betekende niet dat de moderniteit dicht aan de borst werd gedrukt. Van de respondenten die zich bekend toonden met de progressieve actiegroep Synoodkreet moest meer dan de helft niets hebben van door de groep bepleite discussiethema's, zoals kernbewapening, rassendiscriminatie en homoseksualiteit. Het onderzoek logenstrafte de aanlokkelijke gedachte dat in de gereformeerde kerken conservatieven tegenover progressieven stonden. 'Wat we dus zien,' stelde Dekker vast, 'is primair niet een verschuiving van een oud naar een nieuw patroon, maar een ontwikkeling van een oud homogeen patroon naar een nieuwe situatie van variatie op het gebied van normen en taken.'[14]

Dekkers conclusies sloten aan bij de bevindingen van Jan Hendriks die een jaar eerder, in 1971, bij Kuiper Hzn was gepromoveerd op *De emancipatie van de gereformeerden*. Volgens Hendriks, in het dagelijks

leven directeur van het Algemeen Diaconaal Bureau van de gereformeerde kerken, beleefde de gereformeerde gezindte het sluitstuk van haar emancipatie. Dit uitte zich onder meer in een sterke vermindering van de interne integratie, desintegratie van instituten en verlies van harmonie van normen en waarden. Het proces hoefde echter niet noodzakelijkerwijs tot het uiteenvallen van de gereformeerde groep als zodanig te lijden. 'Pluriformiteit in eigen kring' kon deelgroepen

of richtingen bijeenhouden, terwijl de positie van godsdienst en kerk ook afhankelijk was van toekomstige, nog onbekende maatschappelijke ontwikkelingen.[15]

KAFKA IN HET NEDERLANDSE BESTUURSAPPARAAT

Van het onderzoek dat de SWI-afdeling bestuurskunde wilde verrichten waren de contouren twee jaar vóór het in 1966 opgestelde VU-ontwikkelingsplan al duidelijk. Brasz had ze geschetst in zijn rede *Zonder vorm van proces?* waarmee hij in november 1964 zijn hoogleraarschap in de bestuurswetenschappen aanvaardde. In Nederland werd de verhouding tussen bestuur en bestuurden volgens Brasz gekenmerkt door een grote mate van gemeenzaamheid ('proximiteit'). Dit was een groot goed, en tegelijkertijd een groeiend gevaar. De informele verhouding tussen overheid en onderdaan verstond zich immers slecht met regelgeving, aldus Brasz, wat gezien de steeds groter wordende omvang en invloed van het bestuursapparaat een bedenkelijke situatie was. Vlotheid en soepelheid waren belangrijke bestuurlijke waarden, maar hoe omvangrijker de organisatie, des te groter de kans op fouten – op crises. En dan was meer nodig dan een goedmoedige Bromsnor-Swiebertje-verhouding. Daar kwam bij (Kuypers had het vier jaar eerder in zijn oratie ook ter sprake gebracht) dat het bestuursapparaat steeds dieper doordrong in politiek en maatschappij. Anders gezegd: het democratisch gehalte van het Nederlandse bestel hing steeds nauwer samen met de democratische instelling en werkwijze van het openbaar bestuur. Stelselmatige waarneming en beschrijving van de werking van het overheidsapparaat was daarom eerste vereiste van het bestuurskundige onderzoek, meende Brasz, gevolgd door interpretatie en analyse, met als leidraad de vraag naar autoriteit en legitimiteit: wie was verantwoordelijk voor wat en op grond waarvan?[16]

Begin 1965 stonden, onder de projectnaam 'Bestuur-bestuurden', al drie onderzoeksprojecten in de steigers: de besluitvorming in het provinciaal bestuur, het functioneren van het overheidsbestuur in de agglomeratie Maastricht en de verhouding tussen gemeentebestuur en -bestuurden. Bij dit laatste project, waarvoor verkennende onderzoeken plaatsvonden in Zwammerdam, Haarlemmerliede-Spaarnwoude en Wildervank, werd tevens de vraag betrokken hoe groot een gemeente moest zijn om zelfstandig te kunnen bestaan. Met alle drie projecten bewoog de sectie bestuurskunde zich prominent in het institutionele schemergebied tussen overheid en burger. Verkennend onderzoek bij enkele provinciale griffies, een paar jaar eerder, had uitgewezen dat meer dan zestig procent van de besluiten zonder tussenkomst van gedeputeerde staten tot stand kwam. Ambtenaren regeerden zonder dat ze verantwoording hoefden af te leggen, wat uit het oogpunt van democratisch bestuur een bedenkelijke gang van zaken was.[17]

'Het bestuursapparaat blijkt een geheimzinnige Kafka-achtige gevaarlijke organisatie,' sprak Brasz in 1967 op een congres van de Nederlandse federatie van universitaire studieverenigingen in de sociologie. De staatkundige crisis waarvan Hans van Mierlo en zijn D'66-kompanen zo de mond vol hadden, nog méér na hun verkiezingsoverwinning eerder dat jaar, was volgens Brasz vooral een bestuurlijke crisis. 'Het bestuur moet als belangrijke staatsinstelling onthuld worden,' vond Brasz. Het telde een half miljoen employés, droeg zorg voor 'zuigelingen tot en met atoombommen' en was de kraamkamer van politiek beleid. Onderwijl was het bestuur goeddeels aan veler oog onttrokken geraakt. 'Het publiek,' luidde Brasz' analyse van het onder meer richting D'66 op drift geraakte electoraat, 'neemt deze onevenwichtigheden thans bewust waar, omdat het staatsbestel als gevolg ervan niet meer geloofwaardig werkt.'[18]

Brasz entameerde ook grensoverschrijdend onderzoek. In 1968 ging assistent Ruud Kapteyn, in de jaren zeventig hoofd van het Bureau Buitenland van de VU, op verkenningsreis naar Zambia dat sinds vier jaar onafhankelijk was. Het land werd geregeerd door Kenneth Kaoenda wie een non-raciale samenleving voor ogen stond, op socialistische grondslag. Dit 'Zambiaanse humanisme', dat ook christelijke en traditioneel-Afrikaanse elementen bevatte, bezorgde Kaoenda in het westen een vrij goede pers, mede vanwege zijn hervormings-

zin. Kapteyn kon dus met een gerust hart naar Zambia vertrekken. Zijn verblijf resulteerde in de selectie van vier districten waarin het bestuurskundige onderzoek ging plaatsvinden: twee districten met een landelijk, twee met een stedelijk karakter. De VU, benadrukte Brasz, had veel bij het onderzoek te winnen. Het project betekende een verrijking van zowel het onderzoek als het onderwijs en voorts werden nieuwe contacten opgedaan. Maar ook de gewone Zambiaan was volgens Brasz bij het project gebaat. Het leverde namelijk een belangrijke bijdrage 'aan maatschappelijk relevant werk in een gebied waar dit uiterst noodzakelijk is.' Het pijlsnelle moderniseringsproces stelde Zambia voor grote bestuurlijke problemen die de sectie bestuurskunde, in samenwerking met de regering, wilde oplossen. Onderzoek en ontwikkelingssamenwerking gingen hand in hand.[19]

DE VU EN DE VERRE NAASTE

Deze symbiose van wetenschapsbeoefening en Derde-Wereldorientatie deed nog sterker opgeld in het onderzoek van de SWI-afdeling niet-westerse gebieden, waarin de projecten van de secties niet-westerse sociologie en culturele antropologie waren verenigd. De symbiose gold vooral het onderzoek van eerstgenoemde sectie. Het cultureel-antropologische onderzoek was namelijk sterk religiewetenschappelijk getoonzet, bijvoorbeeld de projecten van Hans Feddema en Martin Daneel. Feddema, die geschiedenis had gestudeerd aan de VU en culturele antropologie aan de Gemeente Universiteit, deed twee jaar lang onderzoek onder de Transvaal-Batswana, een 'Bantoestan' in Zuid-Afrika. Eerst verdiepte Feddema zich in de jaarlijkse regenrituelen, later richtte hij zich op het sociaal-culturele veranderingsproces dat de Batswana doormaakten, als gevolg van de penetrerende Zuid-Afrikaanse samenleving, met industrialisatie en urbanisatie in het voorste gelid. Daneel, die als wetenschappelijk medewerker onder de hoede van Blauw werkte, verbleef geruime tijd in Zuid-Rhodesië. Hij deed er onderzoek naar de religieuze veranderingsverschijnselen bij de Makaranga, een Zuid-Rhodesische bevolkingsgroep die tot de Shona behoorde.[20]

Het niet-westers sociologische onderzoek had, in de geest van Schoorls oratie uit 1962, een belangrijke inspiratiebron in het evange-

liewoord 'je naaste liefhebben als jezelf', óók de verre naaste. Dit verplichtte de Vrije Universiteit tot het doordenken van mondiale problemen van armoede en onderontwikkeling, maar denken alleen was niet genoeg. Schoorl was actief in het Actiecomité Hulp aan Ontwikkelingslanden en raakte in 1965 betrokken bij de opbouw van een sociaal-wetenschappelijk onderzoeksinstituut aan de christelijke Universitas Satya Wacana in Salatiga, op Java. Dit instituut, Lembaga Penelitian Ilmu Sosial, dat mede werd ondersteund door de zending van de hervormde kerk en de Interkerkelijke Coördinatie Commissie Ontwikkelingssamenwerking, zou in de jaren zeventig en tachtig een belangrijke onderzoekspartner van de vakgroepen culturele antropologie en niet-westerse sociologie worden.[21]

De niet-westers sociologen Tom Segaar en Koos de Goede togen naar de Pakistaanse havenstad Karachi waar ze, in opdracht van het Algemeen Diaconaal Bureau van de gereformeerde kerken, veldwerk deden in de sloppenwijk Azam Basti. De havenstad kampte met enorme urbanisatieproblemen; de bevolking was in nog geen twintig jaar tijd verzevenvoudigd. Na 1947 hadden veel moslims uit Indië hun toevlucht in Karachi gezocht. Ook trok de stad veel kansarmen van het platteland. De ene na de andere sloppenwijk ontstond, met armzalige behuizing, zónder watervoorziening, sanitair, afvalverwerking, medische verzorging, scholen.

Het door Segaar en De Goede in Azam Basti uitgevoerde onderzoek, dat onder meer bestond uit een volkstelling, een enquête en een 'social survey' door middel van interviews, mondde in 1969 uit in een grondig en uitgebreid advies voor de ontwikkeling van de wijk. Verbetering van de leefomstandigheden was volgens de twee onderzoekers alleen te realiseren door middel van een van buitenaf geleid ontwikkelingsprogramma. Voor 'self help' ontbrak het Azam Basti eenvoudigweg aan kader en organisatie. Het programma moest bovendien een integraal karakter hebben. Een partiële aanpak, waarbij probleemgebied voor probleemgebied werd bewerkt, zou volgens Segaar en De Goede onvoldoende effect sorteren, omdat de diverse terreinen een grote samenhang hadden. Zonder waterkranen en riolen was verbetering van de gezondheidszorg onmogelijk, terwijl het algehele welzijn van de slumbevolking onlosmakelijk was verbonden met de hoogte van het inkomen – met het hebben van werk dus, waarvoor scholing vereist was.[22]

Ook het onderzoek van niet-westers socioloog Allard Willemier Westra stond uitdrukkelijk in het teken van hulpverlening aan de verre naaste en werd eveneens in opdracht van het gereformeerde diaconaat verricht. Willemier Westra boog zich over de vraag of een kinderhulpproject in het Braziliaanse São Paulo kans van slagen had. Langs de weg van literatuuronderzoek en het inwinnen van informatie bij deskundigen werd duidelijk dat het project tot mislukken was

gedoemd in de 'favela's', de sloppenwijken van São Paulo. De nood kon namelijk ook te hoog zijn; kinderverwaarlozing effectief bestrijden in een omgeving waar het aan bijna alles ontbrak was een hopeloze opgave. Bovendien beschouwden veel favelabewoners hun onderkomen als tijdelijk waardoor ze weinig belang hadden bij de verbetering van hun leefomgeving. Een arbeiderswijk was daarom meer geschikt voor het kinderproject, omdat de hulp het beste kon worden geboden waar de behoefte het grootste was. Vorming van 'kunstmatige gezinnen', met een pleegmoeder, had volgens Willemier Westra de voorkeur boven opname in een kindertehuis. De kleinschaligheid en stabiliteit van een gezinsleven, gecombineerd met reguliere schoolgang, bood voor incorporatie in de samenleving de beste waarborg. Als indirecte maatregelen ter voorkoming van kinderverwaarlozing noemde Willemier Westra geboortebeperking en oudereducatie, alles met de uitdrukkelijke waarschuwing, aan het Algemeen Diaconaal Bureau en de kerk ter plaatse, evangelisatie achterwege te laten. De mensen moesten worden geholpen, niet bekeerd.[23]

PROTESTANTISME EN PROGRESSIVITEIT

De afdeling politicologie van het SWI liet zich in 1966 voor drie onderzoeksthema's in het VU-ontwikkelingsplan noteren, te weten 'het verschijnsel van het "beleid", de werking van het Nederlandse parlement en het gedrag van het nationale electoraat.' Centraal stond de eerste jaren het kiezersonderzoek waarvoor De Jong de kiel had gelegd. Onder auspiciën van de Nederlandse Kring voor de Wetenschap der Politiek hadden De Jong en zijn collega's van de Gemeente Universiteit en Katholieke Universiteit Nijmegen, de hoogleraren Jan Barents en Leo Schlichting, in 1956 onderzoek gedaan naar het electorale gedrag in Nieuwer-Amstel. Het onderzoek had moeten uitmonden in een om-

vattende wetenschappelijke publicatie. De Jong raakte echter verstrikt in problemen van diverse aard en moest zijn leeropdracht in 1960 neerleggen. Barents kwam een jaar later te overlijden. Uiteindelijk verscheen in 1963, zeven jaar na dato, een gestencild onderzoeksverslag, zonder noemenswaardige medewerking van de VU. Debet hieraan was dat de subfaculteit niet beschikte over apparatuur waarmee de in 1956 vergaarde gegevens adequaat konden worden uitgewerkt.[24]

Kuypers blies het verkiezingsonderzoek nieuw leven in, samen met zijn wetenschappelijk medewerker Andries Hoogerwerf die zijn loopbaan – evenals Kuypers – in de journalistiek was begonnen. Hoogerwerf was redacteur geweest van de *Nieuwe Haagsche Courant*, een van de Kwartetbladen waarover Diemer, buitengewoon lector perswetenschap aan de VU, de scepter zwaaide. Op diens advies ging Hoogerwerf in 1954, op 23-jarige leeftijd, politieke wetenschappen studeren, zij het aanvankelijk niet aan de VU. Hoewel opgegroeid in een gereformeerd gezin koos Hoogerwerf voor de befaamde zevende faculteit van de Gemeente Universiteit, berucht ook, vanwege haar loodzware programma waarin elk onderdeel bijkans de status van hoofdvak had. Voor een werkstudent als Hoogerwerf was de studielast niet te torsen, voor veel voltijdstudenten evenmin trouwens. 'Van de honderd studenten uit mijn eerste jaar,' blikte PvdA-politicus Ed van Thijn drie decennia later op zijn achtjarige studie politieke wetenschappen terug, 'heb ik slechts met twee anderen de studie afgemaakt.'[25]

Hoogerwerf besloot alsnog naar de VU te gaan, waar zowel het onderwijscurriculum als de verhouding tussen docent en student menselijker proporties had, het laatste vooral dankzij de kleinschaligheid van de opleiding. De student werd niet aan zijn lot overgelaten maar bij de hand genomen. 'Van meet af aan,' aldus een in 1959 opgestelde nota, 'heeft de politiek-sociale interfaculteit het beginsel van solidariteit en gemeenschapszin als pedagogisch-didactisch principe gehanteerd, hetgeen naar de indruk van het bestuur geleid heeft tot een bepaalde eigen stijl: onderlinge hulp, contact met zieken en met hen die in militaire dienst zijn.' Binnen de interfaculteit gáf men om elkaar.[26]

In 1960 slaagde Hoogerwerf, als eerste student aan de VU, voor het doctoraalexamen politicologie. Meteen benoemde de interfaculteit hem tot wetenschappelijk ambtenaar, ten einde de leemte te vullen die als gevolg van De Jongs plotselinge vertrek was ontstaan. Hooger-

Politicoloog Andries Hoogerwerf (1931), van 1960 tot 1968 wetenschappelijk (hoofd) ambtenaar, van 1968 tot 1969 lector. (FOTO A. HOOGERWERF)

werf moest direct eerste- en tweedejaarscolleges verzorgen. De onderwijsverplichtingen stonden het verrichten van onderzoek niet in de weg. Vier jaar later, in 1964, promoveerde Hoogerwerf op het proefschrift *Protestantisme en progressiviteit* dat werd bekroond met de Kluwerprijs voor de maatschappijwetenschappen. Het empirische gedeelte van Hoogerwerfs promotiestudie bestond uit een enquête van ruim negenhonderd inwoners van zijn geboorteplaats Delft: hervormden, gereformeerden, remonstranten, rooms-katholieken en buitenkerkelijken. Politieke progressiviteit definiërend als gerichtheid op vermindering van bestaande sociale ongelijkheid, kwam Hoogerwerf tot de conclusie dat hervormden, gereformeerden en remonstranten conservatiever waren dan buitenkerkelijken en rooms-katholieken. De protestantse behoudzucht hing volgens de promovendus samen met een hoger inkomensniveau en grotere maatschappelijke geslotenheid, veel minder met kerkelijke gezindheid of geloofsopvatting.[27]

WAAR IN DE POLITIEK DE 'ROTTIGHEID' ZIT

Met hun onderzoek naar het gedrag van het vaderlandse electoraat richtten Kuypers en Hoogerwerf zich op de Tweede-Kamerverkiezingen van 1967. Het onderzoek bestreek 64 gemeentes en kende een populatie van 5500 personen die door ruim 500 NIPO-enquêteurs werden bezocht.[28] De interviews vonden plaats in de tweede helft van februari 1967, vlak na de verkiezingen die een spectaculair verloop hadden gekend. Nieuwkomer D'66 kwam met maar liefst zeven zetels in de Tweede Kamer. PvdA en KVP, de traditionele grootmachten, moesten forse klappen incasseren. Opvallend was ook de winst van ARP, twee zetels, na twee decennia van electorale stagnatie en achteruitgang.

Een maand na de NIPO-enquête voerden vijfentwintig politicologie- en sociologiestudenten een 'bestormingsprogram' uit. Ze bezochten de kleine driehonderd mensen die medewerking hadden geweigerd; de helft liet zich alsnog ondervragen. Uit de eerste, in april 1967 gepubliceerde resultaten van het verkiezingsonderzoek bleek dat Van Mierlo's D'66, die het politieke bestel wilde 'opblazen', uit bijna alle levensbeschouwelijke richtingen stemmen had getrokken. Een belangrijk programpunt van de Democraten, de gekozen minister-president, werd volgens het onderzoek door niet minder dan de helft van de kiezers onderschreven.[29] Volgens Kuypers bleek hieruit dat heel veel burgers feilloos aanvoelden 'dat ergens in de buurt van die minister-president en de manier waarop die aan de beurt komt de schoen wringt.' Of wat bouder geformuleerd: 'dat dáár ergens "de rottigheid" zit', wat naar Kuypers mening pleitte voor het gezond verstand van de Nederlandse kiezer.

Deze pregnante analyse uitte Kuypers in zijn – eveneens in 1967 verschenen – boek *Het politieke spel in Nederland*. Daarin legde hij de kritische vinger onder meer bij de schimmige wijze waarop kabinetten tot stand kwamen, zonder ook maar één geschreven rechtsregel, waarbij zelfs verkiezingsuitslagen straal werden genegeerd. Was de tussentijdse formatie van het kabinet-Cals/Vondeling, twee jaar eerder, niet een flagrante belediging van het electoraat? De katholieken en antirevolutionairen verruilden zonder blikken of blozen coalitiepartner VVD voor de PvdA, die bij de kamerverkiezingen van 1963 nota bene vijf zetels had verloren. Dus moest het Nederlandse politieke

bestel worden opgeruimd, zoals D'66 wilde? Nee, meende Kuypers. Zowel de PvdA en de VVD als de drie grootste confessionele partijen, KVP, ARP en CHU, hadden vanuit de grond der democratie wel degelijk bestaansrecht. De VVD was volgens Kuypers de aangewezen vrijheidspartij, terwijl de PvdA idealiter de gelijkheid vooropstelde en de confessionele partijen de broederschap hoog hielden. De werkelijkheid was echter dat zowel de VVD als de PvdA gezapige verdedigers van de verworven vrijheid en gelijkheid waren geworden en zodoende in het slop van conservatisme waren geraakt. De confessionele partijen daarentegen waren hun grondslag trouw gebleven. Broederschap, ofwel saamhorigheid c.q. solidariteit, was nog steeds het bezielende credo, ook al had dit volgens Kuypers in vroeger jaren een dusdanig exclusief-theologische toonzetting gehad dat grote groepen waren uitgesloten en misstanden waren gelegitimeerd.[30]

Deze woorden haakten aan bij het binnen de ARP opkomende radicaal-evangelische getij, waarvan de stroming inmiddels ook de subfaculteit sociale studierichtingen was gaan beroeren. Jonge medewer-

Gijs Kuypers (1921) presenteert de eerste resultaten van het landelijke verkiezingsonderzoek, april 1969. Kuypers was van 1960 tot 1983 hoogleraar politicologie. (FOTO ANP HISTORISCH ARCHIEF)

kers als jurist Piet Boukema, cultureel antropoloog Hans Feddema, politicologen Freek van Pijpen en Henk van Ruller en sociologen Jan de Jonge en Dick Kuiper wilden – in de geest van Bruins Slot – even normatief als concreet in de eigen tijd staan. Hun manifest 'Negen over Zwart', wereldkundig gemaakt in het najaar van 1966 en geïnspireerd op 'Tien over rood' waarmee PvdA-jongeren hun partij naar 'links' probeerden te manoeuvreren, was hier uiting van. Met een beroep op bijbelse grondbegrippen als 'vrede', 'gerechtigheid' en 'solidariteit' eisten de antirevolutionaire jongeren terugtrekking van de Amerikaanse troepen uit Vietnam en riepen ze op tot uitbreiding van het Nederlandse budget voor ontwikkelingssamenwerking. Ook in vooruitstrevend Nederland veelgehoorde pleidooien voor verbetering van het milieu en 'democratisering van de samenleving' hadden in 'Negen over Zwart' een prominente plaats gekregen.[31]

'We leven op het ogenblik in een tijd van bijzonder ernstige ontwikkelingen,' lichtte Van Ruller het pamflet toe in een vraaggesprek met *Trouw*, de krant waarvan zijn vader in 1943 een van de oprichters was geweest. 'Wat dat betreft hebben de provo's gelijk.' Protesteren was echter niet genoeg, vond de 28-jarige politicoloog die voor de ARP zitting had in de Amsterdamse gemeenteraad, en provoceren was onvruchtbaar. De protestant diende zich volgens Van Ruller van de provo te onderscheiden door de maatschappijkritiek te concretiseren – te 'operationaliseren', om het maar eens wetenschappelijk te zeggen. 'Hij moet aan het werk,' betoogde Van Ruller eind september 1966 in een spreekbeurt, 'en de maatschappelijke orde langzamerhand herzien.' Het evangelie was hiervoor een onuitputtelijke inspiratiebron. 'De bijbel heeft een zeer sterke sociale boodschap,' aldus Van Ruller. 'Ze is een sterke stimulans voor radicalisme op politiek gebied.'[32]

GISTING IN DE STUDENTENWERELD

De evangelische radicaliteit was een echo van fundamentele politieke, sociale en culturele veranderingen. Gezag en autoriteit verloren hun vanzelfsprekendheid, ook hun onschuld, wereldwijd. Jongeren, geboren na de tweede wereldoorlog, mondiger en vrijer dan hun ouders, vooral omdat de modern-industriële samenleving ze beter en langer onderwijs bood, keerden zich tegen tradities en conventies. Studenten

gingen hierbij voorop, in Nederland sinds 1963 georganiseerd in de Studentenvakbeweging (SVB) die zich aanvankelijk sterk maakte voor een ruimhartig beurzenstelsel dat een einde moest maken aan de afhankelijkheid van de ouderlijke bijdrage, die menig student in ontplooiing zou remmen. Daarnaast voerde de SVB het pleit voor immateriële zaken: beroepsmogelijkheden tegen tentamen- en examenuitslagen, inspraak in het onderwijsprogramma. Weldra betrad de SVB ook

de politieke arena. In oktober 1965 was ze, na in de Algemene Studentenvereniging Amsterdam de macht te hebben gegrepen, de motor achter een grote betoging in de Amsterdamse Koopmansbeurs tegen het Amerikaanse Vietnambeleid. Een jaar later organiseerde de SVB, niet weinig gestimuleerd door de 'provo's', jongeren die besturend en regerend Nederland ('de autoriteiten') door middel van ludieke acties in zijn hemd probeerde te zetten, een demonstratie tegen korting van de studiebeurzen. Tienduizend studenten trokken naar het Binnenhof, een ongekend aantal. Verzet tegen prijsverhoging van de mensamaaltijden had drie jaar eerder slechts een paar honderd demonstranten op de been gebracht.[33]

De protestbeweging zwol verder aan; studenten begonnen tevens te hoop te lopen tegen de vorm en inhoud van het onderwijs. Colleges werden steeds massaler, individuele begeleiding brokkelde navenant af, zijnde gevolgen van de onstuimige groei van het wetenschappelijk onderwijs. In tien jaar tijd, van 1960 tot 1970, steeg het aantal studenten aan universiteiten en hogescholen van dertigduizend tot ruim honderdduizend. De kosten stegen dienovereenkomstig, in tegenstelling tot de gelden die de minister van onderwijs fourneerde. De grootste kinderen van de rekening waren de krachtig expanderende sociale wetenschappen, om reden dat de minister ze tot de alfastudies rekende. Die kenden voor wat de personeelsbezetting betrof een verdeelsleutel van één op twaalf: per twaalf studenten één stafmedewerker. Voor de bètastudies gold een verdeelsleutel van één op zeven. Dat de sociale studies tot de alfacategorie werden gerekend deed volgens velen te kort aan het empirisch karakter ervan. Empirisch onderzoek was tijdrovend; het vergde intensieve, individuele training en begeleiding, terwijl de verwerking van de verkregen gegevens niet minder arbeidsintensief was.[34]

Ook hadden de sociaal-wetenschappelijke curricula (*Bildung* stond centraal, beroepsgerichte scholing had minder prioriteit) een overla-

den, naar het encyclopedische neigend karakter. Veel studenten konden het onderwijsprogramma niet of nauwelijks bolwerken en gaven, gedreven door de tijdgeest die mondigheid op een voetstuk plaatste, stem aan hun onvrede. De inhoud van de colleges werd eveneens ter discussie gesteld. Die droegen doorgaans het structureel-functionalistische stempel van de Amerikaanse socioloog Robert Merton, een tamelijk abstract-theoretische benaderingswijze die niet al te veel ruimte liet voor vragen van persoonlijke existentie en maatschappelijke betrokkenheid.[35] Onvrede en vernieuwingszin uitten zich in de roep om 'inspraak' en 'medezeggenschap', het hardst uit de kelen van studenten sociale wetenschappen, uiteraard ook vanwege de maatschappelijke dimensie van hun studie. De roep leidde aan de VU, waar de subfaculteit sociale studierichtingen, als gevolg van een wijziging in het academisch statuut, was omgedoopt in subfaculteit 'sociaal-culturele wetenschappen', tot een enquête onder de kandidaatsstudenten. Hoe beoordeelden ze de colleges? Wat schortte eraan en wat waren hun wensen?

De uitkomst, vier maanden later, wees uit dat veel studenten niet op activerende werk-, discussie- of responsiecolleges dan wel seminars zaten te wachten. Traditionele hoorcolleges hadden de voorkeur, ondersteund door goede syllabi.[36] Duidde dit op gemakzucht en passiviteit? Of was de uitslag een signaal dat de studenten zich meer om de inhoud dan om de vorm van de colleges bekommerden? Het laatste leek het geval, getuige een evaluerende bespreking met een groep doctoraalstudenten sociologie. Die maakte aan de presentatiewijze van de colleges weinig woorden vuil, veel méér aan de inhoud ervan. De studenten wilden zeggenschap hebben in de collegestof, een wens die in de subfaculteitsraadvergadering van juni 1967 een welwillend onthaal kreeg. De notulen vermeldden dat een discussie over de vraag in welk stadium en in hoeverre de studenten als oordeelkundig konden worden aangemerkt, uitmondde in de conclusie dat 'een zekere vorm van inspraak' niet kon worden onthouden.[37]

Brasz, secretaris van de subfaculteit, en Van Zuthem, deskundige bij uitstek op medezeggenschapsterrein, lieten er vervolgens geen gras over groeien. Ze componeerden een inspraak bepleitende notitie die universiteitsbreed werd verspreid. Grote consternatie was het gevolg, vooral in de senaat waar het duo de kous finaal op de kop kreeg. 'Collega's trokken fel van leer, in het bijzonder hoogleraren uit de

exacte faculteiten,' stond Van Zuthem naderhand nog helder voor de geest, 'terwijl ons voorstel zo simpel en beperkt was. Het ging alleen maar om *inspraak* van studenten.'[38] De Vrije Universiteit was er nog niet aan toe.

'ROOD VAN BOVEN, WIT VAN ONDER'

Voor het meer behoudende deel van de VU-gemeenschap was Van Zuthem sowieso een verdachte verkondiger van het participatieprincipe. Meynen, die het voorzitterschap van het curatorium inmiddels had overgenomen van Donner, was hem liever kwijt dan rijk. In april 1967, twee maanden voordat Van Zuthem en Brasz een lans voor studenteninspraak zouden breken, had de bedrijfssocioloog expliciet afstand genomen van zaken als 'eigendom' en 'bezitsvorming'. Eerlijk moest alles worden gedeeld, schreef Van Zuthem samen met vijf gelijkgestemde antirevolutionaire wetenschappers in *Antirevolutionaire staatkunde*. In het betreffende artikel, 'Over christelijke politiek en christelijke partijvorming', werd zelfs de term 'revolutie' niet geschuwd, door het sextet gedefinieerd als 'het openlijk verwerpen van opvattingen en toestanden die de opbouw en ontwikkeling van een samenleving voor vrije, mondige mensen in de weg staan.'[39]

De woorden waren balsem op de wonden van de 'AR-radicalen' die na de kamerverkiezingen van februari 1967 lijdzaam hadden moeten toezien hoe hun partij voor een coalitie met de VVD koos, niet met de PvdA. Elf radicalen uitten ongezouten hun teleurstelling in een open brief die op 15 maart 1967 in *Trouw* verscheen. 'Christelijke politiek moet radicaal zijn of zij moet niet zijn,' schreven ze, omstandig spijt betuigend dat ze hun stem aan de ARP hadden gegeven. 'Wij staan versteld dat de AR zonder meer een kabinet wil gaan aanvoeren waarvan iedereen kan zien dat de radicale gezindheid eraan ontbreekt.' Onder de elf spijtoptanten waren employés van de VU-subfaculteit sociaal-culturele wetenschappen weer ruim vertegenwoordigd, met Boukema, Feddema, De Jonge, D. Th. Kuiper en Bas de Gaay Fortman, die als medewerker van Van der Kooy economie doceerde en het initiatief tot de open brief had genomen.[40]

Collega Hoogerwerf, goed thuis op het onherbergzame terrein van protestantisme en progressiviteit, bezag het allemaal met een menge-

ling van waardering en verbazing. Hoogerwerf, die in zijn jonge jaren lid was geweest van de Arjos, de jongerenorganisatie van de ARP, maar geen partijlid was geworden, had voor de evangelische bevlogenheid van de radicalen zeker sympathie. Ze probeerden de partij tenminste te vernieuwen. Tegelijkertijd had hun streven iets halfhartigs, meende Hoogerwerf, omdat ze schipperden. De radicalen wilden de koers naar links verleggen, maar bleven onderwijl zitten in een aftandse boot waarvan het roer moeilijk in beweging was te krijgen. Hoe 'radicaal' waren zijn collega's eigenlijk? vroeg Hoogerwerf zich dikwijls af. 'Dan zei ik tegen ze: radicaal komt van radix, wat wortel betekent. Maar eigenlijk zijn jullie radijsjes: rood van boven, wit van onder.'[41]

Hoogerwerf stemde PvdA, waar hij op de subfaculteit geen geheim van maakte. Onderwerp van discussie was het evenmin, totdat Hoogerwerf begin 1967 werd voorgedragen voor een lectoraat in de politicologie. Hierop besloot sectiehoofd Kuypers, denkend aan het rumoer dat hoogleraar psychologie Wijngaarden vijf jaar eerder met een spreekbeurt op een PvdA-bijeenkomst had veroorzaakt, Hoogerwerfs politieke overtuiging aan het curatorium kenbaar te maken. 'Ik wil er later geen gedonder over hebben,' aldus Kuypers. Hoogerwerf besloot daarop líd te worden van de PvdA; dan moest men hem ook nemen zoals hij was. Voor het subfaculteitsbestuur was dit geen reden de voordracht van Hoogerwerf tot lector in te trekken. De benoeming werd echter aangehouden door het curatorium. 'Een socialistische lector aan de VU, en dan nog wel in de politicologie – niet dan over mijn lijk!' luidde het informele oordeel van voorzitter Meynen.[42]

Maanden verstreken, een patstelling ontstond, totdat de kwestie eind 1967 escaleerde. Na Hoogerwerf uitgebreid aan de tand te hebben gevoeld, kwam het curatorium tot de slotsom dat hij 'niet de geëigende persoon is om de betreffende plaats in de politicologische sectie te gaan innemen.' In het onderhoud had de beoogde lector weliswaar laten weten voorstander te zijn van bijzonder onderwijs, maar 'dit bleek hij vooral te doen,' hadden curatoren geconcludeerd, 'om het daarin tot uiting komende streven naar gelijkberechting, niet in de eerste plaats om het streven naar een school met de Bijbel.' Ook het feit dat Hoogerwerf niet van plan was de PvdA 'in positief christelijke geest te beïnvloeden' zat het curatorium dwars. Het lidmaatschap van een niet-christelijke partij was op zich geen onoverkomelijk bezwaar; het ging om de beleving van de kandidaat-docent, waar het curatorium

wat Hoogerwerf betrof niet gerust op was. Daarom zag het bestuurscollege af van benoeming, mede gezien het feit dat de subfaculteit reeds overwegend 'links georiënteerd' was.[43]

De kwestie-Hoogerwerf kwam vervolgens op straat te liggen. 'Benoeming lector hangt op PvdA-lidmaatschap,' meldde *Het Vrije Volk* op 22 december 1967. Curatoren reageerden met een communiqué waarin het lidmaatschap 'op zichzelf' geen obstakel heette te zijn, ware het niet dat 'verscheidene overwegingen' Hoogerwerfs benoeming in de weg stonden. Maar welke overwegingen dan? Tegenover een verslaggever van *Trouw* verklaarde Meynen dat bij een benoeming in de politicologiesectie de politieke richting van de kandidaat extra aandacht vroeg, terwijl ook factoren als persoonlijkheid, karakter 'en andere normen' werden meegewogen. 'Stokken om een rode hond te slaan,' reageerde *Pharetra*, het studentenblad van de VU. 'De argeloze lezer,' schreven redacteuren Geert Mak en Alfred Pijpers, 'zou uit de woorden van mr. Meynen kunnen afleiden dat Hoogerwerf een onbetrouwbaar sujet is.' Curatoren gingen volgens het duo hun boekje verre te buiten. 'Is een of twee jaar geleden niet, onder sterke druk van de wetenschappelijke staf, uit de bevorderingsformulieren een aantal vragen over partijkeus en vakbondskeus van de stafleden geschrapt?'[44]

Het curatorium capituleerde tenslotte, nadat de senaat, in het bijzonder rector magnificus De Gaay Fortman, zich krachtig voor Hoogerwerfs aanstelling had uitgesproken. Ook Mundus, de sinds 1955 bestaande vereniging van studenten in de politieke en sociale wetenschappen, had zich laten gelden. De verenigingsnaam was de afkorting van de zinspreuk 'Mundi Virtutes Nituntur Demum Viribus Sanctis', ofwel: 'De deugden van de wereld moeten tenminste steunen op heilige mannen'.[45] Heilig was Meynen allesbehalve, meende Mundus. In een drukbezochte protestbijeenkomst werd over hem krachtig de staf gebroken. De president-curator was zich daarentegen van geen kwaad bewust en probeerde de zaak af te doen als 'één groot misverstand'.[46] Hoogerwerf trad ten slotte in mei 1968 als lector aan, de maand dat in Parijs studenten massaal in beweging kwamen, voor het oog van de wereld.

ALL IN THE GAME

Al in maart 1968 hadden studenten een universiteitsdependance in de Parijse voorstad Nanterre bezet, protesterend tegen het starre, haast monolithische onderwijsbestel. 'Participation' was een van hun leuzen: de studenten wilden meepraten en meebeslissen over de organisatie en de inhoud van het onderwijs. Een van hun profeten was Herbert Marcuse, Amerikaans filosoof van Duitse origine, hoogleraar aan de universiteit van San Diego in Californië. In zijn 'randgroepentheorie', een actualisering en popularisering van het marxistische ideeëngoed, dacht Marcuse studenten en intellectuelen een voortrekkersrol toe in de strijd tegen het repressieve sociale en politieke systeem. De arbeidersmassa had zich, gedreven door materiële behoeftebevrediging, vereenzelvigd met het grootindustriële complex. Niet-geïntegreerden, 'randgroepen' als studenten en intellectuelen, moesten daarom het voortouw nemen tot maatschappelijke omwenteling, zo was Marcuses boodschap.[47]

Op de bezetting van het universiteitsgebouw in het Parijse Nanterre volgden weken van discussie en agitatie. Weken waarin achthonderd kilometer oostelijker, in Praag, Alexander Dubček het socialisme 'een menselijk gezicht' probeerde te geven en veertig jaar Koude Oorlog voorbij leek; weken waarin de wereld werd opgeschrikt door twee moordaanslagen: in Memphis, Tennessee werd Martin Luther King doodgeschoten, in West-Berlijn werd een aanslag gepleegd op studentenleider Rudi Dutschke, die zwaar gewond raakte; weken waarin oorlog en honger in Biafra duizenden slachtoffers eisten en ook in Vietnam de gevechten in alle hevigheid doorgingen, ondanks het feit dat vredesbesprekingen ophanden waren, met dezelfde plaats van handeling als de studentenopstand: Parijs.

Daar sloot de faculteit van Nanterre op 2 mei 1968 voor onbepaalde tijd haar deuren. Onlusten braken uit, die nog dezelfde dag oversloegen naar het centrum van Parijs. Nadat de politie hardhandig een einde had gemaakt aan de bezetting van het auditorium van de Sorbonne, in het hoofdgebouw van de universiteit, braken straatgevechten uit. De rector sloot nu de hele universiteit, maar kwam, uit vrees voor nog meer geweld, na een paar dagen op zijn beslissing terug. Het kabinet-Pompidou, gesouffleerd door president De Gaulle, verordende evenwel dat de universiteit dicht bleef. Hevige rellen waren het gevolg.

Beelden van barricades, brandende auto's en bloedende betogers gingen op 11 mei 1968 de hele wereld over.

In de Nederlandse universitaire gemeenschap zorgde ondertussen een rapport over haar toekomstige bestuursorganisatie voor de nodige onrust. Het rapport was opgesteld door een commissie die in ir. A.G. Maris haar voorzitter en naamgever had en was benoemd door de Academische Raad, het adviesorgaan voor het wetenschappelijk onderwijs van de minister. De commissie had als opdracht de universitaire bestuursstructuur tegen het licht te houden. Het vertoonde nog sterke trekken van het traditionele, vooroorlogse standenonderwijs terwijl de dynamiek van de modern-industriële samenleving andere eisen stelde. De commissie-Maris beval een op het bedrijfsleven geënte *top-down*-bestuursstructuur aan waarin voor het curatorium geen plaats meer was en de senaat geen bestuurstaak meer was toebedacht. Beroepsbestuurders moesten het op de universiteiten voor het zeggen krijgen, een presidium van drie managers dat alleen verantwoording verschuldigd was aan de minister.[48]

Een storm van kritiek stak op. In strijd met de tijdgeest werd door Maris nauwelijks gerept van inspraak of medezeggenschap van onderaf, niet van stafleden, laat staan van studenten. Beide groepen wezen de bestuursstructuur dan ook van de hand, gesteund door veel hoogleraren die de vrijstaat van hun leerstoelen bedreigd zagen worden door bureaucratisch centralisme. De Academische Raad haastte zich, ook bang voor 'Parijse toestanden', het Marisrapport van tafel te halen. Daarmee verdween de samenbindende kracht van het monsterverbond tussen hoogleraren, stafleden en studenten, al viel het verbond niet onmiddellijk uiteen. Dat de universiteit moest democratiseren en dat de studenten inspraak moesten krijgen, werd ondertussen wel door steeds meer hoogleraren en universiteitsbestuurders onderkend. De prangende vraag was echter hóé en in hoevérre.[49]

De subfaculteit sociaal-culturele wetenschappen van de VU beantwoordde de vraag in haar vergadering van 12 juni 1968, toen in Parijs een laatste groep *diehards* de Sorbonne nog bezet hield. Een week eerder was, alsof het allemaal nog niet genoeg was geweest, in Los Angeles presidentskandidaat Robert Kennedy doodgeschoten, voor velen een icoon van de hoop op een betere wereld. De subfaculteit besloot dat de studentleden van de studieraad, een sinds twee jaar functionerend overlegorgaan van stafleden en studenten, toegang zouden krij-

gen tot de plenaire subfaculteitsraadvergadering van hoogleraren, lectoren (ze zaten niet meer op de bovenste traptrede) en wetenschappelijk ambtenaren. Het agendapunt dat de studenten ook zitting moesten krijgen in de verschillende commissies van de subfaculteit maakte evenmin veel discussie los. 'De aanwezigen,' aldus de notulen, 'willen met dit voorstel gaarne instemmen.' Moesten de studenten dan van álle vergaderstukken en andere relevante informatie worden voorzien? 'Het antwoord hierop moet positief luiden,' vermeldden de notulen. Wie 'a' zei moest ook 'b' zeggen. Nóg een vraag: zouden de studenten het vergadertempo niet ernstig vertragen, de commissie voor de studieregelingen voorop? 'Dit is een feit,' werd genotuleerd, 'waar we ons wel bij neer zullen moeten leggen.' Het was *all in the game*.[50]

Overzicht aantal studenten interfaculteit politiek-sociale wetenschappen / subfaculteit sociale studierichtingen / subfaculteit sociaal-culturele wetenschappen 1955-1970 [51]

Academisch jaar	**Soc**	**Pol**	**Ca**	**Nws**	**Totaal**	**Totaal** VU
1955-1956	29	20			49	2068
1956-1957	52	39			91	2223
1957-1958	71	42			113	2380
1958-1959	68	56			124	2590
1959-1960	78	58			136	2796
1960-1961	91	58	3		152	3116
1961-1962	97	77	6		180	3326
1962-1963	118	96	7	6	227	3594
1963-1964	131	115	14	14	274	3930
1964-1965	158	132	16	22	328	4456
1965-1966	185	173	17	33	408	4991
1966-1967	218	197	25	48	488	5643
1967-1968	276	231	26	73	606	6289
1968-1969	327	263	41	77	708	7018
1969-1970	424	289	54	90	857	8002

SUBFACULTEIT IN VLIEGENDE GALOP

De soepelheid, haast vanzelfsprekendheid waarmee de studenten tot de vergadertafel werden toegelaten, gaf blijk van voeling met de tijdgeest en kennis van bestuurlijke verhoudingen, kwaliteiten die zeker op het conto van voorzitter Schoorl en secretaris Brasz mogen worden geschreven. Beide hoogleraren konden bogen op een pre-universitaire carrière als bestuurder en kenden het klappen van de overlegzweep. Voorts waren Schoorl en Brasz niet afkomstig uit de *inner circle* van de VU, wat ze vrijer en onbevangener deed omgaan met de bestuurlijke en levensbeschouwelijke mores van de universiteit. Daarmee stonden de beide hoogleraren op de schouders van Van Dijk, Kuiper Hzn en De Jong, de grondleggers van de interfaculteit die eveneens elders hadden gestudeerd. Schoorl en Brasz stelden zich bovendien open voor studenten en wisten dientengevolge wat in hun midden leefde: behoefte aan inspraak *én* onderwijsvernieuwing.[52] Want als gevolg van de gestaag groeiende studentenpopulatie moest ook de subfaculteit steeds meer haar toevlucht nemen tot afstompende massacolleges: honderden studenten in een afgeladen zaal in het Woestduincentrum, serviel noterend wat de (hoog)geleerde man of vrouw op het podium vanachter het katheder had te vertellen. De subfaculteit dreigde haar kleinschalige en familiaire karakter te verliezen, wat ook bij stafleden en hoogleraren de geesten rijpte voor projectonderwijs: groepsgewijze en interactieve colleges waarin onderwijs en onderzoek samen opgingen, aan de hand van een actueel politiek-maatschappelijk thema. Projectonderwijs moest studeren tot een collectieve onderneming maken: studenten, stafleden en hoogleraren gezeten aan dezelfde tafel, zonder onderscheid des persoons.

De studenten werden ook betrokken bij een poging tot reflectie op de doelstellingen van de subfaculteit, een verlaat vervolg op de constituerende Bilderbergbijeenkomst van juni 1964, tevens een teken dat het vraagstuk van christelijke wetenschapsbeoefening, normatief en eigentijds, nog immer levend was, en misschien wel aan deze of gene knaagde. Interdisciplinair onderzoek was niet van de grond gekomen. De SWI-afdelingen gingen elk hun eigen weg; veel meer dan een briefhoofd was het instituut eigenlijk niet. De vraag 'wat het betekende dat we sociale wetenschappen beoefenen aan de Vrije Universiteit' lag na vier jaar eigenlijk nog geheel open en begon, onder invloed van

de maatschappelijke turbulentie, ook studenten te intrigeren. Waar stond de subfaculteit nu eigenlijk voor?

In het najaar van 1968 werd daarom een stuurgroep samengesteld die tot meer klaarheid moest zien te komen 'over de diepere zin van ons bestaan, i.c. de beoefening van de sociale wetenschappen.' Richtinggevend daarbij was een eerder dat jaar gehouden congres over de toekomst van de VU dat de al enkele jaren lopende discussie over de grondslag van de universiteit in een stroomversnelling had gebracht. Rector De Gaay Fortman en conrector Jan Lever wilden de enge banden met de gereformeerde kerken slaken en de grondslag in interkerkelijke, oecumenische geest herformuleren. 'Voor het "eigen karakter" van de Vrije Universiteit is het een voorwaarde,' aldus Fortman en Lever, 'dat zij vrij raakt van kerkelijke bindingen, een primair centraal-christelijke grondslag krijgt, zich naar buiten toe "open" stelt, en actief en dienend in het wereldchristendom gaat functioneren.'[53] De VU moest normatief in de eigen tijd staan.

De stuurgroep die zich over 'de beoefening van de sociale wetenschappen' ging buigen, ook wel aangeduid als commissie-Doelstellingen, stond onder leiding van Brasz die sinds het begin van het academisch jaar 1968-1969 tevens het decanaat van de faculteit op zich had genomen. Het secretariaat van de stuurgroep kwam in handen van vierdejaars politicologiestudent Wim Noomen die hiertoe als student-assistent werd aangesteld. Noomen was bestuurlijk reeds langer actief, als secretaris van de studieraad. Ook Van Zuthem, die Brasz was opgevolgd als secretaris van de subfaculteit, had zitting in de stuurgroep, daarnaast vijf wetenschappelijk medewerkers (één per sectie) en twee studenten. Het tiental had grote ambities. Het wilde zich gaan bezighouden met de spanning tussen geloof en wetenschap, met het vraagstuk van de objectiviteit, met maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef en maatschappelijke relevantie, met stromingen in de wetenschap en met wetenschappelijke theorievorming.[54] Vijf thema's, stuk voor stuk van fundamentele aard, veelomvattend bovendien. Men leek vanuit stilstand in vliegende galop te willen overgaan.

OPSTANDIGE KINDEREN VAN KLEINE LUYDEN

Inmiddels was onder leiding van hoogleraar economie Van der Kooy een subfacultaire commissie van wal gestoken die hetzelfde vaarwater bevoer als de stuurgroep die zich met de doelstellingen van de subfaculteit bezighield. De commissie-Van der Kooy was een gevolg van protesten tegen de voorgenomen benoeming van de Groningse

socioloog en filosoof Henk Woldring als docent sociale ethiek. Woldring, die van vrijgemaakt-gereformeerde huize was, stond bekend als aanhanger van de wijsbegeerte der wetsidee, wat studenten bevreesd maakte voor een eenzijdige en conservatieve benaderingswijze van de door hem te doceren vakken. Acht leden telde de commissie-Van der Kooy, waarin de wetenschappelijke staf, naast de naamgever van de commissie, was vertegenwoordigd door de hoogleraren Blauw, Kuiper en Andree Troost (sociale ethiek) en de docenten Teus de Jong (bestuurskunde) en Hans Tennekes (culturele antropologie). Voorts kende de commissie twee studentleden: Marius Ernsting en Jelle Visser, twee verklaarde pleitbezorgers van studenteninspraak en onderwijsvernieuwing.[55]

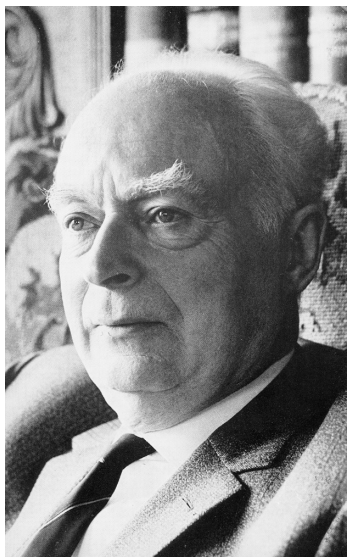
Ernsting was een tuinderszoon uit de Beemster die aan de christelijke hbs in Amsterdam-Noord van zijn gereformeerde geloof was gevallen. Toch ging hij – in 1965 – aan de VU politicologie studeren, het voetspoor volgend van zijn oudere broer Piet die er niet-westerse sociologie deed en de SVB-afdeling had opgericht. De studie van de jongste Ernsting, die in de jaren tachtig Tweede-Kamerlid voor de CPN zou worden, verliep aanvankelijk vlot en vrij geruisloos: na twee jaar had hij zijn kandidaats. Maar in 1968 kreeg de tijdgeest vat op de Beemsterpolderjongen. Op een 1-mei-bijeenkomst in de Rai, waar Ernsting namens de SVB het woord voerde, gaf hij *uncle Sam* stevig van katoen. De Verenigde Staten steunden volgens de politicologiestudent tien keer zoveel fascistische regimes als ze in de Tweede Wereldoorlog hadden bestreden. 'Een stormachtig applaus was mijn deel,' herinnerde Ernsting zich veertig jaar later, 'een sensatie die je lang bij blijft. Dat ik was gevraagd om namens de studentenbeweging te spreken omdat ik een beetje proletarisch accent had, was iets dat je wel makkelijk vergeet…'[56]

Jelle Visser, het andere studentlid van de commissie-Van der Kooy, was een doctoraalstudent sociologie die, evenals Ernsting, de veren

van het goed-gereformeerde nest waarin hij was opgegroeid krachtig van zich had afgeschud. 'We waren opstandige kinderen van gewone, gezagsgetrouwe burgers,' zei Visser in een terugblik op de generatie studenten die de subfaculteit sociaal-culturele wetenschappen op stelten zou gaan zetten. Kinderen van kleine luyden, veelal afkomstig uit gezinnen zonder academische traditie, die zich aanvankelijk de geijkte universitaire zeden probeerden eigen te maken en bijna allemaal braaf tot het studentencorps toetraden. Eén of twee jaar later keerden ze deze besloten wereld van traditie en behoudzucht echter de rug toe en was het, geactiveerd door de politiek-maatschappelijke woelingen, een en al engagement en bevlogenheid dat de klok sloeg. 'Ik besloot *fulltime*-revolutionair te worden,' aldus Visser, wiens studie niettemin de basis zou leggen voor een hoogleraarschap empirische sociologie aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn eerste gloeiende pijlen richtte Visser op de inhoud van de sociologiecolleges. Die waren, vond hij, op de lessen van Van Zuthem na, 'provinciaals, schools, beperkt, saai.'[57]

Woldring, de veronderstelde aanhanger van de wijsbegeerte der wetsidee, zou meer van hetzelfde bieden, zo was de vrees van Visser en Ernsting. Ze gaven er uiting aan in de commissie-Van der Kooy die met de bijkans onmogelijke opdracht werd geconfronteerd het complex van vragen over geloof en wetenschap aan Brasz' doelstellingenstuurgroep over te laten. Beide zaken waren echter onlosmakelijk verboden, wat voorzitter Van der Kooy zelf ook wel wist. Daar kwam bij dat Van der Kooy niets liever deed dan studeren op de materie van geloof en wetenschap. Volgens de econoom diende alle wetenschap een levensbeschouwelijk fundament te hebben, wat hem het positivisme deed afwijzen en nieuwsgierig maakte naar Marcuses neomarxistische opvattingen. Voor het nieuwe stond hij open, de discussie met studenten schuwde hij niet. 'Als econoom ging hij ook al die boeken lezen die wij lazen,' vertelde sociologiestudent Pim Fortuyn later. 'Daar heeft hij ook prachtige colleges over gehouden.'[58]

In een tussentijds verslag, begin december 1968, benadrukte de commissie-Van der Kooy dat de aan te stellen docent sociale ethiek zich niet alleen op de wijsgerige vorming van de studenten moest richten. Hij moest eveneens oor hebben voor vragen van docenten en stafleden over de wijsgerige en levensbeschouwelijke aspecten van onder-

Tjalling Pieter van der Kooy (1902-1992), hoogleraar economie in de interfaculteit en subfaculteit van 1955 tot 1971. (FOTO HDC)

wijs en onderzoek. Omdat deze vragen een veel breder terrein bestreken dan de wijsbegeerte der wetsidee was volgens de commissie een docent nodig 'die recht doet wedervaren aan alle bestaande benaderingswijzen en bereid is tot discussie over andere uitgangspunten dan het zijne.' Empirisme, positivisme, pragmatisme, operationalisme: alles moest bespreekbaar zijn. Voorts moesten de colleges maatschappelijke relevantie hebben. 'Zo kan de doorlichting van bepaalde vraagstukken,' aldus het interimrapport, 'dienstbaar zijn aan de bestrijding van noden die de samenleving teisteren of aan de verzachting van menselijk lijden.'[59] De docent moest, anders gezegd, ook het klavier van de evangelische radicaliteit meester zijn.

Ernsting en Visser, die sinds enkele maanden landelijk SVB-voorzitter was, konden zich, gesteund door docent bestuurskunde De Jong, niet in het verslag vinden en kwamen met een eigen nota. Dat de wijsbegeerte der wetsidee werd afgewezen juichten ze toe, omdat ze een moderne en eigentijdse beoefening van de sociale wetenschappen in de weg stond. De drie misten echter een wenkend perspectief. Empirisme, positivisme, pragmatisme en 'operationalisme' waren bezighe-

den van 'structuur- en modellendenkers wier enige arbeidsrelevantie het is de bestaande maatschappelijke werkelijkheid daarmee impliciet te sanctioneren.' Existentialisme, fenomenologie, psychoanalyse, dialectisch-historisch materialisme: dáár was het, als werd gesproken van maatschappelijke relevantie en leniging van noden, volgens Ernsting, Visser en De Jong om te doen. Wetenschap moest een factor zijn in de strijd voor rechtvaardiger verhoudingen, nationaal en internationaal. 'In wiens belang doe je onderzoek?' aldus Ernsting naderhand. 'Hoe hangt dat samen met je methodologie? Dat soort vragen.' Ze vonden in de commissie-Van der Kooy nauwelijks gehoor. Het tussentijdse commissieverslag werd eind januari 1969, op een paar ondergeschikte wijzigingen na, als eindrapport gepresenteerd, waarop Ernsting en Visser (De Jong had er kennelijk de brui aan gegeven) in een minderheidsnota van hun standpunt kond deden.[60] Woldring, om wie het allemaal was begonnen, werd niet veel later tot docent sociale ethiek benoemd; hij zou zich allerminst als verstokte 'WdW'er' laten gelden, met colleges die een breed spectrum bestreken, van Weber tot Marcuse.

ALLES OF NIETS?

Medio februari 1969, twee weken nadat Ernsting en Visser hun minderheidsnota hadden geopenbaard, botsten staf en studenten over een 'experimentele periode van studenteninspraak'. De bijeenkomst was naar Amerikaans voorbeeld tot 'hearing' gedoopt, met docent staatsrecht Boukema als discussieleider, die alle zeilen moest bijzetten om de orde te bewaren. Steen des aanstoots voor de studenten was dat ze weliswaar toegang hadden gekregen tot de plenaire vergadering, maar dat de voorafgaande vertrouwelijke vergadering van hoogleraren, waarin vooral personeelsbenoemingen aan de orde kwamen, een gesloten veste bleef. 'Zolang de vertrouwelijke vergadering het gezag heeft,' betoogde Ernsting, 'kan zij zaken zo brengen dat er geen controle op haar werk bestaat.' Toezeggingen door de staf dat de vertrouwelijke vergadering binnen afzienbare tijd waarschijnlijk wel zou worden omgezet in een voor de studenten toegankelijke personeelscommissie maakten geen indruk. Zolang de vertrouwelijke vergadering voortbestond, maakte Ernsting duidelijk, zagen de studenten af van bestuurswerkzaamheden.[61]

Van Zuthem en de jonge wetenschappelijk medewerker bestuurskunde Gerard Heyne den Bak, die beiden sterk voor studenteninspraak waren geporteerd, maanden Ernsting zijn standpunt te matigen. Keulen en Aken waren evenmin op één dag gebouwd. Democratisering van de subfaculteit was een proces dat tijd nodig had. Bovendien hadden de studenten in de commissie-Van der Kooy mogen meepraten over de aan te stellen docent sociale ethiek. Er veranderde dus écht wel iets. Door de plenaire vergadering te mijden werden de verhoudingen onnodig op scherp gezet. 'Studenten hebben dezelfde positie in de plenaire vergaderingen als hoogleraren en medewerkers,' benadrukte Van Zuthem. 'Dat is toch wel de moeite waard.'[62]

Het maakte weinig indruk. Ernsting hield vast aan de eis dat de vertrouwelijke vergadering per onmiddellijk moest verdwijnen. Zo niet, dan bleven de studenten aan de zijlijn staan. Nadat Kuypers deze opstelling als vruchteloze confrontatiepolitiek van de hand had gewezen ('u wilt alles of niets'), wijzend op de tegemoetkoming van de staf ('wij laten hier werkelijk veel los'), verlieten de hoogleraren de vergaderzaal, op Van Zuthem na. Ook de wetenschappelijk medewerkers bleven zitten, wat de studenten, zo werd ze duidelijk gemaakt door Lammert de Jong, verbonden aan de sectie bestuurskunde, niet als een onvoorwaardelijke blijk van solidariteit moesten opvatten. Waarom namen ze nu niet gewoon aan dat de vertrouwelijke vergadering ging verdwijnen? Zelfs Van Zuthem laakte het geuite wantrouwen: als dit niet veranderde hield alles op.[63]

Verhoudingen verhardden. Hadden studenten aanvankelijk open en onbevangen met hoogleraren over de meirevolte in Parijs gepraat, met het verstrijken der maanden was het gesprek meer en meer verdrongen door de confrontatie. Studentenvereniging Mundus was in korte tijd veranderd van een gezelligheidsvereniging in een debatingclub van radicaal-linkse snit die de politiek in de college- en vergaderzaal bracht. Dat tegelijkertijd de kwestie-Hoogerwerf weer actueel was geworden kwam de sfeer niet ten goede. De lector politicologie had twee maanden eerder zijn vertrek aangekondigd, 'met ernstige excuses aan wie zich zoveel moeite getroost hebben hem hier benoemd te krijgen,' aldus de notulen van de vertrouwelijke vergadering van 11 december 1968. Hoogerwerf, een halfjaar eerder vanwege zijn lidmaatschap van de PvdA pas na veel gebakkelei met curatoren benoemd, was door de Katholieke Universiteit Nijmegen voor een hoogleraar-

schap voorgedragen. 'Wat nóú?' reageerde rector De Gaay Fortman, die zich zeer voor Hoogerwerfs benoeming tot lector had ingespannen, ontsteld op het bericht van diens vertrek. 'Prof had je toch ook hier kunnen worden?!' Voor Hoogerwerf was het zicht op een leerstoel echter te zeer in nevelen gehuld, terwijl de lijdensweg die aan zijn lectorsbenoeming was voorafgegaan hem als een loden last op de schouders drukte. 'Dat voortdurende nierenproeven had me gekwetst,' zei Hoogerwerf later.[64]

MEDEZEGGENSCHAP OF MEDEBESLISSINGSRECHT?

In de weken die volgden kwam het bericht over Hoogerwerfs vertrek terecht in de maalstroom die het rapport van de commissie-Van der Kooy en de 'hearing' over medezeggenschap van de studenten veroorzaakten. 'Wat curatoren en directeuren indertijd niet gelukt is te bewerkstelligen,' foeterde Marius Ernsting op 21 februari 1969 in *Pharetra*, 'is nu toch gebeurd: de lector in de politicologie, dr. A. Hoogerwerf, is vertrokken.' Ernsting nam één groot complot waar: de Vrije Universiteit was in de greep van een gereformeerde kongsi. Meynen was het onbetwiste opperhoofd, de man die ook Van Zuthem het leven zuur had gemaakt; hij had hem bij de AKU de deur uitgewerkt en daarna in één moeite door de afdeling sociale research opgeruimd, 'wat dan wordt vertaald in: "uit efficiency-overwegingen",' schreef Ernsting.[65]

Polarisatie ging hoogtij vieren. Half maart 1969 deed een epistel de ronde van Jan Siersma, politicologiestudent van hervormde huize die, evenals Ernsting, afkomstig was van de christelijke hbs in Amsterdam-Noord. Ook Siersma was in het begin een vlijtige student zonder *Widerspruch* geweest. Activiteiten in de Nederlandse Studentenraad, eerst aan de VU in de grondraad, vervolgens in het landelijk bestuur, brachten een omslag teweeg. Toen Siersma in september 1968, na een jaar lang eigenlijk alleen bestuurswerk te hebben gedaan, weer in de collegebanken zitting nam was de volgzame jongeman veranderd in een dwarse, zich in bestuurskunde specialiserende student die vond dat alles anders moest. In zijn epistel van maart 1969 bekritiseerde Siersma het doctoraalwerkcollege bestuurskunde dat volgens hem kop noch staart had, laat staan dat de doelstellingen van

het vak aan de orde kwamen. De bestuurskunde werkte te geïsoleerd. 'Haar werk is niet gebaseerd op een analyse van de maatschappelijke ordening, van de machtsverhoudingen in de huidige maatschappij,' schreef Siersma. 'Integendeel, zij neemt al die feiten als gegeven aan.' De bestuurskunde was eerste hulp bij ambtelijke ongelukken, vaste pijler onder de bestaande maatschappelijke orde, 'in plaats van dat de bestuurskunde meewerkt aan de democratisering van de maatschappij.'[66]

Ton Kee en Bert Kruikemeier, die beiden sociologie studeerden, tapten anderhalve week later uit eenzelfde vaatje. Positivisme regeerde hun opleiding: dorre methodologie, zonder enige reflectie op vooronderstellingen en theoretische achtergronden, losstaand van de maatschappelijke realiteit. Op persoonlijke waardeoordelen en sociale betrokkenheid leek volgens Kee en Kruikemeier, die de Kritische Theorie van de neomarxistische denkers Max Horkheimer en Theodor Adorno stevig hadden omarmd, een vloek te rusten. De werkelijkheid werd ingeperkt tot wat meetbaar was, alsof wereld en wetenschap waren te scheiden. Positivisme was laboratoriumwetenschap die onrecht en onderdrukking de vrije loop liet. Haar beoefenaars functioneerden naar de mening van Kee en Kruikemeier even gemakkelijk in een democratische als fascistische samenleving, omdat ze zich opsloten in hun theorieën en methoden en met de rug naar de praktijk stonden. De Kritische Theorie daarentegen bezag en bevroeg de autoriteit en legitimiteit van staat en maatschappij. Engagement in plaats van feitenfetisjisme: de wetenschap was verbonden met de politiek, de universiteit met de maatschappij.[67]

'Je mond opendoen,' werd het half april 1969 plastischer verwoord in een informatiepamflet van studentenvereniging Mundus. 'Laten merken dat je je niet onderwerpt aan wie of wat dan ook, maar dat je actief zelf bepaalt wat je wilt met je studie en alles wat daarmee te maken heeft.' Democratisering vereiste bewustwording en participatie, 'van iedereen'. De realiteit was evenwel dat de activisten een minderheid vormden die vrijwel geheel uit sociologie- en politicologiestudenten bestond. Aan het democratiseringsfront lieten studenten culturele antropologie/niet-westerse sociologie zich nauwelijks zien, omdat ze met de staf een veelal harmonieuze en constructieve relatie onderhielden waarin ze veel ruimte kregen hun stem te laten horen. Ook de grote meerderheid van de studenten sociologie en politicologie was trou-

wens passief. Mundus ervoer dit aan den lijve: bestuursleden waren al maanden op zoek naar opvolgers. Een klein groepje was actief, de rest sliep, moest student bedrijfssociologie Arnold Walravens, een van de leidende Mundianen, teleurgesteld vaststellen.[68]

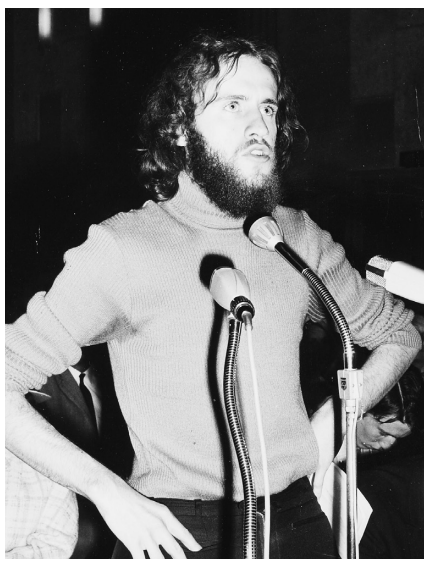
Mogelijk putte Walravens, die het tot hoogleraar economische sociologie in Delft zou brengen, twee weken later weer moed. In Tilburg bezetten studenten eind april 1969 de Katholieke Hogeschool, na bot te hebben gevangen met hun eis van 'medebeslissingsrecht'. Als een donderslag bij heldere hemel kwam de actie niet. Twee maanden eerder had de hogeschool al enkele dagen de naam 'Karl Marx universiteit' gedragen. Schoonmakers hadden het ophitsende opschrift weggeboend maar de revolutionaire stemming was levend gebleven, met de bezetting als gevolg. Studenten aan andere universiteiten haastten zich in verklaringen hun solidariteit te betuigen, ook aan de VU, de subfaculteit sociaal-culturele wetenschappen voorop, waar de studenten juist hadden besloten hun plaats in de plenaire vergadering alsnog in te nemen.[69] Aan de gebeurtenissen in Tilburg werd op 5 mei 1969 een extra plenaire vergadering gewijd. In een motie werd de beslissing van de bestuurscolleges de hogeschool te sluiten afgekeurd. Ook sprak de subfaculteit zich uit 'voor het principe van de gelijkheid van alle groepen binnen de universiteit ten aanzien van de beleidsvorming in de universiteit, in de zin van een principieel medebeslissingsrecht voor die groepen.' Slechts twee aanwezigen waren tegen de motie: hoogleraar sociale ethiek Troost en Arie van Deursen, sinds een jaar buitengewoon lector politieke geschiedenis, als opvolger van Smitskamp.[70]

HEIBEL OVER HET 'H-WOORD'

Buiten de subfaculteit was het verzet tegen het principe van medebeslissingsrecht groter. Zowel president-directeur G. J. Sizoo als rector magnificus De Gaay Fortman wezen het van de hand; medezeggenschap ging ver genoeg, medebeslissingsrecht was een onbekookt standpunt van een kleine minderheid. Ernsting, Visser en een dertigtal medestanders vatten dit als een regelrecht affront op en gaven hieraan ruchtbaarheid in Assen, op de jaarvergadering van de VU-vereniging waarvan ze voor de gelegenheid lid waren geworden. Het vergaderprogramma liep volledig in het honderd; de studenten waren niet

bij de interruptiemicrofoon weg te slaan. Er ontstond grote opschudding; het Drentse publiek hoonde de studenten weg, op een oude baas na die de gedenkwaardige woorden sprak: 'De enige die geniet is Mao tse Toeng.' Door de dialoog uit de weg te gaan dreef men de studenten regelrecht in de armen van het communisme.[71]

Dezelfde dag, 19 juni, 's avonds laat, bezetten studenten de administratieve vertrekken van het provisorium. Met 'het Maagdenhuis', de vijfdaagse bezetting van het administratief-bestuurlijke centrum van de Gemeente Universiteit, nog haarscherp op het netvlies, besloten Sizoo en Fortman onmiddellijk tot tegenactie over te gaan. Om vier uur 's ochtends werd het provisorium door de politie ontruimd. De bezetters werden gearresteerd en kregen een boete van niet minder dan tweehonderd gulden, een straf die De Gaay Fortman en Sizoo te gortig was. De studenten hadden het te bont gemaakt, maar bleven desondanks wel 'onze jongens'. Rector en president-directeur gingen op gesprek bij officier van justitie mr. J. F. Hartsuiker, geflankeerd door een aantal actievoerders, onder wie Jelle Visser. 'U bent een recidivist,' richtte Hartsuiker zich meteen tot Visser, die een maand eerder tot de

Marius Ernsting (1947), aan het woord op de tumultueuze jaarvergadering van de VU*-Vereniging in Assen, juni 1969.* (FOTO HDC)

Maagdenhuisbezetters had behoord ('Ik kon niet meer weg toen de loopbrug werd opgehaald') en bij de ontruiming ook al een proces-verbaal aan zijn broek had gekregen. Of dit ertoe bijdroeg dat Hartsuiker niet was te vermurwen is onduidelijk – hij weigerde in elk geval de processen-verbaal te seponeren.[72]

De emoties bleken drie maanden later, bij de opening van het academisch jaar op 16 september 1969, nog niet te zijn weggeëbd. In zijn 'lotgevallenrede', de traditionele terugblik op het achterliggende jaar, hekelde Fortman de voorjaarsrevolte. Verhoudingen waren verstoord geraakt, bitterheid en wantrouwen hadden opgeld gedaan. De geest waarin de studenten actie hadden gevoerd kwam volgens Fortman allerminst overeen met de inborst van de man wiens naam in mei door studenten op de muur van een van de nieuwe Buitenveldertse gebouwen was gekalkt: Camilo Torres, de revolutionair die zijn priesterschap had verruild voor een bestaan als guerrillastrijder in de bergen van Colombia. Ook Fortman beriep zich op Torres, die verzoening en vergeving was blijven prediken, iets waaraan de opstandige studenten een voorbeeld konden nemen. Dit schoot Ernsting in het verkeerde keelgat. Na vergeefs een aantal malen met opgestoken vinger het woord te hebben gevraagd interrumpeerde hij Fortman. Wilde de rector de nagedachtenis van Torres werkelijk recht doen, dan moest hij het debat aangaan. Geen machtswoorden gebruiken als zouden de protesterende studenten een kleine minderheid van onruststokers zijn – nee, discussiëren. Nu![73]

Fortman weigerde, waarop Jan Siersma, man van plotselinge erupties, opsprong. Hij vroeg het woord niet – hij nam het. Zoveel halsstarrigheid als de rector aan de dag had gelegd, en je dan beroepen op Torres' geest? 'Dat laatste deel van uw rede staat vol huichelarij,' schalde het door het Woestduincentrum. Zaal in rep en roer, Fortman zwaar in zijn wiek geschoten. In een brief, drie dagen later, probeerde Siersma hem ervan te overtuigen dat hij diens integriteit niet in twijfel had willen trekken. Daarom had hij het woord 'huichelarij' gebruikt, niet 'huichelaar', schreef Siersma. 'Onder huichelarij versta ik een niet in overeenstemming zijn van wat er gezegd wordt met wat er werkelijk bedoeld wordt.' Siersma had dat ter plekke graag nader willen toelichten. Hiertoe was hem evenwel niet de gelegenheid geboden zodat hij zich gedwongen had gezien, schreef Siersma aan De Gaay Fortman, 'mij kernachtig uit te drukken.'[74]

Het kon Fortman niet overtuigen. In de senaat toonde hij zich zeer op Siersma gebeten, tot ergernis van Brasz die ('wright or wrong, my pupil') pal voor zijn student ging staan. Het leidde tot een gedenkwaardige autorit naar Den Haag, woonplaats van zowel Fortman als Brasz. Op de A4 liep de ruzie over Siersma en het 'h-woord' zo hoog op dat Fortman niet langer met bestuurder Brasz onder hetzelfde autodak wenste te verblijven: 'Laat me er *on-mid-del-lijk* uit!' Het eerstvolgende tankstation was nog kilometers weg. 'Maar Gaius, ik kan je toch niet op de vluchtstrook achterlaten?' 'Tóch wil ik eruit!' Fortman zag uiteindelijk ook in dat een avondlijke wandeling over de A4 geen goed idee was en bleef zitten. Zwijgend vervolgden beide hooggeleerde heren hun weg naar Den Haag.[75]

ONE MAN ONE VOTE?

Siersma's toorn had nog een andere reden, te weten de beslissing van curatoren geen geld ter beschikking te stellen voor de aanstelling van 24 student-assistenten. Zij moesten de mentoren worden van de zo vurige gewenste onderwijsvernieuwing, in de geest van wat Siersma een halfjaar eerder in zijn evaluatie van het doctoraalwerkcollege bestuurskunde had bepleit: minder methodologisch navelstaren, meer maatschappelijke betrokkenheid. Ook minder massale hoorcolleges, en meer kleinschalige werkgroepen. Toverwoord was 'projectonderwijs', een pragmatisch-pedagogisch concept dat minder nieuw was dan het klonk. Aan het begin van de eeuw had het opgeld gedaan in de Verenigde Staten, vooral door toedoen van filosoof en sociaal-pedagoog John Dewey. 'Learning by doing,' luidde diens adagium.[76]

De tijding van curatoren financieel onmachtig te zijn om de gevraagde student-assistenten te bezoldigen, was voor Mundus aanleiding de vorming van een onderzoekscommissie aan te kondigen. Die moest de ontstane crisissituatie gaan evalueren, zowel de niet van de grond komende onderwijsvernieuwing als de – volgens Mundus – ondoorzichtige en autoritaire bestuursstructuur van de subfaculteit. Het onderzoek diende zijn afronding te krijgen op een subfaculteitsbreed congres waar volgens het principe 'one man one vote' zou worden gestemd. Dit werd subiet afgewezen door de hoogleraren en de meeste stafleden: het zou ze tot speelbal van de studenten maken. Zelfs Van

Zuthem, de linksbuiten in het hooglerarencorps, kantte zich tegen de door Mundus voorgestelde stemprocedure. In een plenaire vergadering, op 3 december 1969, liet Van Zuthem, tot ontgoocheling van de Mundusvertegenwoordiging, weten het principieel onjuist te vinden 'als de eerste de beste eerstejaars evenveel invloed heeft op een constituerend congres als bijvoorbeeld hijzelf.' Mundus hield echter, in de vorm van een motie, vast aan 'one man one vote', voor veel activisten overigens meer een provocerend *statement* dan een voor praktijktoepassing uitgekristalliseerd beginsel. De motie werd met ruime meerderheid verworpen, waarna Ernsting opstond, zich in zijn martiale witte bontmantel hees en riep: 'Ik laat me niet langer schofferen.' Een aantal progressieve stafleden probeerde Ernsting op andere gedachten te brengen, maar het was tevergeefs. Demonstratief verliet hij de zaal, gevolgd door de andere studenten, onder wie Jan Siersma en Mundusvoorzitter Pim Fortuyn.[77]

Laatstgenoemde zou het conflict dertig jaar later afschilderen als een confrontatie tussen een even vitalistische als naïeve studentenbeweging en een rechtlijnig en inert professorencorps dat haar eisen onverkort afwees. De werkelijkheid was echter dat een voorhoede van dit corps een eindweegs mee was opgetrokken, zowel op het pad naar democratisering als naar onderwijsvernieuwing.[78] Van de leidersrol die Fortuyn zich naderhand toedichtte ('ik vormde het cement') was evenmin sprake. Die werd namelijk door Ernsting vervuld. Fortuyn was bovendien te zeer een buitenbeentje om een leider te kunnen zijn. Op de voorgrond tredende studenten als Ernsting en Visser waren nazaten van kleine luyden die zich in *Sturm und Drang* van hun strakbelijnde, orthodox-protestantse achtergrond probeerden los te maken. Fortuyn was van meer gegoede katholieke komaf – zo profileerde hij zich tenminste, onder meer in zijn kleding, die hij niet op het Waterlooplein kocht.[79]

Dat hij niet tot de kern van de studentenbeweging doordrong sták Fortuyn. 'Waarom accepteren ze me nou niet?' verzuchtte hij eens achterop de fiets bij Hans van der Zouwen, na weer een urenlange plenaire vergadering.[80] Toch bleef Fortuyn hoog van de toren blazen. 'Ik word ooit minister-president,' verzekerde hij Brasz ogenschijnlijk zonder enige gêne.[81] Brutaal was hij ook, kwetsend. 'Je moet eens wat andere boeken lezen,' zei Fortuyn tegen Van Zuthem, neuzend door diens boekenkast.[82] 'Een onmogelijk mens met veel arrogantie,' om-

schreef Ton Kee hem. Kee formuleerde 'de wet van Pim': 'waar Pim komt, komt ruzie.'[83] Tuk op macht en aandacht wisselde hij gemakkelijk van kamp: de ene dag radicaal en marxistisch, de andere dag in druk gesprek met een hoogleraar die hij kort tevoren nog had verwenst. Ook wetenschappelijke nieuwsgierigheid stond bij Fortuyn in de schaduw van zijn ambitie. Zijn doctoraal bedrijfssociologie haalde hij met speels gemak, maar examinator Van Zuthem had niet de in-
90 druk dat er sprake was van 'werkelijke doorleving van de stof'.[84]

Fortuyn beleefde zijn *finest hour* als voorzitter van het door Mundus aangekondigde congres, dat medio december 1969 plaatsvond. De congresbundel zou hij later onder eigen naam op zijn publicatielijst zetten, hoewel zijn inhoudelijke bijdrage bescheiden was.[85] Het congres, getiteld 'Sociologie moet een menswetenschap zijn', was één groot eerbetoon aan de Kritische Theorie. Die had, naar West-Berlijns voorbeeld, aanleiding gegeven tot de oprichting door SVB'ers van de 'Kritiese Universiteit'. Dit was een tamelijk chaotische baaierd van werkgroepen en discussiebijeenkomsten die in Nijmegen en Amsterdam, aan de Gemeente Universiteit, zijn duidelijkste vorm had gekregen. Het affiche voor het congres toonde een stevige bezem die met verschrompelde herfstbladeren korte metten maakte. Eén blaadje droeg de namen van de structureel-functionalisten Parsons en Merton, een ander die van Van Doorn en Lammers, zijnde grondleggers van het Nederlandse (gematigde) functionalisme, geboekstaafd in hun handboek *Moderne sociologie*. Een derde gevallen boomblaadje vermeldde '*Gestalten & Getijden*', de oriëntering in de sociologie van de hand van Van Dijk en Kuiper Hzn. Het had alles afgedaan, zo wilde het affiche duidelijk maken, van nul en generlei waarde voor de 'onrechtvaardige toestanden en levensgevaarlijke ontwikkelingen' die de maatschappij in de greep hadden.[86]

'DOEK. EINDE'

Inmiddels had de subfaculteit het eerste experiment met projectonderwijs achter de rug. Eerstejaars studenten sociologie hadden zich in werkgroepen over het thema 'bedrijfssluiting en massaal ontslag' gebogen. Een actueel thema: het schaalvergrotingsproces in de industriele sector had fusies tot gevolg, waarbij kleinere en verouderde bedrij-

ven het kind van de rekening waren. Ze werden gesloten en arbeiders kwamen op straat te staan, wat voor linkse studenten eens te meer het bewijs was dat het kapitalistische systeem niet deugde en reden was handwerkers als lotgenoten te gaan beschouwen. Actualiteit en aantrekkelijkheid waren echter geen garantie voor succesvolle werkcolleges, rapporteerde Jaap Dronkers, die per 1 januari 1970 was benoemd tot wetenschappelijk medewerker, met als speciale opdracht de onderwijsvernieuwing te begeleiden. Zeker, schreef Dronkers, studenten gaven blijk van grotere motivatie en betrokkenheid dan bij grootschalige hoorcolleges, maar lang niet allemaal; vrijblijvendheid en afzijdigheid waren serieuze manco's. Ook constateerde Dronkers dat het experiment duidelijke doelstellingen ontbeerde, met als gevolg richting- en structuurloze discussies, wat eens te meer de noodzaak van mentoren onderstreepte. Discussies mondden soms ook uit in conflicten, tussen studenten en de docent of tussen studenten onderling waardoor werkgroepen goeddeels kwamen stil te liggen. Eigenlijk, zo moest Dronkers medio februari 1970 vaststellen, was er sprake van 'organisatorische en bestuurlijke wanorde.'[87]

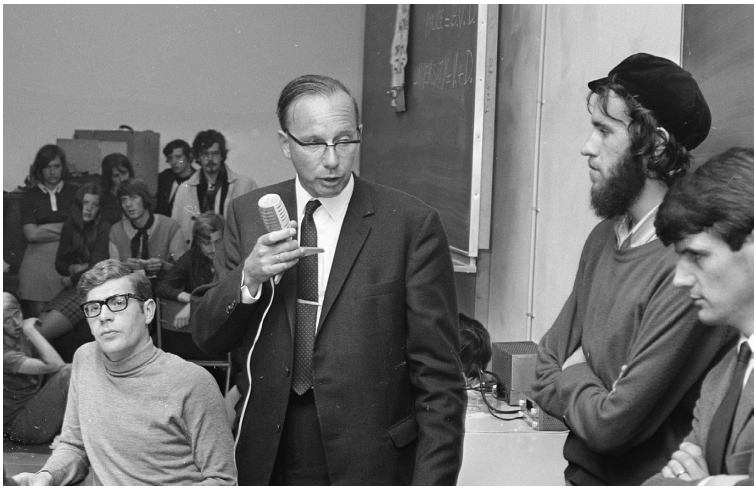
Toen vervolgens twee weken later een – door Fortuyn voorgezeten – subfaculteitsbrede commissie, die met voorstellen tot onderwijskundige en bestuurlijke vernieuwing moest komen, schipbreuk leed, besloot het subfaculteitsbestuur het heft in eigen hand te nemen. Het stelde voor beide heikele punten naar de vertrouwelijke vergadering over te hevelen, nadrukkelijk wijzend op de naderende invoering van de wet universitaire bestuurshervorming (WUB) waarvan de parlementaire behandeling voor najaar 1970 stond gepland. De wet legde het bestuurlijke zwaartepunt in te vormen vakgroepen die inhoud en uitvoering van het onderwijs en het onderzoek gingen bepalen, onder leiding van een bestuur dat bestond uit vertegenwoordigers van de wetenschappelijke staf, het technisch-administratieve personeel en de studenten. Hiertoe wilde de minister, anders dan door de studentenbeweging werd geëist, het principe van vertegenwoordigende democratie hanteren, níet 'one man one vote'.[88]

Op het bestuursvoorstel de onderwijsvernieuwing en bestuurlijke herstructurering achter de gesloten deuren van de vertrouwelijke vergadering te behandelen volgden twee stormachtige plenaire vergaderingen. Ernsting, Siersma, Walravens en Fortuyn hekelden het bestuur te pas en te onpas, geruggensteund door Heyne den Bak. Het

voorstel van het bestuur werd echter met ruime meerderheid aangenomen. 'Doek. Einde,' schreef Heyne den Bak in een wrokkige, open brief aan het bestuur. Beide woorden stonden ook in de verklaring 'Gedonder in de sociale' waarmee Mundus op het gebeurde reageerde. De toon was fel en venijnig. Het subfaculteitsbestuur had een botheid tentoongespreid waarvoor zelfs Spiro Agnew, de Amerikaanse vice-president die weinig naliet om zich als conservatieve houwdegen te profileren, zich nog zou schamen. Subfaculteitsvoorzitter Brasz had eveneens een kater, verzuchtend: 'Het bestuur voelt zich momenteel een vreemde op de afdeling.'[89] Soms ook een vreemde op de universiteit. 'Voor de VU-bestuurders aan de top,' schreef Brasz vijfendertig jaar na dato, 'waren we minstens even afkeurenswaardig, omdat velen van ons enig begrip opbrachten voor de studenten en hun gedachtewereld.'[90]

Ook het voorzitterschap van de stuurgroep die studie maakte van de doelstellingen van de subfaculteit bezorgde Brasz een vervreemdend gevoel. Dat studenten bij de Frankfurter Schule in de leer gingen en alles en iedereen de maat van de Kritische Theorie namen vond hij prima, míts grondig en gerechtvaardigd, en daar ontbrak het nogal eens aan. 'Ik zit er gewoon mee,' schreef Brasz in een uitvoerige reactie op een stevig getoonzet stuk van doctoraalstudent sociologie Hans Verhagen, 'dat bij jullie blijkbaar de mening heerst dat je eerst van het christendom af moet om echt socioloog te kunnen worden.' Verhagen had geponeerd dat het leerstuk van de zondige natuur van de mens, en opheffing ervan in het hiernamaals, maatschappelijk engagement in de weg stond en daardoor positivistische wetenschapsbeoefening in de hand werkte. Dit griefde Brasz, 'om zo maar met die positivisten op één hoop te worden gegooid.' Boos was hij niet, rancuneus evenmin – 'integendeel: ik wil er nu wel eens met jullie in ronde woorden over praten.'[91]

Die volgden ook, in de vorm van de prikkelende vraag of al het gescherm met Adorno, Horkheimer en Habermas niet slechts een luxueuze pose was van 'een minderheid die geen verantwoordelijkheid draagt voor de bestaande samenleving en er ongegeneerd op los kan slaan.' Hoe diep stak dat linkse gescherm eigenlijk? Het absolute vrijheidsbegrip waarop studenten zich beriepen om zelf de inhoud van colleges te bepalen had Brasz bij geen van de drie filosofen aangetroffen. Sterker nog: Habermas, die Brasz persoonlijk kende, hield uit-

Henk Brasz (1923) voert het woord op een discussiebijeenkomst met studenten, mei 1969. Rechts, met Mao-pet, Marius Ernsting. Brasz was 1959 tot 1961 wetenschappelijk hoofdambtenaar bestuurskunde, van 1961 tot 1964 lector, van 1964 tot 1988 hoogleraar. (FOTO NATIONAAL ARCHIEF)

drukkelijk vast aan normen van wetenschap en organisatie. 'Ik begrijp wel,' schreef Brasz, 'dat je in het denkmodel van de kritische sociologie als eerstejaarsstudent, zoals een eerstejaarsbioloog in wormen snijdt, ook kansen wilt hebben om de praktijk te beoefenen. Maar onze studieobjecten zijn nu eenmaal mensen die je niet als wormen kunt en mag opensnijden.' Ook een hoogleraar niet . 'Je kunt zo'n mens door z'n colleges te verstoren stukmaken,' waarschuwde Brasz, die voor de stuurgroep weinig toekomst meer zag. De kloof tussen de stafleden (Brasz, Woldring, sectielid politicologie Gerard Noordzij en sectielid sociologie Jan Verhoogt) en de studenten (Verhagen, Ernsting, Visser en doctoraalstudent sociologie Dick Kampman) was dermate groot dat uiteengaan eigenlijk onvermijdelijk was.[92]

BEZETTING VAN KONINGSLAAN 22

De turbulentie aan de boorden van het Vondelpark, bij sociaal-culturele wetenschappen, kende aan de VU haar gelijke niet. Ook studenten psychologie en pedagogiek roerden zich en in de letterenfaculteit zorgde Merlijn, de vereniging van geschiedenisstudenten, voor rumoer.[93] De subfaculteit sociaal-culturele wetenschappen spande echter de revolutiekroon. De studieresultaten leden danig onder al het 'gedonder'. Eerstejaars sociologie en politicologie zakten in juni 1970 *en masse* voor hun propedeutisch examen. Velen waren aangewezen op de herkansingen in september, maar vreesden, gezien de belabberde resultaten, een fatale afloop. 'Een slachting,' oordeelde *Pharetra*. Sommige studenten liepen volgens het blad met zelfmoordplannen rond. Het drukte een open brief af van de Rode Eenheid Sociologie, een groep studenten, veelal eerstejaars, die de buik vol had van het niet aflatende gebakkelei met het subfaculteitsbestuur. Weg met de 'parlementarisering'! Voorts ergerde de Rode Eenheid, waarvan eerdergenoemde Ton Kee deel uit maakte en die opereerde naar 'konsept' van een groep aan de Gemeente Universiteit, zich aan het vrijblijvende gedweep met de Kritische Theorie. Veel woorden, weinig wol.[94]

In haar open brief schreef de Rode Eenheid de slechte studieresultaten aan het subfaculteitsbestuur toe. Het was er niet in geslaagd klare wijn te schenken over doelstelling en vorm van het onderwijs, wat fnuikend was geweest voor de motivatie van de studenten; aangedragen alternatieven waren genegeerd. Dat het bestuur hiertoe nauwelijks mogelijkheden had, vanwege de geringe financiële slagkracht, en dat de activisten in een paar maanden tijd het gehele curriculum op de schop dachten te nemen, werd verzwegen.[95]

De Rode Eenheid gaf het bestuur de gelegenheid tekst en uitleg te geven, op 16 juni, acht uur 's avonds, Koningslaan 22. *Be there!* Voorzitter Brasz en secretaris Van Zuthem besloten verstek te laten gaan waarna het pand werd bezet. Een rode vlag werd in top gehesen; boven de als noodingang dienst doende openslaande ramen werd een spandoek opgehangen: WEG MET DE SELEKTIE. Want de tentamens hadden volgens de Rode Eenheid als een verkapte numerus fixus gewerkt. Twee eisen werden geformuleerd: inzicht in de beoordelingscriteria van de tentamens en verruiming van de termijn waarbinnen de herkansingen konden worden afgelegd. Een nachtelijk gesprek in

een Rijswijks motel, waar de staf bijeen was om zich op het nieuwe academisch jaar te bezinnen, resulteerde in een vergadering met eerstejaars, drie dagen later. Hierin zegde het bestuur, na urenlang heen-en-weer-gepraat, toe het tijdsbestek van de tentamenherkansingen te verruimen. Een beslissing over inzage in de beoordelingscriteria werd echter naar de derde week van augustus verschoven – ná de vakantie, waarnaar door menig staflid, regelmatig de wanhoop nabij, werd gesnakt.[96]

'EEN BEETJE CHAOS'

Toch kon het nóg erger. Op de Gemeente Universiteit en in Tilburg en Nijmegen stonden de verhoudingen nog meer op scherp; colleges werden kortere of langere tijd gestaakt, hoogleraren en docenten raakten beschadigd en knapten af. Binnen de subfaculteit sociaal-culturele wetenschappen van de VU bleef – ondanks alles – een basis van respect en overleg bestaan. De activistische studenten waren, wanneer puntje bij paaltje kwam, toch merendeels telgen uit goed-gereformeerde gezinnen waarin gezagsgetrouwheid een groot goed was. 'We rebelleerden tegen "de autoriteiten", maar bleven ondanks alles toch met ze in gesprek,' aldus Jelle Visser, 'net zoals we met onze ouders in gesprek bleven. Ik had het geloof vaarwel gezegd. Toch bleef ik er met ze over praten.'[97]

Het kleinschalige, familiaire karakter van de VU had eveneens een matigende invloed op de studentenprotesten. Aan de Gemeente Universiteit was de studentenpopulatie aanmerkelijk groter, daarmee ook de anonimiteit, wat zich uitte in een geringe affiniteit met de universitaire c.q. facultaire organisatie. Fortuyn was zeker niet de enige student die aan de GU bijkans in de massa verdronk en de VU als een oase van overzichtelijkheid en geborgenheid ervoer. De studenten sociaal-culturele wetenschappen werden er bij naam gekend en als mens gewaardeerd. Ze werden niet aan hun lot overgelaten, maar nadrukkelijk begeleid, onder meer in de vorm van voortgangsgesprekken. Dat de subfaculteit huisde in chique panden aan de Koningslaan, de De Lairessestraat en de Prins Hendriklaan, waar de subfaculteit sociologie in 1968 was neergestreken, droeg bij aan dit familiaire gevoel. 'We kregen college in een kamer *en suite*,' vertelde Fortuyn later. 'Enig was dat!'[98]

Zeker, ook de hogeschool van Tilburg en de universiteit van Nijmegen waren kleinschalig. Dat de revolutionaire golven er niettemin hogere toppen bereikten dan op de VU was een gevolg van het verschil in omvang en emancipatietempo tussen de gereformeerde en de katholieke bevolkingsgroep. Terwijl de gereformeerden hun emancipatieproces al voor de oorlog hadden voltooid, verkeerden de katholieken nog volop in de eindfase; katholieke studenten waren, meer dan gereformeerde studenten, afkomstig uit eenvoudige arbeidersmilieus zonder enige academische traditie. Ze stonden dientengevolge vrijblijvend dan wel afwijzend tegenover de gevestigde universitaire orde en grepen de troebelen met beide handen aan om hiermee af te rekenen. Traditionele normen en waarden werden niet alleen bekritiseerd – ze werden afgeserveerd. Omdat de katholieke bevolkingsgroep veel groter was dan de gereformeerde bevolkingsgroep, was de studentenaanwas in Tilburg en Nijmegen omvangrijker dan aan de VU, met als gevolg dat ook het protestfront breder was.

Overigens was de Nederlandse studentenrevolte *overall* een bleke afspiegeling van de toestanden in Parijs, of van die in Berlijn, om maar te zwijgen van Mexico City waar in oktober 1968, aan de vooravond van de olympische spelen, tussen de honderdvijfig en tweehonderd studenten werden doodgeschoten. Hier te lande waren alleen builen en schrammen bij ontruimingen te noteren. Het land met de minst heftige studentenopstanden baarde evenwel de meest radicaal-democratische bestuursstructuur voor zijn universiteiten, in de vorm van de WUB. Hoogleraren en studenten botsten over bijna álles, maar ze deelden de vrees dat de universiteit in handen viel van het autocratische managersgilde dat Maris naar voren wilde schuiven.[99]

Deze consensus reikte verder dan de universitaire gemeenschap. De positie van 'de' autoriteiten stond, als gevolg van secularisatie en ontzuiling, in de gehele Nederlandse samenleving ter discussie. In 1966 waren ongeregeldheden rond het huwelijk van kroonprinses Beatrix met de Duitse diplomaat Claus von Amsberg er al niet mis te verstane symptomen van geweest. 'Men zou kunnen zeggen,' aldus historicus Hans Righart, 'dat "mei 68" in Nederland al in juni 66 had plaatsgevonden.'[100] Bij bestuurders en politici zat de schrik er goed in, met als gevolg dat na de Parijse studentenrevolte heel snel werd besloten aan de universiteiten de huik naar de democratische wind te laten hangen. In een pluralistische samenleving als de Nederlandse,

van oudsher gebaseerd op consensus, besloten de elites zich aan te passen. 'Het ontstaan van een beetje chaos,' aldus historicus James Kennedy, 'leek daarom een beperkte prijs voor het op afstand houden van een onaanvaardbaar peil van wanorde.'[101]

Kennedy's these van schikkende en plooiende bestuurders[102] gaat voor de verwikkelingen aan de subfaculteit sociaal-culturele wetenschappen van de VU echter ten dele op. Reeds in juni 1967 kreeg het verzoek van studenten tot medezeggenschap in de collegestof een welwillend onthaal bij het hooglerarencorps. De Parijse studentenrevolte was nog elf maanden weg, maar in Amsterdam Oud-Zuid, bij de sociaal-culturelen, was 'participation' al geen taboe meer. Hieruit spraken eerdergenoemde, evangelisch geïnspireerde omgangswaarden als solidariteit en gemeenschapszin. Ook werden staf en studenten verbonden door de *communis opinio* dat tussen hemel en aarde méér was dan systemen en structuren, meer dan 'zuivere' waarneming en vastlegging van feiten. 'Toen eind jaren zestig,' schreef socioloog Henk van den Berg twee decennia later, 'vanuit de studentenbeweging de aanval op het positivisme en neopositivisme werd geopend, ervoer mijn generatie vakgenoten dat met een déjà vu-gevoel, hetgeen niet bepaald betekende dat men het met elkaar eens was.'[103] Dit laatste bleek in de jaren die zouden volgen een *understatement*.

[3] Hard tegen hard
1970-1976

Op 17 november 1970, vijf maanden nadat de Rode Eenheid Sociologie met de bezetting van Koningslaan 22 haar eerste wapenfeit in de annalen van de studentenbeweging had kunnen bijschrijven, vond de heroprichtingsvergadering van Mundus plaats. 'Oude Mundus is dood, nieuwe Mundus is rood,' stond er op de kaft van *Mundusbulletin* waarin de vergadering werd aangekondigd. De ten grave gedragen studentenvereniging had aan de subfaculteit geen fundamentele veranderingen kunnen bewerkstelligen, aldus een evaluerend artikel waarmee het bulletin opende. Het artikel was vrucht van overleg tussen leden van het oude Mundusbestuur, leden van de Rode Eenheid en kandidaten voor het nieuwe Mundusbestuur. Namen werden niet genoemd; in het bulletin stonden alleen de drie redactieleden vermeld: Ton Kee, Pol Metselaar en Maarten van der Vlis.[1]

'De feitelijke machtsverhoudingen,' zo keken de anonieme scribenten op de verrichtingen van het oude Mundus terug, 'hebben misschien wel gewankeld, maar zijn niet omgevallen.' De reden van dit falen was dat Mundus zich had laten inkapselen in het subfacultaire overlegproces; de vereniging was medeverantwoordelijk geworden voor het gevoerde beleid. Haar vertegenwoordigers in de plenaire vergadering hadden zich vervreemd van de basis en uiteindelijk machteloos moeten toezien dat onderwijsvernieuwing en bestuurlijke herstructurering, de speerpunten van hun democratiseringsstrijd, achter de gesloten deuren van de vertrouwelijke vergadering waren beland. Mundus was vastgelopen in een reactieve strategie: haar handelen was bijna volledig bepaald door de maatregelen en uitspraken van het subfaculteitsbestuur.[2]

Marius Ernsting, de onbetwiste voorman van het 'oude' Mundus (Piet Boukema sprak in een vertrouwelijke vergadering eens gekscherend van 'Mundus Ernsting'), kwam in hetzelfde bulletin tot een gelijkluidende conclusie. Onder de veelzeggende titel 'Een vermoeide terugblik' moest hij toegeven dat de strijd van de achterliggende jaren